

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İ. Ö. TÜRK TARİHİNDE AİLE VE AİLEYE KARŞI

İŞLENEN SUÇLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PERİHAN ÖKSÜZ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ş. CEM TÜYSÜZ

KARS -2016

T.C

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ BİLİM DALI

İ. Ö. TÜRK TARİHİNDE AİLE VE AİLEYE KARŞI

İŞLENEN SUÇLAR

PERİHAN ÖKSÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN ve JÜRİ ÜYELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ş. CEM TÜYSÜZ

Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Yrd. Doç.Dr. Süleyman TEKİR

KARS-2016

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Perihan ÖKSÜZ tarafından hazırlanan “**İ. Ö. Türk Tarihinde Aile Ve Aileye Karşı İşlenen Suçlar**” başlıklı bu çalışma, **27.06/2016** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Tarih Anabilim Dalı** Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak **oy birliğiyle** kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Yrd. Doç.Dr. Cem TÜYSÜZ.....	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Ümit KILIÇ.....	İmza:
Üye	: Yrd. Doç.Dr. Süleyman TEKİR...	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “İ. Ö. Türk Tarihinde Aile ve Aileye Karşı İşlenen Suçlar” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**Crimes against the family, and family history of pre-Islamic Turkish**” as a Master Thesis. I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study. I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and Works which I used have been shown in the bibliography.

27.06.2016

İmza

Perihan ÖKSÜZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA SOSYALVE SİYASAL HAYAT

1.1.Gündelik Yaşam,Gelenek ve Görenekler	20
1.2.Türklerde Akrabalık İlişkileri ve Ahlâk Anlayışı.....	33
1.3.Kadının Aile İçindeki Konumu	39
1.4.Siyasi Alanda Kadının Rolü	43
1.5.Hükümdarlık Seçimi ve Kadın Hükümdarlar.....	46
1.6.Savaşlarda Kadının Rolü	48
1.7. Asya Toplamlarına Komşu Milletlerde Kadının Ailedeki Yeri	52

II. BÖLÜM

2.İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA HUKUK VE CEZA

2.1.Evlilik Hukuku	71
2.2.Evlâtlık Hukuku	81
2.3.Miras Hukuku.....	86
2.4.Kölelik Hukuku	90
2.5.Ceza Hukuku	94
2.5.1. Suç Sayılan Sosyal ve Siyasal Davranışlar.....	98
2.5.2.Kadınlara Karşı İşlenen Suçlar	102
2.5.3.Çocuklara Karşı İşlenen Suçlar.....	105

2.5.4.Ölüm Cezaları	108
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR

ADTCFD	: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
S.	: Sayfa
Say.	: Sayı
TKAE	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
TMB	: Milli Eğitim Bakanlığı
t.y.	: basım tarihi yok
yy.	: Basım yeri yok
Yay.	: Yayın

ÖNSÖZ

İslâm öncesi genel Türk tarihi ve hukuku hakkında çalışmalar bulunmaktadır. Ancak genel hukuk içerisinde ceza hukukuyla alakalı bir çalışmaya rastlamadığımız için bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Eski Türk hukukunu incelemeye başladığımızda ceza hukukuyla alakalı Hunlar'a ait birebir kaynağa rastlayamadık. Çin yıllıkları gelenek örf, adetler ve savaş hukuku hakkında bilgi vermektedirler. Göktürkler dönemine ait en önemli kaynağımız Orhun Abideleri'dir. Yine Çin yıllıklarından edinilen bilgilerdir. Uygurlara ait yazılı, hukukla ilgili metinlere rastlanılmaktadır. Bu metinler alım-satım, ticaret, köle ve çocuk üzerine yazılmış metinlerdir. Uygurlar kendilerinden sonra Asya'da büyük bir imparatorluk kuran Cengiz ulusu üzerinde kültür alanında etkili olmuşlardır. Türk Moğol İmparatorluğu'nun Türkleşmesi'nde önemli rol oynamışlardır. Uygurlar, Kırgızlar ve Moğollar'ı kültür olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Cengiz Han'ın emriyle 1026 kurultayından sonra yazılmaya başalayan Cengiz Yasası'nın temelinde Mete Han'ın oluşturduğu töre Türk yusunları vardır. Bundan dolayı aynı coğrafya da yaşayan, aynı ırka mensup insanların hukuk kurallarını birbirinden ayrı düşünmek yanılgiya sebep olacaktır. Türk tarihi ve hukuku hakkında en fazla bilgi veren Çin yıllıklarıdır. Türk hukuku ile ilgili en iyi bilgileri toplayacak olduğumuz yer bugünkü Sibiry ve Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının yaşayışlarına bakmamız gerektir. Özellikle İslâm'ın, Hirstiyanlığın ve diğer dinlerin fazla etkisinde kalmayarak eski inançlarını devam ettirmekte olan Sibiry'da ve Sibiry'nın kuzeyinde yaşayan Yakutlar, Batı Sibiry ve Altay Türkleri, Kazak Kırgızlar'ı'nın hukuk yasaları örf ve adetleri önemli kaynaklardır.

Çalışmamızda Orhun Yazıtları, İbn Fadlan Seyehatnamesi, Marco Polo Seyehatnamesi, B.Y. Vladimiritsov Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı, Yüan-ch'ao Pi-shi Moğollar'ın Gizli Tarihi, L. Ligeti Bilinmeyen İç Asya, Sadri Maksudi Arsal Türk Tarihi ve Hukuku, Özkan İzgi Orta Asya Türk Araştırmaları, Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi, İslâmiyet'ten Önce Türk Kültürü, İbrahim Kafesoğlu Türk Milli Kültürü, V.V. Barthold Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Moğol İstilasına Kadar Türkistan... gibi kaynak, çeviri eserlerden ve araştırma eserlerden faydalandık.

İki bölümden oluşan tezimin giriş kısmında Türk adının kaynağı ve ilk kayıtlardan, ana yurt ve İslâm öncesi Türk kültürüne kısaca değindik. İlk bölümde; Genel Türk tarihi içinde Türk toplumlarının gelenek, örf ve adetlerinden, aileye verilen değerlerden aile içindeki bireylerin hak ve hukuklarından, akrabalık ilişkileri ve ahlak anlayışlarına, Türk töresine göre sosyal ve siyasal hayatta aile fertlerinin görev ve yetkilerinden bahsettik. Ayrıca konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için Türk toplumlarının yakından ilişki kurdukları toplumların aileye verdikleri değerlerden, hak ve hukuklarından bahsettik. İkinci bölümde; Türk toplumlarında genel hukuk kurallarından, ceza hukukundan, evlilik, miras, evlâtlık, köle hukukunda bahsettik. Ceza hukukunda suç sayılan genel davranışlar, aileye karşı işlenen genel suçlar ve cezalar, kadınlara karşı, çocuklara karşı işlenen suçlar ve uygulanan ölüm cezalarından bahsetmiş bulunmaktayız.

Bu çalışmayı yapmamda bana yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Ş.Cem TÜYSÜZ'e teşekkür ederim. Ayrıca çalışma yapmamda benden desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ BİLİM DALI

İ. Ö. TÜRK TARİHİNDE AİLE VE AİLEYE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

YÜKSEK LİSANS

Perihan ÖKSÜZ

Yrd. Doç. Dr. Ş. CEM TÜYSÜZ

2016 – XII-135

ÖZET

Bu çalışmamda İslâm öncesi Türk toplumlarında ceza hukukunu incelemeye çalışacağız Asya Hunlar'ından başlayıp, Moğolar dahil olmak üzere Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türk toplumlarının genel hukuk kuralları ve ceza hukukuna değindik. Ceza hukuku içerisinde aile ve aileye karkışı işlenmiş suçlar ve verilmiş cezaları anlattık. Aile içinde bütün bireylerin eşit söz hakkı vardı. Çocuklar üzerinde ana-babanın eşit velâyet hakkı vardı. Aile içinde ana-babaya karşı gelen evlâtlar en ağır cezayla caezalandırılmıştır. Çocuğunu iyi eğitmeyen ebeveynler şiddetle cezalandırılmışlardır. Çocukların işledikleri suçun cezasını aileleri ödemişlerdir. Bu cezaları bazen mal, para, bazen de canlarıyla ödemişlerdir. Aile içerisinde herkesin miras hakkı töreyle kimin ne kadar ve ne şartlarda hak talep edebileceği belirlenmiştir. Her kim hakkı olmayan maldan miras talep ederse cezasını canıyla ödemiştir. Mirasta kız erkek evlât ayrımı yapılmamıştır. Ailenin temelini oluşturan evlilik sırasında gelin ve damat tarafının bir birlerine verdiği mal (evliliğin hukukî güvencesi, kaling-çeyiz) töreyle belirlenmiştir. Töreye uymayan erkek ve kız tarafı en yetkili kişi tarafından cezalandırılmıştır. Türk aile yapısı pederşahi bir yapıya sahip olup yetkileri töre tarafından kısıtlanmıştır. Hane içerisinde istediği gibi davranamzdı. Aile içinde Kadına büyük önem verilmiştir. Kadın evin kurucusu üreticisi ve koruyucusudur. Türk kadınlarına zarar verenler ölüm cezasıyla cezalandırılmışlardır. Bu cezalar bizzat kağan başkanlığındaki mahkemelerde yargılanıp verilmiştir. Suçluya hakettiği cezayı vermek için fazla beklememişlerdir. Türk yusunları halk, kurultay ve kağan kararlarından oluşturulmuştur. Her kim töreye karşı gelirse bedelini canıyla ödemiştir. Karşı gelen hanedan içinden de olsa ceza uygulanmıştır. Cezalar verilirken halk hanedan üyesi, kadın, erkek, yaşlı, genç, çocuk ayrımı yapılmamıştır. Töreye göre kim suç işlemişse cezasını çekmiştir. Ordu devlet teşkilâtında önemli bir yeri vardır. Türk dev-

letlerinde ücretli askerler yer almamıştır. Türk toplumları göçebe, bozkır yaşamlarından dolayı kadın erkek talimli birer gönüllü askerdiler. Savaş sırasında ordu disiplinine uymayan, isyan edenler ve düzeni bozanlar kadın dahi olsa cezalandırılmışlardır. Savaşta ayriyeten üstünlük gösterenler bizzat kağan tarafından ödüllendirilmiştir. Siyasal ve sosyal alanda Türk kadınları erkeklerden ayrı düşünülemezdi. Erkeklerin olmadığı durumlarda kadınlar idareyi ellerine almışlardır. Erkek evde olsun olmasın kadın gelen misafirleri kabul etmiştir. Devlet yönetiminde Kağan ile birlikte kut almışlardır. Kağan'ın yokluğunda kadınlar Ulu-Hatun ünvanıyla devlet başkanlığı yapmışlardır. Başkanlık yaptığı sürece töreye karşı gelenleri şiddetle cezalandırmaktan geri durmamıştır. Türk tarihi ve kültürü içinde farklı bir yere sahip olan kadınlar çağdaşları içinde en fazla hakka sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelime. *Genel hukuk, ceza hukuk, aile, kadın,*

Universty Of Kafkas
Institute Of Social Sciences
History Departmen
Medieval Department
Crimes against the family, and family history of pre-Islamic Turkish
Master's Thesis
Perihan Öksüz
Supervisor: Assit. Assoc. Dr. Ş. Cem Tüysüz
2016 – XII-135

ABSTRACT

In this work, we will try to examine the criminal law of the Turkish communities in Islamic. We mentioned the common and criminal law rules of Turkish people who one lived in Central Asia. This Turkish people's original traces from Asia Han to Mongols, we told the crimes, that are of founded to family, and family and punishments for families in criminal law. Each person of family had equal voice, Parents had equal parental rights for their children. The children who are back against their family had punished by the worst punishment, The parents, who couldn't grow their children violently had punished. The crimes of children hadn't paid by their parents or family, They paid this punishments sometimes with money or with their life right of succession of every member of family is stated in morals, They are stated by moral that who will give how much and which conditions, If whoever unrightly request the goods, it paid its punishment with his / her life, Both daughter and son are equal for right of succession, At the time of wedding, that is the basis of family, the goods that are given to each other of bride and groom (the legal guarantee of marriage and marriage portion) is stated by morals, The structure of Turkish family is patriarchal and its authorisations are restricted by morals, people couldn't behave whatever they wanted, Women were important in family, Women were the guardian and the founder of family, The people who damage to Turkish women is punished by supreme punishment, This punishment is given in the courts with Khan, These laws consist of Han, kurultai and the decisions of Khan, Whoever revolts the morals they paid it with their life, If someone revolt he/she would punish although he/she is from dynasty All punishment rules are equal for men, woman, child, or young, Army had an important role for state organisation, There weren't mercenaries in Turkish state. Because of nomadic life of Turkish nation both men and women were volunteers. At the time of war, if someone doesn't behave according to discipline, or riot would

have punished by the supreme punishment although even if she is a woman by the someone had better than other, he/she reworded by Khan.

In the field of social and political Turkish women couldn't be different from Turkish men, Although they weren't men at home, women welcomed the guests.

There were kut with khan in government, if there wasn't khan, women were head of the state with the name of Nable-Lady, When the time of their presidentship, they punished the people who they revolt to moral, The women who live in Turkish culture and history, has the most right toward their contemporaries

Key Words: *Common law, family law, family, woman.*

GİRİŞ

Türk Adının Kaynağı ve Türklerle İlgili İlk Kayıtlar

Türkler tarih sahnesine ilk çıktıkları zaman Türk adını kullanmışlardı. Hunlar, Sakalar, Şatolar, Kırgızlar, Uygurlar, Sabirler, Avarlar, Tofalar, Kumanlar-Kıpçaklar, Peçenekler, Kara Kırgızlar ve Hazarlar gibi boy ve soy kavim adlarını kullanmışlardır. Çin, Bizans gibi komşu olan milletler yazdıkları yıllık ve kroniklerde kendilerinin hitap ettikleri ad ve lakaplarla kaydetmişler. Türk adı ilk kez VI. yüzyılda siyasi bir ad olarak Göktürkler (552-744) tarafından kullanılmıştır.¹ Türk kelimesi ilk defa Çin Chou sülalesi² tarafından, Göktürkler'in birliğini tanıdıklarını göstermek amacıyla 542 yılında Batı Wei İmparatoru T'ai-tsu tarafından Bumin Kağan'a elçi gönderilmesi hasebiyle 545'te görülmektedir.³ Çin yıllıklarından Suy-şu adlı eserde, Çinliler Türkler'e oturdukları dağdan dolayı "Miğfer" manasında Tu-kü-e adını kullanmışlardır.⁴ Fransız araştırmacı Pelliot'un yapmış olduğu son tesbitte Çinliler'in Türk adını Avarlar aracılığıyla duymuş olduklarını ve kelimeyi "durküt"olarak telaffuz ettiklerini savunmuştur. Kelimenin Moğolcası (Avar) türküt'tir.⁵

Türk kelimesi Tevratta Nuh'un neslinden geldiğini savunurlur. Nuh'un torunu (Yasef'in oğlu) Togharma,⁶ İlkçağ kaynaklarında İskit kralı Targitay (Tapyıtaoç),⁷ Hind-

¹ İbrahim Kafesoğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tesbitler Görüşler, Mülâhazalar**, Ötüken yayınları İstanbul 2014, s.11; İbrahim Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, Türkler Ansiklopedisi C.I. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 308-315.

² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 45

³ Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 422 ; Mehmet Işık, **Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, Yakomoz Yayınları, İstanbul 2009, s. 9

⁴ Mesut Talaslıoğlu, Ekrem Uykucu, Hüseyin Salman, **Türk Tarihi I.**, Fil Yayınları. İstanbul 1974, s. 27, Akdes Nimet Kurat, **Göktürk Kağanlığı** ADTCFD, C. X. say. 1-2, s. 1-51, Ankara 1952, s. 3, (miğfer, tuğulga adında dağ anlamında Türk-Moğol dilinden gelmektedir.)-Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 427.

⁵ Kurat, **Göktürk kağanlığı**, s. 6. (Pelliot'un Türk adını Türküt olarak iddia etmesinin gerekçesi Çince 'r' sesinin olmamasıdır. Kelimenin iki heceli olduğunu savunur. Türküt şeklinde okumasını da Moğolcaya dayandırmaktadır. Moğolcadaki d-t çoğul eki kullanılmıştır.) İbrahim Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 425.- Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, ,(çev. Osman Karatay), İstanbul 2002, Ötüken Yayınları s. 128.

⁶ Harun Güngör, **Süryani Kaynaklarına Göre Türkler'in Menşei, Dini İnanışları ve Adetleri**, Türk Dünyası Araştırmaları, say. 40, 1986, Şubat, s.78-Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 423, (Yasef'in soyundan türediklerini, dünyanın kuzeydoğusunda (Bugünkü Sibirya'yı tarif etmişler) oturduklarını, Yecüc ve Mecüc kavimlerinden olduklarını belirtmişlerdir.)

⁷ Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, s. 127.

liler Turukha (Turuşka), Ön Asya çivi yazlarında Turukkular, İranlılar Feridun oğlu Turac veya Tur Türk adını taşıyan ilk kavim olarak kabul etmişlerdir.⁸ Farsça'da Targ, Duglga gibi adları kullanılmıştır. Tibetliler de Durug-gu, Ural kavimleri içerisinde Macarlar'da TÖRÖK, Rus yıllıklarında TORK veya TORKİ adlarıyla kaydedilmiştir.⁹ Türk adına Göktürk ve Uygur metinlerinde de rastlanılmaktadır. Uygur metinlerinde "Erk, şeklinde geçmektedir. Orhun ve Uygur yazıtlarında güç kuvvet, kudret, olgunluk, güçlü, kuvvetli, kudretli, yetişmiş, kemale ermiş, olgunlaşmış anlamlarında kullanılmıştır. TÖRÜK ilk kullanımı var olmuş şekil kazanmış, daha sonra TÜRÜK şeklinde gelişmiş tamamen gelişmiş son hali TÜRK güç kuvvet anlamında kullanılmıştır.¹⁰ Süryani kaynaklarında TOUKAYE adıyla kaydedilmiştir. Grek kaynaklarında ise TOURKOS (Tourcos-Tourcoi) şekline yazılmıştır.¹¹ Bizans kaynaklarında Turkoi şeklinde yazılan kelime Türk olarak tartışmasız kabul edilmiştir.¹²

M.S. 6. yy'da Türkler'in oturdukları topraklara Türkiye adı verilmiş. M.S 9.-10. yy'da İtil (Volga) nehrinden Orta Avrupa'ya kadar olan yere Büyük Türkiye demişlerdir. Hazar ülkesine Doğu Türkiye, Macaristan'a Batı Türkiye adını vermişlerdir. 12. yy'dan sonra Anadolu'nun adı (Turcia)¹³ olmuş ve değişmemiştir. 13. yy'da Mısırda Türk devleti kurulunca Mısır ve Suriye Türkiye adıyla anılmaya başlanmıştır. Marco Polo ise Anadolu'ya Küçük Türkiye, Türkistan için Büyük Türkiye adını vermiştir. Bu yer adlarından Anadolu hariç diğer Türkiye olarak anılan yer adları

⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültür**, s.43.-Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 308-315 .Avesta'da Hükümdar Ferudun ülkeyi üç oğlu Salm, İrac, Atvaç (Turaç-Turaç) arasında paylaştırmıştır. Türk ve Çin diyarları Oğlu Turaç'a düşmüştür. Oğulları arasında çıkan taht kavgasında İrac kardeşleri tarafından öldürülmüştür. İrac'ın oğlu babasının intikamını almak için Türk ülkesine yürümüştür. Türk meslin-den olan Avrasiyapla çarpışmışlardır. İki memleketin sınırlarını belirlemek için ok fırtalmışlardır. Bir Farslı tarafından atılan ok Belh nehri (Ceyhun- Amuderya) üzerine düşmüştür. Nehir sınır kabul edilipTürk memleketine Turan, Fars memleketine İran adını vermişlerdir.-İşık,**Türkler'in Kültür kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 18-19.

⁹ Osman Fikri Sertkaya, **Tarihte Türk devletleri I**. Ankara Üniversitesi. Basınevi, Ankara 1987, s.5. Mesut Talashioğlu, Ekrem Uykucu, Hüseyin Salman, **Türk Tarihi I.**, Fil Yayınları, İstanbul 1974, s.27; Tuncer Baykara, **Türk,Türklük ve Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2006, s. 129,130.

¹⁰ Sertkaya, **Tarihte Türk Devletleri I.**, s. 4,5.; Mesut Talashioğlu, Ekrem Uykucu, Hüseyin Salman, **Türk Tarihi I.**, s. 29-Baykara, **Türk,Türklük ve Türkler**, s.137.-Tuncer Baykara, **Türklüğün En Eski Zamanları**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.374.

¹¹ Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 425.-Baykara, **Türklüğün En Eski Zamanı**, s. 374.

¹² V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Trihi Hakkında Dersler**, (çev. Ragıp Hulusi Özdem), TTK. Yay. Ankara 2013, s. 2.

¹³Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, sa 45.- Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 428.- Baykara, **Türklüğün En Eski Zamanı**, s. 384.

zamanla değişmiştir.¹⁴ Kaşgarlı 11. asırda Türk için “Türk üzüm idi.” Kemal olgunluk çağı, yetişmiş, güçlü, kudretli olarak adlandırmıştır. F. W. K. Müller göre, Türk kelimesi erk ile birlikte geçmekte kuvvetli güçlü anlamına gelmektedir. Gy. Németh kavim adı olarak Türk’ün güçlü, kuvvetli demek olduğunu belirtmektedir. A.Vambery yapmış olduğu tesbite göre de Türk türemek anlamında tötüre olduğunu belirtmiştir.¹⁵

W. Barthold da: “Türk kelimesinin Orhun kitabelerinde birçok defa kullanılan “tö-rü” (kanun, adet, kanunla düzelmiş, birlik kazanmış halk) kelimesi ile münasebettar olduğunu farz etmek mümkündür”¹⁶ demek suretiyle “Türk” adına Gökalp’inkine yakın bir mana vermektedir.

Babürşah zamanında (1483-1530) mert, yiğit, kahraman, cesur asker anlamı da yüklenmiştir.¹⁹ ve 20. yüzyıllarda Türk’ü Törü-mek=Türe-mek köküne bağlamışlardır. Türe-mek’ten var olmuş türemiş kelimeleri türetilmiştir.¹⁷

Göktürk Kağan’ı, kendisine isyan eden Oğuz, Türkeş, Basmil ve Kırgız budunlarını Türk adı ile bahsetmiştir. “*Türklerim ve milletim idi (Türküm budunun erti)*” şeklinde yazılmıştır. Türk adını bir boya ya da han sülalesinin adı değil, millet adı olarak kullanılmıştır. Göktürk Kağanlığı’ndan önce bu adın varlığı kanıtlanmıştır.¹⁸ Türkler sürekli hareket halinde olmuşlar. Çeşitli sebeplerden dolayı sürekli yer değiştirip, göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkistan coğrafyası içerisinde Türk kavimler için tek bir noktadan bahsetmek mümkün değildir. Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde hayat sürmüşlerdir.

Türklerle ilgili ilk kayıtlara baktığımız zaman Kuzey Çin’de Türkün jong ve tik adıyla M.Ö. 1328’den itibaren kayıtları tutulmaya başlanmıştır. M.Ö. 588’de ve 433’te Türk olmayan kavimler kuzeybatı Çinden Moğolistan ve Cungarya taraflarına çekilmişlerdir. Tiklere ait malumatlar tam olarak ayırt edilemediği için Tik adını Türk

¹⁴ Salim Koca, **Türk kültürünün Temelleri I.**, Damla Yay. İstanbul, 1990, s. 12.- Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 13.- Zerrin Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel yayıncılık, Ankara 2004. s. 5-6.

¹⁵ Baykara, **Türklüğün En Eski Zamanı**, s. 375-377. -Kafesoğlu, **Tarihte Türk Adı**, s. 427.

¹⁶ Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler**, (çev. Râgıp Hulisi Özmen), s. 23.

¹⁷ Baykara, **Türklüğün En Eski Zamanı**, s. 375- 377.

¹⁸ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi C.I.**, Nakış Yayınları, İstanbul 1978, s.74.

kelimesi olarak kabul etmişlerdir.¹⁹ Türk tarihinin en eski kayıtları M.Ö. 97 yıllarında Çin tarihçisi Se-ma T'an ve oğlu Se-ma T'sien'n yazdıkları Şiki adını taşıyan eserdir. Eserin 110. kitabı Hunlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bütün Türk kavimlerin kökeni Hunlar'a dayandırılmıştır.²⁰ İç Asya'nın batı bölgesiyle alakalı ilk kayıtları Yunanlılar kaydetmişlerdir. Doğunun kayıtlarını da Çinliler tutmuşlardır. Bu kayıtlardan bölgeye ait tarih, coğrafya ve kültür hakkında birçok bilgiye sahip olunmaktadır.²¹

M.Ö. 5. Asırda Heradot Edil (Volga), Yayık (Ural) arasında yaşayan toplumlar için kullanmıştır.²² Pers metninde V. asrda Altaylı Ceyhun ötesi, Turanlı adıyla hitab edilmiştir. 420'lerde Persler Altaylılara Türk adıyla hitap etmişlerdir.²³ Türk adının bugünkü adıyla tarih sahnesine çıkışı, M.S. VI. asırda Göktürk Devleti'nin kuruluşuyla ortaya çıkmıştır. Çinliler Tu-kiu, Bizanslılar Turkoi adlarını vermişlerdir.²⁴

Türkler M.Ö. 22 asır evvel devlet kurmuş bir millet olarak tarihe geçmişlerdir. M.Ö. 2205'te Çin'in ilk hanedanı Hiya'nın kurucusu Yu'nun Türk mankıbelerinde Dibbakoy Han olarak geçtiği belirtilmektedir. Orta Asya da devlet kurmuş olan Şün-Goey'in bu hanedandan olduğu belirtilmektedir.²⁵ Rus kroniklerinde 12.yy'da Türk adından bahsedilmiştir.²⁶

Türkler'in Ana Yurdu ve İslâm Öncesi Türk Kültürü

Türkler'in ana yurdu ile ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi Orhun Vadisi'nin yer aldığı İç Moğolistan toprakları, İkincisi Altay,Tanrı dağları çevresidir. İkinci yer Göktürklerle birlikte oluşmaya başlamıştır. Tanrı Dağları'nda yer alan Is-

¹⁹ Zeki Velidi Toğan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 13.- Kafe-soğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tesbitler Görüşler, Mülâhazalar**, s. 13.

²⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV. .XVII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK 1972, Ankara, s. 4-5.

²¹ Istvan Vasary'den, **Eski İç Asyanın Tarihi**, (çev. İsmal Doğan), Ötüken Yay., İstanbul, 2007, s. 35- 36.

²² Toğan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, s. 13.

²³ Işık,**Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 20.

²⁴ Turan,**Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi**, s.70-71.- Kurat, **Göktürk Kağanlığı**, s. 2.

²⁵**Türk Tarihinin Ana Hatları**, TTK Yay. Ankara 2014, s. 306.

²⁶ Işık, **Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 20.

sık Göl ana yurt olarak kabul edilmiştir.²⁷ Birinci yer Baykal Gölü'nün doğusunda, Moğolistan, Mançurya ve Khingan dağları çevresinde olduğu düşünülmüştür. Türk Mançu ve Moğol kavimlerine Altaylılar denilmektedir.²⁸ Altay çevresinde M.Ö. I. bin yılında göçebe hayatı gelişmiş ve hayvanları otlatmak amacıyla batıya Aral Gölü istikâmetine kaymaları M.Ö. I. binin ortalarına denk gelmiştir.²⁹ Nemeth'in tesbitine baktığımızda da bu bilgileri doğrular bilgilere ulaşılmaktadır. Türk yurdu olarak Doğu Asya Altaylar çevresini kabul eder. Doğu Türkistan, Gobi Çölü, Orta Tien-şan ve Kırgız bozkırlarını kaplayan alanın olduğunu belirtmektedir.³⁰

Ligeti yapmış olduğu tesbitte birinci yurdun Altaylar'ın doğusunda olduğunu belirtir. Ana yurttan çıkan kavimlerin Altaylar'ın doğusunda, Cungarya'dan Balkaş gölüne doğru yayıldıklarını ve Türk budunlarının bu çıkış noktasından farklı coğrafyalara dağıldıklarını söylemiştir. Cungarya kapısından, Hazar Gölü'ne kadar olan yerin ikinci bir ana yurt olduğunu belirtmiştir.³¹ İkinci yer Tanrı Dağları'nın ortasında kalan Isık göl kıyısıdır.³² Tuncer Gülensoy'un Kırgız Türkolog Salican Cigitov'dan meşretmiş olduğu bilgiye göre Türk yurdu; bugünkü Tanrı Dağları, Ala-Too, Issık Göl, Manas'ın ata yurdu Talas ve Narın'ın bulunduğu dağlık ve sulak alanı belirtmektedir.³³ Eski Türk yurdu batıda Aral Gölü çevresinden başlayıp, doğuda Orhun ve Tula nehirlerine kadar uzanan alan; kuzeyde Lena Nehri'nin baş kısımları, İrtiş boylarına, Orta Yenisey sahasına; güneyde Talas Sır-Derya boylarına kadar olan saha olup, Altaylar ile Orta Yenisey sahasını kapsamaktadır.³⁴ Yukarda da bahsettiğimiz Issık göl çevresi birçok araştırmacı gibi Osman Turan tarafından da ana yurt olarak kabul edilmiştir. Kun, Kök Türk, Karluklar, Oğuzlar'ın yurdunun Issık Göl çevresi olduğunu kabul etmiştir.³⁵ Ancak İslâm Öncesi Türk devletlerinde ikili teşkilât vardır. İslâm Öncesi Türk devletlerinin doğu kanadı her zaman batı kanadından üstün tutulmuştur. Büyük Kağan devletin merkezi Ötüken'de bulunmaktadır. Kurulmuş

²⁷ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, s. 68.- Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi C.II.**, TTK. Yay. Ankara, 2014, s. 72.

²⁸ Toğan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, s. 9, 10.

²⁹ Kurat, **IV. XVII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, s.4-5.

³⁰ Gy. Nemeth, **Türklüğün Eski Çağı**, Türkler Ansiklopedisi C.I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 541.

³¹ Lajos Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, (çev. Sadrettin Karatay) MEB İstanbul 1991, s. 8.

³² Ögel, **Türk Mitolojisi C.II.**, s.72

³³ Tuncer Gülensoy, **Barbar Türkler**, Akçağ Yay. Ankara 2011, s.25.

³⁴ Kurat, **IV. XVII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri**, s. 4-5. Talaslıoğlu-Uykucu,- Salman, **Türk Tarihi 1.**, s. 10.

³⁵ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, s.71.

olan Türk devletlerinin merkezleri göz önüne alındığında ana yurt Moğolistan topraklarında yer almıştır. Araştırmacılar tarafından kabul edilen Isık Gölü'nün çevresi devletin Batı kanadının merkezidir.

Genel olarak İç Asya'da Türk yurdu kabul edilen bölgeye Orta Asya yaylası adı verilmektedir. Bu yayla, Büyük Kadirgan Dağları'ndan (Kingan), Baykal Havzası'na, Hazar Havzası, Hindikuş, Pamir, Karakurum, Karanlık Dağları yoluyla Sarı ırmakla birleşerek tekrar Kingan Dağları'na ulaşan hat içerisinde kalan kısımdır.³⁶ Türkistan olarak nitelendirdiğimiz Türk budunlarının yaşadığı bu topraklar bugün farklı isimlerle adlandırılmıştır. Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Moğolistan, Sibirya'nın güneyi, Afganistan'ın kuzeyindeki topraklar, hatta bugün Çin sınırları içinde bulunan Kansu eyaleti, Tibet, Sinkiang'ı kapsamakta.³⁷ Türkistan insanı göçebe bir hayat yaşadıkları için belli bir yere bağlı kalmayıp bu coğrafya içerisinde sürekli yer değiştirmişlerdir. Bu yüzden Türk budunlarının ana yurdunu belirtmek güçleşmektedir. Türkistan coğrafyasında Türk ırkından başka bazı araştırmacıların iddia etmiş olduğu gibi Avrupaî bir ırk görülmemektedir. Türk ırkından başka büyük bir ırk bulunmamaktadır.³⁸

Türkistan coğrafyası beş farklı bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler: Kuzey Asya; Sibirya'dır. Doğu Asya; Japonya ve Japonya adaları, Kore Mançurya, Amur Vadisi ve Kamçatka Doğu Asya topraklarına alınmıştır. Güney Asya; Hindistan, Çin Hindi, Doğu Hint adaları (Malaya), Güney Asya'yı oluşturmaktadır. Ön Asyayı; Bugün büyük bir kısmında Türk kavimlerinin yaşadığı İran, Afganistan, Ermenistan, Anadolu, Suriye, Mezapotamya, Irak toprakları oluşturmaktadır. Türk kavimleri bu Asya coğrafyası içerisinde İç Asya olarak adlandırdığımız bölgede faaliyet göstermişlerdir. İç Asya'nın sınırlarını doğal sınırlar oluşturmaktadır. Bu doğal sınır kuzeyde Ural

³⁶**Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım**, İstanbul Delet Matbaası 1931, s. 2.-Özkan İzgü, **Orta Asya Türk Araştırmaları**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 65.-**Türk Tarihinin Ana Hatları**, TTK. Yay. Ankara 2014, s. 33.

³⁷ Yaşar Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel Yayınları İstanbul 2014, s. 2.

³⁸ Sadi Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, TTK Yayınları Ankara 2014, s. 27.-Nemeth, **Türk-lüğün Eski Çağı**, s. 378-387. (Dili esas alarak araştırma yapanlardan G.J. Ramstedt bölgede yaşamış olan halkları şu şekilde sıralamıştır. Kingan dağlarından başlayarak Orta Asya'ya doğru; Koreliler, Tunguzlar (bugünkü Moğolistan toprakları), Moğol kabileleri (Altaylarda) yaşadıklarını belirtmiştir. Avrupai bir ırktan bahsedilmemektedir. Türkler, Moğollar,Tunguzlar, Korelilerin köken olarak aynı dile mensup olup bu dilden ilk ayrılanların Moğollar ve Türkler olduğunu belirtmektedir. Herhangi bir Avrupai unsurdan bahsetmemektedir.

Dağları'ndan başlayıp, Akmolinsk yaylasından geçerek, Altaylardan kuzeye doğru kıvrılır. Yukarı doğru Güney Sibirya'nın dağ zincirine kadar varır. Bu dağlık alandan tekrar doğuya doğru kıvrılarak Büyük Kingan dağlarına kadar uzanır. Kingan'dan sonra tekrar batıya doğru Himalayalar'ın kuzey silsilesini takip ederek, Pamir'e ulaşır. Pamir'den hafif kuzeybatıya yönelerek, Hazar'ın doğu kıyısına varır. Batıda Hazar'ın doğu kıyısından Ural Nehri'ni ve dağlarını takip ederek İç Asya başlamış olduğu kuzey noktasına ulaşır.³⁹ Afganistan'ın kuzeyi, Kuzey İran bu sınırın dışında kalmaktadır. Batı sınırıyla ilgili araştırmacılar kesin bir yer belirtmemektedir. Bizde Ligeti'nin vermiş olduğu bilgilere dayanarak sınırın bu hatlar içinde olduğu kanısına vardık. Ayrıca Ural Nehri'nin aşağısı batıya geçişte bir kapı konumundadır.

Türkistan'ın fiziki yapısına baktığımızda; Himalayalar'dan Baykal Gölü'ne doğru çıkıldıkça Karakurum, Altın, Üstün, Arka ve Karanlık dağları ile karşılaşılır. Daha sonra Pamir Dağları'ndan ayrılarak, Turfan havalisinden Gobi Çölü'ne dayanan Tanrı Dağları karşımız çıkar. Kuzeyde Sibirya'ya doğru uzanan Altay Dağları yer alır. Aral ve Balkaş göllerinin kuzeyinde Sibirya içlerine kadar uzanan otlaklar yer alır.⁴⁰ Türk kavimlerinin yaşamış olduğu bu coğrafyaya baktığımızda bir çanak görünümündedir. Etrafı yüksek dağlar ve göllerle çevrilidir. Çanağın içi bozkır ve çöllerle kaplıdır. Çöller Çin sınırına yakın Gobi'den başlayıp, batıya doğru Taklamakan Çölü ile birleştikten sonra Maveräünnehre doğru Ak ve Kızıl Kum çöllerıyla devam eder. Diğer kalan arazi bozkırdır. Baharda bol ot verip, yazın kurumaktadır. Bugünkü adlarıyla, Moğol bozkırları, Alaşan bozkırları, Kırgız bozkırları yer alır.⁴¹ Altay dağları'ndan başlayan bozkırlar güneydoğu ve kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Aşağı Sırderya ve Aral Gölü istikametinde uzanan step Güney Sibirya ovalarını oluşturmaktadır. Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Karadeniz'in kuzeyindeki İrtiş Nehri'ne kadar uzanmaktadır. İrtiş ve Batı Sibirya, Orta ve Güney Urallar'da Kama ve İdil nehirleri boylarına geçmede engel olmamıştır. Balkaş Gölü ve Talas Nehri'nden Sırderya, Yayık ve İdil (Volga) nehirlerine doğru uzanan bozkır Hazar'ın kuzeyinden Urallar'ın güneyinden Kavimler Kapısı'na kadar uzanır. Daha sonra Karadeniz'in kuzeyinden Karpatlara, Tuna boyuna kadar uzanmaktadır. Kavimler Kapısı yoluyla

³⁹ Lajos Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I**, (çev. Sadrettin Karatay), İstanbul, MEB 1991, s.5-6.

⁴⁰**Türk Tarihinin Ana Hatları**, s. 33,34.

⁴¹ Sencer Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, , İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2005, s.240.

birçok Türk kavmi Orta Avrupa'ya kadar gitmişlerdir.⁴² Altay, Sayan, Tanrı dağlarında orman örtüsü vardır. Bu dağlık bölgeden kaynağını alan akarsular tarıma elverişli olan Tarım Havzası'ndaki vahaları sulamaktadır. Bu akarsular denize ulaşmadan kendi içinde kaybolurlar.⁴³

Türkistan insanı göçebe hayat sürdükleri için su ve otlaklara ihtiyaç duymuşlardır. Bunun için içerde boylar arasında sürekli bir mücadele var olmuştur. Bu mücadeleler birbirine akraba ve dost boylar tarafından desteklenmiştir. Bu sebeplerden dolayı boylar sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlardır.⁴⁴ Türk budunları bu yer değiştirme göç sırasında Altay ve Tanrı dağlarının birbirine yaklaştığı yer olan ve batıya açılan bir kapı konumunda olan düzlüğe Yarış Ovası adını vermişlerdir. Coğrafyacılar ise Cungarya adını vermişlerdir.⁴⁵ Türk budunlarının batıya doğru gittiği diğer alternatif yollar ise tarihi İpek Yolu ve kuzeydeki Kürk Yolu olmuştur. Türk budunları Cungarya kapısından iki yola ayrılır. Birisi İran Havzası üzerinden ya da Ural Dağları'nın güneyinden, Hazar'ın kuzey kıyısında Ural ve Volga nehri üzerinden ilerler. İkincisi ise, İran yoludur. İran yolunda kökleşmiş İran medeniyetinden etkileşim çok olduğu için fazla tecih edilmemiştir.⁴⁶ Türk boyları kuzey yolunu kullanarak Avrupa içlerine kadar ilerleme imkanı bulmuşlardır. İpek Yolu'nu izlerek batıya göç eden boyların sayısı daha fazladır. Hun, Oğuz, Dokuz Oğuz, Avar, Akhunlar İpek Yolu'nu kullanmışlardır.⁴⁷ Diğer bir yol ise hem ticaret hem göç yolu olarak kullanılmış olan Kürk yoludur. Altay Dağları'nın kuzeyinden, Sayan Dağları'ndan başlayan yol Güney Sibirya'dan geçerek Başkurt topraklarından Avrupa'ya ulaşmaktadır.⁴⁸ Bu yol batıya doğru ilerledikçe Urallar'dan geçen diğer yolla birleşir.

Asya'daki en büyük göçü başlatan sebeplerin başında Türk boyları arasındaki çekişmeler, iç karışıklıklardır. Ekonomik olarak hayvan hastalıklarından dolayı büyük bir kıyım yaşanmasıdır. İklimin değişmesi, kuraklık ve aşırı soğuk kışların olması. Dış sebep olarak Çin ile yapılan savaşlarda istenilen başarıların elde edilememesi ve Çin-

⁴² Kurat, IV. XVII. Yüzyılda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 5-6.

⁴³ Sencer Divitçioğlu, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, s. 240.-Türk Tarihinin Ana Hatları, s. 55.

⁴⁴ Bedirhan, İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, s.13.

⁴⁵ Bedirhan, İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, s. 14.

⁴⁶ Ligeti, Bilinmeyen İç Asya C.I, s. 8.

⁴⁷ Bedirhan, İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, s. 14.

⁴⁸ Ligeti, Bilinmeyen İç Asya C.I, s. 10.

liler'in Türkler'in uyguladıkları taktikleri öğrenip, buna göre savunma geliştirmeleridir. Bu sebeplerden dolayı Asya'da göç kaçınılmaz hale gelmiştir.⁴⁹ Orta Asya ikliminden dolayı insanlar iki kısma ayrılmışlardır. Bir kısmı tamamen havyancılıkla uğraşmak zorunda olup, göçebe bir hayat yaşarken, bir kısmı da tarıma elverişli yerlerde tarım yaparak ve hayvancılıkla uğraşarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Göçebe hayat iklimin zorunlu sonucudur. Bölgede iklim kışları aşırı soğuk olması ve yazları otların kuruması nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. İklimin değişmesiyle birlikte doğudan gelen göç dalgaları batıda olan boylara sürekli baskı yapması sonucunda batıya yönelme kaçınılmaz olmuştur. Asya göçünün en büyük sebebi Asya bozkırlarının kurumasıdır.⁵⁰

Altay, Sayan bölgesinden göç eden Türkler doğuda Çin Ordus, Batıda Volga'ya doğru yayılmışlardır. Yakutlar Kuzeydoğu Sibiry'a, Çuvaşlar Ural Dağları'nın güneyine, batı bölgelerindekiler ise M.Ö. IV.-III. yy Hazar-Volga çevresine yerleşmişlerdi. Göçler M.S. XI. asra kadar sürmüştür. İki önemli kavimin göçü Hun ve Oğuz göçleri tarihte etkili olmuştur. Göç etmeyip, Orhun Selenga İrtiş boylarında kalan Türk kavimleri Asya Türk devletlerini kurmuşlardır.⁵¹ İç Asya'da ilk siyasî teşkilatlanma M.Ö. III. yy da Altaylar'ın doğusunda bugünkü Moğolistan'da kurulmuştur. M.Ö. 209 Mao-dun (Mete) zamanına kadar kendi içlerinde mücadele yapmışlardır. Mao-dun'un başa geçmesiyle birlikte komşuları olan Çin ile büyük mücadele başlamıştır. Asya'nın en büyük kavmi Hunlar (Hiuhg-nu'lar)'dır. Asya'nın ilk göçebe imparatorluğu Asya Hunlar'ı'dır.⁵² Hunlar Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına (1. asrın sonları 2. asrın ortaları) ve Avrupa'ya (375), 350'lerde Uarhunlar Afganistan ve Kuzey Hindistan'a (Akhun-Eftalitler) Ogurlar Güneybatı Sibiryadan Güney Rusya (461-465), Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslar'a (5. asrın ikinci yarısında), Avarlar Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (6. Asır ortalarında), Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga Nehri kıyılarına (668'den sonra), Macarlarla birlikte bazı Türk boyları Kafkaslar'ın kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra), Uygurlar Orhun bölgesinden ili tarafına (840) göç etmişlerdir. Peçenek Kuman (Kıpçak) ve Uzlar (Oğuzlar) Hazar'ın kuzeyinden Doğu Avrupa ve

⁴⁹ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya C.I*, s. 29.

⁵⁰, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 285.

⁵¹ Günal, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 17-18.

⁵² Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya C.I* s. 27-29.

Balkanlar'a (9.-11. asırlar), Oğuzlar Orhun bölgesinden Seyhun nehri boylarına (10.asır) ve oradan Maverâünnehir üzerinden İran ve Anadolu'ya (11. Asır) ⁵³ göç etmişlerdir.

İslâmiyet öncesi Türkler'in meydana getirdikleri kültürleri incelediğimizde anav, afenasyevo, andronova, karasuk, tagar, kelteminar olduğu görülmektedir. Bu kültürlerin temeli ilkçağlardan itibaren Türkistan coğrafyasında yaşayan kavimlerle birlikte başlamıştır. İslâm öncesi Türk kültürüne genel ad olarak bozkır göçebe atlı veya atlı-göçebe kültür olarak tanımlamışlardır.

Anav: M.Ö. 4000-1000 yılları arasında yaşanmıştır. Kültürün kalıntıları Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Anav kültüründe yerleşik hayat belirtileri mevcuttur. Tuğlalardan yapılmış ev kalıntılarına rastlanılmıştır.⁵⁴ İlkel tarım aletleri, kara saban ve orak bulunmuştur. Tahıl saklamak amacıyla (arpa, buğday,darı) kaplar, toprak altına yapılmış tahıl ambarları ve sulama kanalları bulunmuştur. Bölgede yaşayanların tarımı çok iyi bildikleri anlaşılmaktadır.⁵⁵ Tahıl öğütmesini bilmektedirler. Koyun ve sığır besledikleri ve çiftçilik yaptıkları ortaya çıkarılmıştır. Bakırdan süs eşyaları yapmayı bilmektedirler.⁵⁶ Anav kültürünün ağırlık merkezi Batı Türkistan'da Aşkabat yakınlarındaki Anav bölgesi oluşturmuştur. Anav kültürü sadece Aşkabat çevresinde değil aynı zamanda Ortadoğu, Çin ve Hindistan bölgelerine kadar yayılmıştır. Ayrıca Mezopotamya Sümer kültürü, Hindistan ve Pakistan'da etkili olan Harappa, Mohenja-daro kültürü, Çin'deki Yang-Shao kültürünün temelinde Anav kültürü vardır.⁵⁷ Orta Asya içerisinde Cungarya, Pamir, Türkistan, Aral Gölü çevresinde görülmektedir.⁵⁸ Moğolistan ve Doğu Türkistan bölgelerinde ise M.Ö. V-II. bin yıllarında gelişme göstermiştir.⁵⁹

⁵³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 53.

⁵⁴ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 7.- İsmail Güven, **Uygarlık Tarihi**, Pegem Yay. t.y., s. 249.

⁵⁵ Işık, **Türk Kültür kökenleri ve Yapısı**, s. 25.-Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 19.

⁵⁶ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 7.-Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 8.

⁵⁷ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 7.-Ekrem Memiş, **Eskiçağda Türkler**, Çizgi kitapevi 2. Baskı, Ağustos 2005, s. 48.

⁵⁸ Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 19.

⁵⁹ Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 8.

Afanasyevo: M.Ö. 2500-1700 arasında yaşanmıştır.⁶⁰ Abakan ya da Afanasyevo adlarıyla anılan bu köklü kültür İdil boyunda ve Batı Sibirya da M.Ö. III.-II. bin yıllarında ortaya çıkmıştır. Batıda İdil (Volga) boyu, Güneyde Altay Dağları'na kadar geniş bir coğrafya üzerinde etkisini göstermektedir.⁶¹ Altay Sayan dağlarının güneyinde yaşayan beyaz ırk Afanasyevo kültürüyle daha da belirginleşmiştir. Altay (Tianşan) Dağları'nda Oğuz tipi insanların yaşadığı görülmektedir.⁶² Altaylılar ile Güney Sibiryalılar etkileşim içerisindeyler. Altaylılar'ın var ettikleri bu kültüre Sibirya'da Afanasyevo kültürü adı verilmiştir.⁶³ Altaylarda gelişen kültür Orhun kıyısında varlık göstererek Orta Asya kültürlerinin temelini oluşturmuştur. Aynı dönemde Kuzey Sibirya'da Mongoloid kavimleri yaşamaktadır.⁶⁴ Bu kültüre ait arkeolojik kazılarda bir çok malzeme ortaya çıkarılmıştır. Çakmak taşlarından yapılmış ok uçları, kemik iğneler, bakırdan yapılmış bizler, bıçaklar maden işlemede kullanılan çok sayıda aletler çıkarılmıştır.⁶⁵ Kadınlara ait saç tokası, küpeler, yün ve kıldan yapılmış kumaşlar, bakır ok uçarı, yay kırımlar gibi eşyalar yapmışlardır. Bu aletler bizlere Türk insanının maden işçiliği ve el sanatlarında ne kadar gelişmiş olduklarını göstermektedir. Afanasyevo kültüründe diğer kültürlerinde etkisi görülmektedir. En yakınında bulunan Altay Dağları'nda var olan kültürün etkisi fazladır. Atı evcilleştirmişlerdir. Koyun, köpek, kedi gibi hayvanları beslemişlerdir.⁶⁶ Avcılıkla birlikte çobanlıkta yapmışlardır.⁶⁷

Andronova: M.Ö. 1700-1200 arasında Harezm ve Batı Türkistan bölgesinde ve 1200-700 Altaylarda görülmüştür.⁶⁸ Kültür Yayık-Balkaş Gölü, İrtiş ve Obi nehirlerinin baş kısımlarında⁶⁹ Doğuda Baykal Gölü ve Selenga kıyılarına, güneyde Tanrı Dağları'na, güneybatıda Kazakistan'a ve Harezm'in güneyine, batıda Sibirya üzerinden Don Nehri'ne kadar yayılmıştır.⁷⁰ En önemli merkezi Minusinsk'tir.⁷¹ Andronova

⁶⁰ Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK.Yay. Ankara 2014, s. 19.

⁶¹ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 3.

⁶² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 50.

⁶³ Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 8.

⁶⁴ Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 9.-Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 18-19.

⁶⁵ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 3.- Memiş, **Eskiçağda Türkler**, s. 45.

⁶⁶ Işık, **Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 26.

⁶⁷ Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 19.

⁶⁸ Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 10.

⁶⁹ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 4.

⁷⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.51.-Işık, **Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 27.-Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 24.

kültürü ile Orta Asya'da büyük bir ırk değişimi meydana gelmiştir.⁷² Batı Sibirya'da Mongolid bir ırk hakimdi. 2000 başlarında Altaylar'dan gelen kavimler Moğollar'ı buradan çıkarmışlardır.⁷³ Çu Vadisi, Güney Moğolistan ve Batı Çin (Ordos)'de kültür kesintiye uğramıştır. Andronova kültürü M.Ö. 2. binde Harezmi (Uzboy kültürü) Türkler tarafından oluşturulmuştur.⁷⁴ Balkaş Gölü ve Tanrı Dağları çevresinde yaşanmış bir kültür olup, insanlar atlı savaşçı bir yapıya sahip olup, Altaylılarla akraba idiler. Kırgız ve Göktürkler'in ataları oldukları tespit edilmiştir.⁷⁵ Andronova insanı Pamir'deki delikosefallerden ve Güney Sibirya'daki İskitler'den kesin hatlarla ayrılırlar.⁷⁶

Batı Türkistan Andronova kültürü Efrasiyab ve Semerkand'da bulunan taş figürlerle tanınmıştır.⁷⁷ Afanesyevo kültürünün devamı olarak görülmektedir. Andronovo kültürü Tanrı Dağları, Balkaş Gölü, Yayık Nehri'ne kadar yayılmıştır. Geniş bir bozkırda etkili olan kültür bize zengin bir sosyal hayatın var olduğunu göstermekte. Andronovo'ya ait geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, üç köşeli mendirek şeklinde basma süslerle süslenmiş kaplar, taştan yapılmış kaşıklar, ok uçları, kemik iğneler, yekpare kabızlı hançer ve baltalar, delikli ok uçları, inci ve küpe gibi süs eşyaları ortaya çıkarılmıştır. İnci ve küpe haricinde altın bronz (tunç) eşyalarda mevcuttur. Göçebe kültürün en temel özelliği olan hayvan besleme koyun ve at yetiştiriciliği vardır. Ayrıca bu kültürde Afanesyevo kültüründen farklı olarak sığır, deve de beslemişlerdir. Başka bir özellik ise at binek hayvanı değil de eti yenen bir hayvan olarak beslenmektedir.⁷⁸

Orta Asya, Altaylar'da ve Minusink bölgesinde M.Ö. 1750'den sonra yayılmaya başlamış bir kültürdür. M.Ö. 1000'e doğru İndo Avrupalılar olarak adlandırılan gruplar kuzeye doğru yayılmaya başlamalarıyla Andronova kültürü sona ermiştir. Kazakis-

⁷¹ Güven, *Uygurlık Tarihi*, s. 249.

⁷² Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 23.

⁷³ Talaslıoğlu- Uykucu-Salman, *Türk Tarihi I.*, s. 12.

⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli kültür*, s. 51.

⁷⁵ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 23.-Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 27.- Emel Esin, *İç Asya'da Miattan Önceki Binyılda Türkler'in Atalarına Afedilen Kültür*, *Türkler Ansiklopedisi C.I.*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 726.

⁷⁶ Talaslıoğlu-Uykucu- Salman, *Türk Tarih I.*, s. 11.

⁷⁷ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 27.

⁷⁸ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 4.- Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 24.- Memiş *Eskiçağda Türkler*, s. 46.-Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 89.

tanda M.Ö. 1000’de Andronovo kültürü sona ermiştir.⁷⁹ Andronova adını alan Altaylılar Asya Hunlar’ı zamanına kadar yaşamışlardır. Andronova insanı, Türkler’in ilk cediti sayılmışlardır. Hayvan üslubu sanatı bu dönemde oluşturulmuştur. Bu dönemde yapılan heykellerin üzerlerini altın kaplamalarla kaplamışlardır.⁸⁰

Karasuk: M.Ö. 1200-700 yılları arasında Yenisey Nehri çevresinde yaşamıştır. Güney Sibirya ve Orta Yenisey’de Moğol karakterleri görülmeye başlamıştır. Bu kültür döneminde dört tekerlekli araba ve keçeden yapılmış evlere rastlanılmıştır.⁸¹ Karasuk kültürü Andronova’nın devamı olarak ortaya çıkmaktadır.⁸² M.Ö. 700’lerde Güney Sibirya, Baykal gölü, Moğolistan, Yedisuyu etkisi altına almıştır. Sibirya ve Yedisu’da etnik yönden üstünlük sağlamıştır.⁸³ Andronova insanı Altaylar ve Tanrı dağlarını kaplamışlardır. Hun ve Göktürkler zamanına kadar devam etmiştir. İskitler’den ayırdırılar. Urallardaki Fin-Ugorlarla temas halindedirler.⁸⁴ M.Ö. 13. asra ait Çin’deki Anyang çanak çömlekleri Baykal Gölü ve Selenga kıyılarında görülmüştür. Karasuk kültürüne Çin kültürünün yoğun etkisi olmuştur.⁸⁵ Kapzaları hayvan motifleriyle işlemeli hançerler kullanmışlardır.⁸⁶ M.Ö. 600’lerde Çin ile Güney Rusya arasında Hayvan Üslubu olarak adlandırılan sanat oluşmuştur.⁸⁷ Ok uçları, kılıçlar, yüzük, küpe, bilezik gibi eşyalara rastlanmakta. Tekerlekli arabalar, atlı savaş arabaları, at koşumları, dokumacılık yapılmakta, halı, kilim kalıntıları vardır.⁸⁸ M.Ö. 1100 Altaylarda ve Minusink bölgelerinde M.Ö. 800 atlı göçebe kavimler hakim olmuşlardır. Karasuk medeniyeti baybolur. Altaylarda Mayemir kültürü, Minusinkte Tagar kültürü ortaya çıkar bu sırada Moğollar atlı göçebeliği benimsemişlerdir.⁸⁹ Bu kültürün en tanınmış yapısı Batı Türkistan’da Efrasiyab ve Semerkand’da bulunana taş figürleridir. Karasuk kültürü Afanesyevo ve Andronovo kültürüne göre daha fazla gelişmiş-

⁷⁹ Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 20-23.

⁸⁰ Günal, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 9.

⁸¹ Kurat, **IV. XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri**, s. 2-3.

⁸² Günal, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 10.-Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 21.

⁸³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 52.

⁸⁴ Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 8.

⁸⁵ Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 30.-Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 22.

⁸⁶ Günal, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 10.

⁸⁷ Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 6.

⁸⁸ Işık, **Türk Kültürünün Kökleri ve Etnik Yapısı**, s. 27.- Günal, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 10.

⁸⁹ Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 26- 27.

tir.⁹⁰ Kültür M. . 600'lerde Tagar kültürü adıyla anılmıştır. M. . 300'lere kadar devam etmiş olup, Moğol g  leriyle Taştık kültürü adını almıştır. Taştık kültürü de M.S. V. VI. asırlarda Türkçe konuşan kavimleri temsil eden genel kültür haline gelmiştir.⁹¹

Tagar: M. . 700-100 arasında Tagar kültürü gelişmiştir. Bu bölgede yaşayanlar Altaylılar adıyla anılmaya başlanmıştır. Daha sonra Güney Sibiry  ve Altay Dağları'nın güneyine inmişlerdir.⁹² Abakan ve Minusink bölgelerinde gelişmiştir. Bu kültüre ait iki tarafı keskin bıçaklar, hançerler ve ok uçları, altından ve tunçtan yapılmış tokalar, i neler, ta lar, bilezikler, küpeler, taraklar, saplı tunç aynalar ortaya çıkarılmıştır. Bu kültür buluntuları içinde hatunlara ait süs eşyaları fazladır. Bu kültür daha sonraki gelişen hayvan  sl bu sanatının temelini oluşturmuştur. Bulunmuş olan eşyalar üzerindeki motiflerde hayvan başları işlenmiştir. Tagar kültürü M. . 300 yıllarında Taşdık kültürü olarak tekrar ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu kültürde tarım yapılmakta ve yerleşik yaşam görülmektedir. Yenisey Nehri'nin orta ve baş sahaları ile Baykal Gölü, Lena Nehri'nin yukarısı  rtiş Nehri kıyıları ve Altay  evreleri Türk kavimlerinin etkisi altında gelişmiş kültür çevresidir. Türkler Çin ile yakın münasebetlerde bulunduğu için birbirlerini kültür alış verişinde etkilemişlerdir. M. . 2. bin tarihlerinde Çin'de bronz işlenmektedir. Ancak Altaylarda demir işçiliği gelişmiştir. Türkler demir iş ili ini Çinlilerden önce biliyorlardı. Türkler M. . 5-4 yy. Altaylarda demir işlemektedirler. Bu araştırmalar bize Altaylar ve çevresini Türkler'in ilk tarih sahnesine çıktıkları ana yurt olduğunu göstermekte.⁹³ M. . I. yy'da Altaylardaki Tagar kültürü Hun Türkleri'nin etkisi altında kalmıştır.⁹⁴ Karasuk kültürü Minusink bölgesinde Tagar Gölü'nün Altay bölgesinde Mayemir bozkırları-

⁹⁰ Bedirhan, ** sl m  ncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 5.

⁹¹ Esin, **   Asya'da Miattan  nceki Binyılda Türkler'in Atalarına Afedilen Kültür**, s. 732.

⁹² Memiş, **Eski a da Türkler**, s. 46.

⁹³ Bedirhan, ** sl m  ncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 6.-Nikolai Bokovenko, **Tagar Kültürü**, Türkler Ansikl pedisi C.I.,Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 518-525.- Esin, **   Asya'da Miattan  nceki Binyılda Türkler'in Atalarına Afedilen Kültür**, s. 494-517. (Tagar Kültürüne ait bir kadın mzarına rastlanılmıştır. Mezardan kadınlara ait çeşitli süs eşyaları çıkarılmıştır.. Bu mezardan çıkan eşyalara bakıldığında Tagar kültürü insanının ahiret inancı oldu uda anlaşılmaktadır. Maden işlemecili inde oldukça gelişmiştirler.Altın, tunç ve renkli taşlardan yapılmış levhalara rastlanılmıştır. Tagar kültüründeki Hayvan motiflerinden ejder işlemesi kültürün belirleyici unsuru olmuştur. Karasuk kültüründe güneş Işıkları belirleyici olup, koç ve koyun heykelleriyle birlikte K k t rkler zamanına kadar gelmiştir.)

⁹⁴ Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 29.

nın adını alarak Tagar Mayemir kültürü adını almıştır. Hunlar ve Güney Sibirya'daki İskitler üzerinde etkili olmuştur.⁹⁵

Kelteminar: Kelteminar kültürü M.Ö. 2800-2000 arasında yaşanmıştır.⁹⁶ Harezmi'deki kültür değişmesi nedeniyle Kelteminar yok olmuştur. Bu kültür çevresinde bronzdan bıçak hançer ok uçları kemik ve bronzlar üzerine hayvan başları çizilmiştir. M.Ö. V-IV. yüzyıllarda Minusink bölgesinde ve Altaylar'da demirciliğin geliştiği kanıtlanmıştır. Altay çevresinde Türkler'in M.Ö. yarım bin yıl önce yaşadıkları kabul edilmelidir. Altaylar'ın güneydoğusundaki Pazırık kurganı⁹⁷ Hunlar hakkında birçok bilgiye sahiptir. Ayrıca Şibe kurganında da birçok bilgi mevcuttur.⁹⁸ Evcil hayvanlar kelteminar kültüründe geç dönemlerinde görülür. Harezmi'de 3. binin ortalarında II. Kelteminar kültürü görülür. Maden devri başlamıştır. Kazakistan bozkırlarında demir görülmeye başlamasıyla⁹⁹ birlikte bakır çağı başlamaktadır.

Türk medeniyeti M.Ö. 9. bin yıllarına dayanmaktadır.¹⁰⁰ Türk kültürü Tanrı Dağları'nın kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Tanrı Dağları'nın güneyindeki yer bugünkü Türkistan'dır. Kuzeyini ise Cungarya stepleri, İrtiş havzası ve Altay Dağları oluşturur. Altaylar'da eski döneme ait kalıntılar azdır. Altaylar, Güney Sibirya'daki Yenisey ve diğer kültürlerle etkileşim içinde olmuştur.¹⁰¹ Göçebe Türk insanı at üstünde devlet kurup başarılı bir şekilde yönetmiştir. Ordu-halk, halk-ordu anlayışı hakimdir.¹⁰² Atlı göçebe kültürün temelini Andronovo kültürü oluşturmaktadır. Türkistan coğrafyasında hakim olan temel ekonoimi hayvancılık üzerine dayalıdır. Atın evcilleştirilmesi bozkır düzeninin sağlanması hayvanlar için yeni otlak ve su ihtiyaçlarını gidermek büyük bir emek istemektedir. Türkistan insanı bu faaliyetleri başarılı bir şekilde yürütmüştür. At üzerinde hızlı hareket etme imkanı elde etmişlerdir. Diğer kavimleri at yetiştirme ve binme konusunda etkilemişlerdir. Bozkırda sürekli bir mücadele olduğu için demir işçiliğinde ustaydılar. Demir ve at bozkır hayatının vazgeçilmez iki önemli unsurudur. Göçebe hayatta her zaman sava-

⁹⁵ Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 11.

⁹⁶ Tarhan, *Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi*, s. 19.

⁹⁷ Kurat, *IV. XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 3.

⁹⁸ Kurat, *IV. XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 3.

⁹⁹ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 20.

¹⁰⁰ Tarhan, *Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi*, s. 19.

¹⁰¹ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 3.

¹⁰² Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 8.

şâ hazır savunma ve saldırma durumunda oldukları için savaş tekniklerinde de gelişmişlerdir. Beklenmedik bir anda saldırıp hemen geri çekilebiliyorlardı.

I. BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA SOSYALVE SİYASAL HAYAT

Hukuk toplumların bir arada yaşaması için bir düzene duyulan ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı coğrafyada, aynı devlet sınırları içinde yaşayan insanlar üzerinde yaptırım ve caydırıcı güçle sahiptir. Türk örf ve adetleri töreye göre şekillenmiştir. Türk örfi yazısız hukuk kurallarının tamamını içine alır. Türkler’de hukuk kurallarına yasağ veya töre adı verilirdi. Kağan’ın koymuş olduğu kurallara töre denilmiştir. Kurultay devlet yönetiminde temeli oluşturan kurumdur. Danışma meclisi görevinde olup, kağana devlet yönetiminde yardımcı olurdu.¹⁰³ Türk lehçelerinde kullanılan toy kelimesi meclis, toplantı, kengeş, kurultay anlamındadır. Kurultay kelimesi Moğolca’dan geçmiş olup, zamanla toyun yerine kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁴

Devlet kurulduktan sonra kurultay toplanır ve herkes için geçerli olan hukuk kurallarını belirlerdi. Kağan kurultaya kanun teklifinde bulunabilir ve kendisi de kanunlar koyabilirdi. Kağan hem devletin hemde yargının başıydı. Kağan gerektiği zaman bizzat kendisi yargılama yapabilirdi. Oluşturulan kanunlar bir sonraki nesil ve devletin genel hukuk kurallarının temelini oluşturmuştur. Kurultay yılda üç defa yapılmaktadır. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı meclisler Asya Hun Devleti’nden itibaren yılda üç kez toplanmaktadır. Kurultay kelimesinin aslı Moğolca (Khuriltai)’dır. Türkçesi toydur. Hükümdar seçiminde meclise başka biri başkanlık ederdi. Görevlendirilen kişi, bu göreve devlet baş müşaviri olarak vekillik yapardı. Toyun başkan vekiline Aygucı veya Üge (öge) adı verilmektedir. Bu kişinin hanedan üyesi olmamasına dikkat edilmiştir.¹⁰⁵ Kengeş kararının büyük bir kısmı Asya Hun İmparatoru Mete Han zamanında oluşturulmuştur.¹⁰⁶ Bu kengeş kararları 14. yy’a kadar devam etmiştir.¹⁰⁷ Türk devletlerinde kurultaylar büyük ve küçük olarak iki ayrılırdı. Büyük kurultaya kağan hatun beyler, yüksek rütbeli devlet memurları ve halk, hane-

¹⁰³ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü** s.194.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 274.

¹⁰⁴ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 251.

¹⁰⁵ Kafesoğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler ve Mülâhazalar**, s. 152-153.

¹⁰⁶ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 145.

¹⁰⁷**Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, s. 35.

dan üyeleri, sivil ve askeri memurlar katılırdı.¹⁰⁸ Kurultay olağan üstü durumlarda; yeni hanın seçimi, hanın ölümü, savaş, barış, elçi kabulü, doğal afetlerde toplanırdı. Büyük kurultaya katılmamak kağana itaatsizlik kabul edilirdi ve itaatsizliğin cezası ölümdü.¹⁰⁹ Toya katılanlara toygun adı verilmiştir. İkincisi ise küçük toy olarak adlandırılır. Küçük toylar halk arasında boy beylerinin katılmalarıyla yapıldı. Bu toyda boy içindeki küçük meseleler görüşülüp karara bağlanırdı. Toyun toplanması için belirli bir zaman yoktu. Toya davet edilmeyenler alınmazdı. Olağan üstü hal, savaş, barış, hanın ölmesi, elçi kabulü, doğal afetlerde toplanırdı.¹¹⁰ Büyük ve Küçük toyda düzen disiplin aynıdır. Kurultaylara hatun Yin-çü (Yen-shih ya da Yen-ki), prensler, teginler, askeri ve sivil memurlar, başbuğlar, boy beyleri, yabancı komşu devlet temsilcileri katılmak zorundadırlar. Katılmadıkları durumda hana isyan kabul edilirdi. Toyda verilen ziyafet resmidir.¹¹¹ İlk toplantı hanın sarayında yapılmaktadır. Dini özelliği olan ikinci toplantı 5. ayda yapılmaktadır. Ong-kin ırmağı vadisinde yapılır ve halk katılırdı. Üçüncü toplantı ise sonbaharda (Ekim) Ma-i (Şansi)'de Tailim'de yapılmaktadır.¹¹² Birinci meclis yılın ilk ayında toplanırdı ve Hanın sarayında yapıldı. Devlet meseleleri görüşülürdü. Bu meclise büyük boy beyleri ve komutanlar katılırdı.¹¹³ Bu kengeşte atalarının ruhu için kurban keserler, onların mezarlarını ziyaret ederlerdi. Gök Tengri için koyun, deve, at kurban ederlerdi.¹¹⁴ İkinci kurultaylarını 5.inci ayda Lung- ch'eng'de (Karakurum), Göktürk ve Uygurlar Tamır ırmağı kıyısında yapmışlardı.¹¹⁵ Atalarına, Gök Tengri'ye ve yer-suya kurbanlar kesilerek dua ederlerdi. Devlet işleri görüşülür, karara bağlanırdı. At yarışları yapıldı. Törede yapılacak değişiklikler, hanın yeniden onaylanması, yeni hanın seçimi karar-

¹⁰⁸ M.Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yay. İstanbul 2009, s. 13.-Bedirha, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s.187.

¹⁰⁹ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 194.

¹¹⁰ Neriman Akpınar, **Büyük Hun Devletinden Osmanlı Devletine Kadar Türk Devletlerinde Meclis**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 9.

¹¹¹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 249-250. M.Ö. 85-86 O-yen-t'e meclisine hanedan üyeleri arasındaki kavgadan dolayı protesto amacıyla sağ ve sol kanat ziyafete katılmamışlardır. Toylu yemek geleneği bu toydan çıkmıştır. M.Ö 55'te Tanhu Ho-han-yey ve Çi-çi taraftarları arasındaki çatışmayı şiddetlendirip, Hunlar'ın ikiye ayrılmasında rol almıştır. Güney Hunlar'ı merkezi Orhun bölgesine taşımışlardır.

¹¹² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 290.

¹¹³ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s.116.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 29 .- İzgi, **Hunlar Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler**, s. 13.

¹¹⁴ Işık, **Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 52.- Eyüp Sarıtaş, **İslâmiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat**, Salca Yay. 2010, s. 152.

¹¹⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 290.-Koca, **Eski Türklerde Bayram ve festivaller**, s.51-57.

laştırılırdı.¹¹⁶ Törenlere Kağan başkanlığında, büyük bahar bayramı adı ya da kurultay bizim bildiğimiz Mart ayında yapılan nevroza denk gelmektedir, müzik eşliğinde oyunlar oynanılırdı. Uygurlar ve Kırgızlar zamanında bu bayram mayısın dokuzunda (Tojen Irmağı kıyısında) Örüs aras bayramı olarak kutlanmıştır.¹¹⁷ 5. inci aydaki kengeşe başta han olmak üzere hatun, tiginler, beyler, şadabıtlar, devlet idaresindeki askeri ve sivil memurlar katılırlardı. Halk, kurultay üyeleri, boy beyleri bu meclise katılmak zorundaydılar. Özellikle boy beyleri katılmalıydı. Katılmadıkları zaman hanın emrine itaatsizlik söz konusu olup, bu bir isya kabul edilmiştir.¹¹⁸

En önemli olanı sonbaharda yapılanıdır. Sonbaharda (Tai-lin'de ya da Ma-Yi sahasında)¹¹⁹ yapılan toy en önemlisidir. Kurbanlar kesilir, dualar edilirdi. Devlet işleri görüşülür, karara bağlanırdı. Bu toya bütün halk davetlidir. Bağlı devletler, vergi vermekle yükümlü olanlar ve komşu devletler bu toya katılırlardı. Katılmayanlar hana isyan etmiş kabul edilirdi. Bu toyda insan ve hayvan sayımı yapılırdı. Vergiler toplanırdı. Töre kuralları belirlenirdi.¹²⁰ İkinci meclise katılanlar bu meclisede katılmak zorundaydılar. Devletin gelecek yıl yapacağı işler görüşülür, Savaş ve barışa karar verilirdi. Askeri ve siyasî mahkemelere bakılır, meclisin sonunda verilen ziyafetle meclis sona ererdi.¹²¹ Toplumun herkesiminden kişilerin toya katılma hakkı vardı. Kadın erkek birlikte at yarışları düzenlerler, birlikte ayak topu oynarlar ve müzik eşliğinde eğlenirlerdi. Yukarıda açıkladığımız bu kurultaylar Türk boylarının gelenek ve göreneklerini açık şekilde yansıtmaktadır. Günlük, sosyal, siyasal hayatta kadın erkek ayrımının yapılmadığını, herkesin eşit olduğunu göstermektedir. Türkis-

¹¹⁶ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 116.; W. Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları**, (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 76.- Bahaeddin Ögel, **Devlet Meclisi ve Kurultay**, Türkler Ansiklopedisi C.II, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 874-887.

¹¹⁷ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 80.- İzgi, **Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler**, s. 33.

¹¹⁸ Işık, **Türk Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 53.- İzgi, **Hunlar Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler**, s. 31.-Koca, **Eski Türklerde Bayram ve festivaller**, s.51-57. Beşinci ayda yapılan kurultay Türk oyları arasında farklı zamanlara denk gelmektedir. Türkler yılı dört de(köklem, yaz,güz, kış) ayırmışlardır. Beşinci aya da yapılan kurultay milli bayramdır. Mart nisan ve mayıs aylarında yapılmaktadır. Her boy için farklılık göstermesi boyların iç Asya da güneyden kuzeye doğru yaşadıkları yerlerin ikliminden kaynaklanmaktadır. Güneydekiler martta toy yaparken kuzeye Cungarya, Sibirya'ya daha geç bahar geldiği için mayısın ilk zamanlarına denk gelmiştir. Hun Göktürk ve Uygurlar'ın Turfan kolu kuzeyde yaşadıkları için ikinci kurultayları Mayıs ayına denk gelmiştir. Çin yıllıklarında Uygurlar'ın beş kolu birleşerek 450'de Çinin kuzeyinde büyük bir kurultay yaptıkları belirtilmektedir.)

¹¹⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 290.

¹²⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 218.- Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları**, (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 76.-İzgi, **Hunlar Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler**, s. 30.

¹²¹ Ögel, **Devlet Meclisi ve Kurultay**, s. 874-887.

tan insanın göçebe bir hayat sürdürmüş olsalarda bozkırda bir düzen ve disiplin içinde yaşamışlardır. Hükümdarın hakları dahi töreyle sınırlandırılmıştır. Töreye uymayanlar şiddetle cezalandırılmışlardır.

1.1.Gündelik Yaşam, Gelenek ve Görenekler

Türk insanın yaşadığı coğrafyaya baktığımızda Baykal Gölü'nün çevresinden başlayarak, Altay Dağları'ndan Hazar Denizi'ne, Karadeniz havzasından Tuna Nehri'ne kadar olan sahada Türkler yaşamaktadır. Bu saha içerisinde araştırmacıların belirtmiş olduğu gibi beyaz ırka mensub Türk kavimleri, fiziki yapıları ve iklimden dolayı farklı ten rengine sahiptirler. Bir kısmı sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu, bir kısmı siyah saçlı, esmerdir. Sibiry'a'dan güneye inildikçe tendeki esmerlik artmaktadır. Asya'nın doğusunda ise sarı tenli, siyah saçlı, boyları biraz daha kısa kavimler yaşamaktadır. Avrupalılar Asya'nın doğusundaki bu insanları Mongoloid ve Mongol olarak adlandırmaktadırlar. İnsanları belli bir ırka ayırırken onların kafa tasları, yüz alın genişlikleri ve çene yapılarına bakılmaktadır.¹²² Türkler üç büyük ırk ailesinden (Europid, Mongolid, Negrid) Europid ırkına mensupturlar. Kuzeyde açık tenli, açık saçlı, doğu baltık ırkları vardır. Orta kısımda (Orta Asya) esmeralpin, dinarid ve turanid ırkları vardır. Güneyde ise; siyah saçlı, esmer ve koyu tenli mediterranean taurid ve indid ırkları yer almaktadır.¹²³ Türkler'in içinde yer aldığı ırk turanid brahikefal'dir. Aynı ırk ailesinden olan insanların kaynaşması sonucu her iki ya da daha fazla ırk ailesinin özelliklerini taşıyan guruplar ortaya çıkmaktadır. Buna verilecek örnek ise Türkler'in Mongolid ırkının özelliklerini hafif şekilde bünyelerinde barındırmalarıdır. Türk insanının en belirgin özellikleri ise; kafalarının yuvarlak, alnın yumru ve geniş olası, elmacık kemikleri çıkındır. Göz yarığı dar ve küçüktür. Mongolid ırkındaki gibi bir perde barındırmaz, koyu sık ve dalgalı saçlara sahiptirler. Türk ırkı Sibiry'a'dan Orta Avrupa'ya kadar yayılmıştır.¹²⁴ Bazı Türk boylarında Mongolid özelliklerine rastlanmaktadır. Moğollar europid ırktan olmayıp sinid ve diğer doğu Asya ırklarına mensup olduğu Mongolid ırkındandır. Türkler arasında bu ırkın özellikleri batıdan doğuya doğru gidildikçe artmaktadır.¹²⁵

¹²² , **Türk Tarihinin Ana Hatları**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 23-24.

¹²³ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, TKAE Ankara 1993, s. 7.

¹²⁴ Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s.8.

¹²⁵ Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 9.

Türklerde sosyal yapıyı oluşturan teşkilât oğuş-aile, urug-aileler birliği sülale, bod - boy, bodun boylar birliği, il-devlet şeklinde teşkilâtlanılmıştır. Devletin temellerinin sağlam ve uzun ömürlü olması için öncelikle bünyesindeki halkın aile birliğinin sağlam olması gerekiyordu. Aile içindeki düzen devlete yansımıştır. Devletin ilk basamağı aile ile başlamıştır. Aile devletin en küçük oluşumudur.¹²⁶

Türk boyları ve Moğollar her an ölümle yaşadıkları için tek başlarına yaşamamışlardır. Dışarıdan gelen saldırılara karşı topluluk halinde yaşayıp kendilerini koruyorlardı. Boylar halinde yaşarlar ve hep birlikte göç ederlerdi. Boy beyleri aile reislerinin bir araya gelmesiyle seçilirdi.¹²⁷ Halk için “kün /gün” kelimesini kullanmışlardır.¹²⁸ Türk milletinin geniş hak ve hukuka sahip olması devletin yapısı ile ilgilidir. Devlet kılıç zoruyla değil, boyların bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Halk devlete göre kanuna, nizama uymak zorunda değildi. Devlet halkın yaşayışına onların gelenek ve örflerine göre kanunlar düzenlenmiştir. Diğer milletler devletin koyduğu kanunlara göre yaşamışlardır. Türk devletlerinin birliği aile ve orduya dayanmaktadır. Kadın erkek herkes gönüllü savaşçıydılar. 9. asra kadar bu anlayış devam etmiştir. 9. yy’da Uygurlarla birlikte yerleşik hayatın başlamasıyla savaşçı millet olma özellikleri giderek azalmıştır.¹²⁹ Uygurlar’da devlet ordu anlayışı yerini sınıflara ayrılmış bir topluma bırakmıştır. Halk genel olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Aydınlar ve asıl halk sınıfıdır. Aydınlar kendi içinde beş gruba ayrılmıştır. Aleviler (Hz. Muhammed’in soyundan geldiklerini savunanlar), bilginler, Otacılar (tabib ve eczacılar), yıldızcılar (münecim ve astrologlar), şairler dir. Asıl halk sınıfı kendi içinde 6 gruba ayrılır. Tarıgçılar (tarımla uğraşan halk), satıgçılar (tüccarlar), iğdişçiler (çobanlar), uzlar (sanatla uğraşanlar), karabudun (belli bir işi olmayan şehirde yaşayanlar), çivaglar ise yoksullardır.¹³⁰ Beyler, tarhanlar ve din alimleri ayrıcalıklıydılar. Hayatları boyunca vergiden muaftırlar. Buda mabetlerinde görevli olanlar halk arasında ayrıcalıklıydılar.¹³¹

Türk tarihinde gelenek örf ve adetlere sadece halk değil ülkeyi yöneten kağanlarda sıkı sıkıya bağlı idiler. Çin sarayından Türk kağanlarına Çinliler gibi giyinme, onla-

¹²⁶ Işık, **Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 30.-Güven, **Uygarlık Tarihi**, s. 253.- Saadetin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yay. 1. Baskı, Ankara 2006, s. 25.

¹²⁷ Güven, **Uygarlık Tarihi**, s. 253.

¹²⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 223.

¹²⁹ Günal, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 117.

¹³⁰ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, sevinç matbaası, Ankara 1976, s. 28-29.

¹³¹ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I**, s. 79.- Cemal Anadolu, Nazile Abbaslı, Fazile Abbasova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, Bilge Karınca Yayınları, s. 221.

rın dinini kabul etme, yaşam tarzlarını onlar gibi değiştirmeleri için sürekli bir baskı yapılmıştır. Halkı ve kağanı kendi geleneklerinden vazgeçirerek Çinlileştirmek istiyorlardı. Göktürk Devleti'nin doğu kanadını yöneten İşbara Kağan'a Çinliler mektup göndererek Çin kültürünü kabul etmesini istemişlerdir. İşbara Çin sarayına gönderdiği cevabında: *“Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetemem, Çinli elbise giydiremem, Çin adetlerini alamam. İmkan yoktur, çünkü bakımdan milletim fevkalâde hassastır, adeta çarpan tek bir kalb gibidir.”*¹³² diyerek halkın geleneklerine bağlılığını göstermiştir. Kağanlarda halkın gelenek örf ve adetlerini koruma vazifesini yapmışlardır. İşbara'nın oğlu Şi-pi zamanında da Çinliler'in bu tür istekleri devam etmişlerdir. Şi-pi Çinli bir prensesle evlenerek Çin'in Göktürkler'in içişlerine karışmasını önlemek için bu evliliği bir kalkan olarak kullanmıştır.¹³³ Göktürk tarihine adını kazıtan Tonyukuk Aygucu göreviyle Bilge Kağan'ın danışmanlığını yapıyordu. Bilge Kağan Çin'de olduğu gibi Türk şehirlerinin savunmasını kolaylaştırmak için surlar çevritmek, hisarlar yaptırmak istemiştir. Kağan topladığı kurultayda almış olduğu bu kararını açıklamıştır. Tonyukuk itiraz ederek şu cevabı vermiştir: *“Bunlar olmamalı. Biz ömrünü su ve otlı bozkırlarda geçiren bir milletiz. Bu hayat bizi daima bir harp eğzersizi içinde tutmaktadır. Göktürkler'in sayısı Çinliler'in yüzde biri bile değildir. Başarılarımız yaşayış tarzımızdan ileri gelir. Kuvvetli zamanlarımızda ordular sevk eder, akınlar yaparız. Zayıf isek bozkıra geçilir, mücadele ederiz. Eğer kale ve sur içine kapanırsak, Tang orduları bizi kuşatır, ülkemizi kolayca istila eder.”*¹³⁴ Tonyukuk bu cevabıyla Türk milletinin yaşam tarzını ve özgürlüğe düşkün bir millet olduğunu anlatmıştır. Buna benzer bir olay da Asya Hunlar'ı zamanında prensesin hizmetlisi olarak Hun topraklarına gelen hadım Hanı uyarmıştır. Hunlar'ın sayısının Tang'lardan az olduğu halde Tangları yenmeleri geleneklerinin Tang geleneklerinden farklı olduğu için başarılı olduklarını belirterek geleneklerini bırakmalarını tavsiye etmiştir.¹³⁵ Tonyukuk başka bir karara yine tepki gösterir ve halkın yaşamının değiştirilmesini bir felekete yol açacağını açıkça belirtmektedir. Bilge Kağan Budizm ve Taozim dinini ülke içinde yaymak için tapınaklar yaptırmak istemiştir. Tonyukuk; *“Her ikiside insandaki hükmetme ve iktidar duygusunu zaafa uğ-*

¹³² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 103.

¹³³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 104.

¹³⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 121.

¹³⁵ Cevat Türkeli, *Çin-Hun Evlilik İttifakı*, TDA Nisan 1920, sayı 65, s. 321-328.

ratır. Kuvvet ve savaşçılık yolu bu değildir. Türk milletini yaşatmak istiyorsan ki ne bu talimlere, ne de tapınaklarına ÷lkemizde yer vermeliyiz.”¹³⁶ Tonyukuk bu düşün-
celeriyle Türk milletinin benliğinin korunması, Tang k÷ltür÷ içinde yok olmamasına,
halkın Türklüğünün örf ve adetinın devam etmesini savunmuştur.

Türk insani bağımsızlığına düşkündür. Esir düşmek bir utançtır. Onlardaki bu hür
yaşama arzusu yabancı kavimlerin boyunduruğuna girmelerini engellemiştir. Yıkılan
devletin yerine hemen birkaç boy birleşip yeni devlet kurmuşlardır. Türk erkekleri ve
kadınları devletin daimi askerleridir. Askerlik onlar için ayrı bir iş değildir. Devlete
ait olan topraklar aynı zamanda halkın ortak kullanım malıdır. Kesinlikle terk edile-
mezdi. Kağan isteğine göre bu toprakları kullanamazdı. Töreye uymak zorunday-
dı.¹³⁷

Türk kadını ve erkeği bozkır yaşamına göre kıyafet giymişlerdir. Kadınlar başlarına
al bürümcükler takarlar ve evlendikten sonra başlık takarlardı. Türk kadınları günlük
ve sosyal hayatlarında erkeklerin kıyafetlerine benzer kıyafetler giymektedirler. Türk
insanının giyimi pantolon (üm), çizme (çarık), gömlek (könglek), kaftan (kap-ton),
kemer (kuşak) vb. kıyafetler giymişlerdir.¹³⁸ Vücudu saran, rahat hareket edebilecek
şekilde el ve ayaklarına dolaşmayacak tarzda kıyafetleri tercih etmişlerdir. Kış ve yaz
kıyafetleri farklıdır. Kışın sıcak tutması için hayvan kürklerinden ve derilerinden
yapılmış kıyafetleri giymişlerdir.¹³⁹ kadınlar erkeklerden farklı olarak yüksek bir
başlık giyiyorlardı. Erkekler merasimlerde börk veya çalma denen baş bağını kulla-
nırlardı. Kadınları merasimlerde uzun elbiseler giymişlerdir.¹⁴⁰ Kırgız kadınlarında
giyimlerine önem vermişlerdi. Uzun etekli, uzun kollu elbise ve kaftan giyerlerdi.
Başlarına beyaz ince kumaştan başlık takardı. Deri ayakkabı giyerlerdi.¹⁴¹ Kürk,
post, deri ve yünden elbise yaparlardı. Kırgız erkekleri samur kürkü giyerken, kadın-
larda çuha ve yünden yapılmış giysiler giymişlerdir.¹⁴² Kadınların günlük hayatta

¹³⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli K÷ltür÷**, s. 121.

¹³⁷ Işık, **Türkler’in K÷ltür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 57-58.

¹³⁸ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 89.; Emel Esin, **Katun**, Erdem, AKM C.7. Sayı: 20, Mart 1995, s. 474.-Gömeç, **Türk K÷ltürünün Ana Hatları**, s. 87.

¹³⁹ Eberhard, **Çin’in şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), s. 64.-Işık, **Türkler’in K÷ltür Kö-
kenleri ve Etnik Yapısı**, s. 157.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 205.-Hüsniye Hoş, **Türk Kadını
ve Cumhuriyet Kadınları**, MÜTAE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul 2001, s. 12.

¹⁴⁰ Esin, **Katun**, s. 472.

¹⁴¹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s.161.

¹⁴² Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 307.

kullandıkları süs eşyaları; taç (didim), gerdanlıklar, yüzük (bakan), bilezikler, ipekli altın işlemeli elbiseler, bağırdağ denilen bel sara cebkenler kullanmışlardır.

Türk boylarında yabancı hatunla evlenme adeti yaygın olup, hatun Türk kağanlığının topraklarına geldikten sonra günlük yaşam, toy ve matem törenlerinde Türk adetine uygun olarak hareket etmesi gerekiyordu. Uyğurlar zamanında 821 Mayıs ayında Çin'den gelen prenses Uyğur kağanı ile evlenmiştir. Düğün töreni Uyğur örfüne göre yapılmıştır. Prensesin Tang elbisesi çıkartılıp, Türk kadın elbisesi giydirilmiştir. Kırmızı bir kaftan, kırmızı bir ceket ve kırmızı bir çizme giydirildikten sonra Uyğur hanının yanına çıkarılmıştır. Konçuya hatun ünvanı verildikten sonra kağan ile birlikte tahta çıkıp yüzünü doğuya dönerek oturtmuşlardır. Oturduktan sonra devlet adamları gelip hatunu selamlamışlardır. Kağan iki vezirini hatunun otağına girip çıkmaları için görevlendirmiştir. Ayrıca Uyğurlar zamanında prensesler için bir şehirde kurulmuştur. Estine Nehri'nin kıyısında olup, Çince Ho-lo-ch'uan olarak kaydedilmiştir. Şehir hatun şehri (K'o-tun Ch'eng) olarak da adlandırılmıştır.¹⁴³

Türkler göçebe bir hayat yaşadıkları için arabaların üzerine inşaa ettikleri çadırları 4 ve 6 tekerlekli olup, eşyaları da taşınabilirdi.¹⁴⁴ Türkler ev için üy kelimesini kullanmışlardır. Çadır ve üy birbirinden farklıdır. Çadırı yazın yaylalarda kullanmışlardır. Üy kışın kullandıkları sabit konaklarıdır.¹⁴⁵ Çadır aile birliğin kutsal bir ögesini oluşturmuştur.¹⁴⁶ Kadınlar tekerlekli araba evleri ve keçeden yapılmış evlerde yaşamalarını sürdürmüşlerdir. Türk kadını çadırın içinde ev işleriyle uğraşıp, yemek yapımı, çocuk bakımı, elbise, halı, kilim yapımıyla meşgul olmuşlardır. Erkeklerin hayatı at sırtında geçerdi.¹⁴⁷ Erkekler göç zamanı çadırların toplanması, süt sağımı, kımız yapımı, hayvan otlatma, deri işçiliği ayakapı yapımı gibi işlerle meşgul olurken, kadınlarda yardım etmektedirler. Kadınlarda erkekler gibi ata biner, kılıç kullanır, ok atar, tarımla uğraşılacak bölgelerde kadında tarım işleri yapmıştır. Hayvanların bakımı gibi konularda eşittirler her iki fertte aynı işle meşgul olabilirlerdi.¹⁴⁸ Türk insanı kadın ve erkeği ile eğlenmeyi severdi. Birlikte oyun oynarlar silah eğitimi yapmaktadırlar.

¹⁴³ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 33.

¹⁴⁴ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 26.

¹⁴⁵ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, sa 26.

¹⁴⁶ Günel, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 116.

¹⁴⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 47

¹⁴⁸ Zerrin Ediz, **Kadınların Tarihine Giriş**, Adım Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 19.-Hayati Beşer, **Eski Türklerde Aile**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 2009, s. 17.

Sürülerin bakımı göç sırasında kadın erkek iş ayrımı çok fazla yapılmazdı. Kadınlar da da erkekler gibi yiğitlik kahramanlık aranmaktadır.¹⁴⁹

Bozkır hayatında kadın ve erkekler sürekli bir talim içindedirler, ata binmek, ok atmak, ava gitmek, at yarışları, güreş, polo oynu, golf, futbol sürekli bir mücadele isteyen oyunlar olduğu için kadın erkek bu oyunları oynarlardı. Aynı zamanda bu oyunlar askeri talim yerine de geçmiştir.¹⁵⁰ Konar göçer bir hayat sürdüren Türkler, her an savaşa hazır bir yaşam sürdürmüşlerdir. Türk kavileri arasında otlak sulak, avlak, kadın, yılki gibi unsurlardan dolayı kin gütme veya dost olma ilişkileri kaçınılmazdı. Hasımlık sırasında ekonomilerini kötü etkilenmektedir. Göçebe hayatta aile, kadın, devlet sınırlarını, sürülerini hasımlarından korumak için kale, sur duvarları gibi yapılar yapılmamıştır. Bundan dolayı göçebe hayat yaşayan kavimler sahip oldukları aileleri, malları ve otlakları koruyabilmek için çocukları erken yaşlardan itibaren, düşman saldırısına karşı koyabilecek güçte yetiştirilmişlerdir. Savaş zamanında toplu göç ederler, barış zamanında ailelerin oluşturduğu küçük gruplar halinde göç ederlerdi. Göç sırasında kadın ve erkekler at sırtında çocuklar arabaların üstünde göç ederlerdi.¹⁵¹ At, kadın ve erkek için ayrılmaz bir parça olmuştur. Çocuk yaşta at sırtına binmeyi öğrenirler ve ölene kadar atlarının sırtından inmezlerdi. At hızlı hareket edebilmelerini sağlamıştır. At üzerinde göç eder, sürüleri otlatma, avlarda, savaşa giderken atı kullanmışlardır. Bazende dini inançından dolayı Tanrıya kurban kesmişlerdir. Cenaze törenlerinde yine inançları gereği atı ile birlikte gömülmüşlerdir.¹⁵²

Türk boyları arasında sadece dış güçlerle mücadele edilmezdi. Boylar kendi aralarına sürekli otlak, yaylak- kışlak kavgası ederlerdi. Yaylak ve kışlaklar Türk boylarında kesin töre ve geleneklerle bir düzen içine alınmıştır. Her boyun nerede yazlayıp, kışlayacağı törelerle kesinleştirilmiştir. Dağların güney yamaçları kışlak olarak kullanılırdı. Kışlağın çok soğuk ve don olmaması gerkti.¹⁵³ Irmak boylarında ılıman bir etki gösterdiği için İrtiş boyları ve diğer nehirlerin kıyıları kışlak olarak kullanıl-

¹⁴⁹ Birgi Canberk, **Tarih İçinde Kadının Yeri ve Türk Kadını**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 13.

¹⁵⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 276.- Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s.207.- Canberk, **Tarih İçinde Kadının Yeri ve Türk Kadını**, s. 13.

¹⁵¹ Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Niğmet Uluğtuğ), s. 94.-Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s.198.- Esin, **Katun**, s.471.-Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 26

¹⁵² Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 25.- Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 204, 207

¹⁵³ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş C.I**, Kültür Bakanlığı Yayını, 1978, s. 10.

mıştır.¹⁵⁴ Yayla Türkistan insanı için baharda (ilkbahar) başlayıp güz (sonbahar) sonuna kadar devam ederdi. Bozkır ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Türkler Çinlilere canlı hayvan (koyun, at), avlamış oldukları av hayvanlarının kürklerini satıyorlardı. Karşılığında tarım ürünleri ve ipek kumaşlar alıyorlardı. Ticaret değiş tokuş üsulüne dayanmaktaydı.¹⁵⁵ Ticarete satış adı, kervana da arkış adını vermişlerdir. Ticarete kullanmış oldukları paraların tenge olduğu bilinmektedir. iklimin ve coğrafyanın elverişli yerlerde tarımla uğraşmışlardır. Herkesin kendine ait küçük tarım arazileri bulunurdu. Tarım ürünlerini saklamak için tahıl ambarları yapmışlardır.¹⁵⁶ İklimin elverişli yerlerinde arpa ve darı ekimi yapmışlardır. Kapgan Kağan zamanında yapılan savaşta (Tarım Savaşı 696) barış şartları olarak Çinliler'den 3 bin tarım aleti (kara saban, orak, tahıl öğütme taşı (el değirmeni), tırpan, kürek, pulluk), 100 bin hu (1250) tohumluk darı almışlardır.¹⁵⁷ Bozkır ikliminde etkisiyle ticarete yapılan mal değişimi ihtiyaçlarını karşılamadığı için akınlar yaparak elde etmişlerdir. Ani akın ve savaş yaparak ganimet elde etme zamanla devlet politikası haline gelmiştir. Akınları genelde güz mevsiminde hasat zamanında yapmışlardır. Çin halkı tarım ve ipek üretimiyle uğraştıkları için akınlar genelde Kuzey Çin topraklarına düzenlenmiştir.¹⁵⁸ Türk boylarının temel besin maddesini hayvan ürünleri oluşturup, at sütü kımız içip, et yemişlerdir. Türk devletler birer sosyal devlet olup haklın bütün ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olmuşlardır. Savaş, doğa olayları ve kıtlık zamanında halkın yanında olmuştur. Hunlar zamanında yaşanan kıtlıkta hanın emriyle halkın elinde bulunan fazla mahsüller halka satılması emredilmiştir. Yetmediği durumda devletin hazinesinden halka dağıtılması emredilmiştir.¹⁵⁹ Göktürkler zamanında da devletin sosyal bir devlet olduğu görülmektedir. bunu belgeleyen metin ise: ölteçi budunung tırgürü igit (t) im. Yaling budunug tonlug çığan budunug bay kıldm. Az budunug öküş kıltım. (ölecek milleti diriltip,

¹⁵⁴ Kurat, IV. XVII. Yy'da Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri , s. 5-6.

¹⁵⁵ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 313.- Arsal, Türk Tarihi ve Hukuku, s. 19.

¹⁵⁶ Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, s. 77.- Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, Köktürkler zamanında madeni para "yarmak" adı verilmiştir. Çu Nehri boyunda yapılan çalışmalarda Türgişlere ait paralarda bulunmuştur. Uygurlar zamanında Kamdu adı verilen bez paralar kullanılmıştır. Kamdu dört arşın boyunda, bir karış eninde üzerine kağanın mührü vurulmuştur. Bu kamdunun yenilenmesi yamanması yedi yılda bir yapılmıştır. Bu kamdu Moğollar tarafından kullanılmıştır. Bkz. s. 97,98.

¹⁵⁷ Işık, Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı, s. 142.; S.g. Klyashorny, T. İ. Sultanov, Türkün Üçbin Yılı, s. 67. (Yapılmış olan çalışmalara bakılarak Hun halkının toplamının 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Tamamının göçebe olayıp, yapılan kazı çalışmalarında yerleşik hayatın var olduğu kanıtlanmıştır. Hunlar zamanına ait 80 yakın ev ortaya çıkarılmıştır. demir işleme atölyeleri, döküm aletleri saban, taş değirmenler ortaya çıkarılmıştır.)

¹⁵⁸ Bedirhan, İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, s. 207.

¹⁵⁹ Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi C.I s. 64.

besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.)¹⁶⁰ şeklinde geçmekte. Kağan devetin başında bulunduğu sürece halkın ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılamakla yükümlüdür.

İbn-i Battuta'nı seyahatnamesinden edindiğimiz bilgiler ışığında Türk toplumları kadına büyük önem verdikleri görülmektedir. Türk kadınlarının ticaretle uğraştıklarını ve çarşıda erkekleriyle birlikte rahatça gezdiklerinden bahsetmektedir. Erkeklerin kadınlara saygılı olduklarını belirtmekte. Türk kadınlarının yüzlerini kapatmadıklarından da bahsetmektedir.¹⁶¹

Türkler yaşlılara karşı ayrı bir hürmet gösterirler, onların yanında saygısızlık yapmamaya özen göstermişlerdir. Yaşlılara evlerinde daima en yüksek yere oturturlardı. Kadın ya da erkek olması fark etmezdi.¹⁶² Asya Hunlar'ı (Hiung-nu) da ailevi değerlerine ve atalarına sonsuz saygı gösterirler ve bu değerlerine zarar verenleri cezasız bırakmazlardı. Mancurya'daki (Liav-dunğ yarımadasından Kora'ya kadar olan bölgede yaşayan Siyenpi kabilesinin kolu olan) Vu-huan'lar M.Ö. 77'de Asya Hunlar'ına saldırmışlardı. Saldırı sırasında Hun hükümdar mezarlarını yağmalamışlardır. Bu soygunu cezalandırmak için Asya Hunlar'ı Vu-huan'lar 20 bin atlı ile savaş açmışlardı.¹⁶³

Geleneklerine bağlıdırlar, kadınları erkeklerden ayırmamışlardır. Yuğ merasimlerde erkeklerle birlikte yas tutmuşlardır. Kadınlar içinde yuğ merasimi düzenlemişlerdir. T'ang sülalesi döneminde iki Türk kadını için yapılmış yuğ merasiminden bahsedilmekte. Çin'de adlarına yontulmuş mezar taşları vardır. Her ikiside yirmi beş yaşlarında olduğu belirtilmektedir. Bu kadınlardan birisi Aşena olan ve kral soyundan gelen prenses Kin-ç-eng 719 yılında öldüğü kaydedilmiştir. Diğeri ise Kapgan Kağan'ın kızı adı tam olarak bilinmiyor ama Hsien-li-p'i K'ia Bilge Tanrıça (Kutlug Bilge Hatun) olduğu tahmin ediliyor. Babasının ölümünden sonra soyundan birçok kişi Çin egemenliğine girdiği ve 723 yılında öldüğü kaydedilmiştir. Mezar taşı kardeşi (Köl Tegin, Mo Tegin iki kardeşinden biri) tarafından yazılmıştır. Cenaze mera-

¹⁶⁰ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2013, s.50.

¹⁶¹ İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, Yeni şafak Yayınları, İstanbul, s. 246.

¹⁶² Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 146.

¹⁶³ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C. II**, s. 207.

siminde Türk geleneğine uyulmuştu.¹⁶⁴ Öteki dünya inancı olmasından dolayı kağan eşlerinden birisi ve halkın içinde birden fazla kadını bulunanların kadınlarından birisi yuğ töreninde ölenle birlikte gömmüşlerdir. Uygur Kağanı Bayançur Tang henedanı imparatoru Sutsung'un daha önce iki kez evlilik yapmış olan kızı Ning-Kuo'yu eş olarak almıştır (758). Bayançur bu evlilikten bir yıl sonra vefat etmiştir. Bayançur'un defin sırasında Türk defin adetine göre Çinli eşi Ning-Kuo'yu da boğarak öldürüp, kağanla gömmek istemişlerdir. Ancak prenses ağlayıp yalvararak kendisine Çin adetin uygulanmasını istemiştir. Prensesin hayatını bağışlayıp, başka bir eşini Kağanla beraber gömmüşlerdir. Çinli prenses de Türk adetlerine uyarak yüzünü çizip kanlı gözyaşı akıtarak kağan için yas tutmuştur. Bayançur'dan çocuğu olmadığı için matem töreninden sonra ülkesine geri gönderilmiştir.¹⁶⁵

Türk kavimlerinin dini inancı Gök Tengri'dir. Tengri kainatın ilk yaratıcısıdır. Türkler'de tek tanrı inancına kanıt ise *"Kara yol (kanun hak) Tanrı'dır. Kırılanları birleştirir yırtılanları birbirine ular... İnsan diz çökerek Tanrı'ya yalvarır, kut isterse verir, atları çoğalır, insann ömrü uzun olur... kuzgunun niyazı bile Tanrı'ya ulaşır, insan fani tengi ebedidir. Doğru insanı ve yalancıyı Tanrı bilir"*¹⁶⁶ bu duadan Tanrı'nın ebediliği ve tek olduğu bütün işlerin onun izniyle olduğu anlaşılmaktadır. Hun ve Göktürkler'de Gök Tengri inancı vardır. Uygurlar Maniheizmi resmi din olarak kabul etmiştir.¹⁶⁷ Türkler arasındaki şamanizm bir dini inanç değildir. Sihir ve büyü gücü olan bir halk inanışıdır. Şaman kelimesi Tunguzca shaman kelimesinden gelmektedir. Yakutlar'da oyun, Moğollar'da bögü, bögö böge, böö (büge, bü), Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklarda baksi (bakhsi) denmektedir. Altaylılar ve Yakutlar kadın şamanlar için udoyan adı verilmiştir. Altaylar kam, gam Moğollar'da kami denmektedir. Şamanlara saygı onların tecübesinden gelmektedir.¹⁶⁸ Şamanizm inancından dolayı gök gürleyip şimşek çaktığı zaman göğe ok fırlatırlardı. Yıldırım düşen yere

¹⁶⁴ Jean-Paul Roux, **Ortaçağda Türk Kadını I**, (Çev. Gönül Yılmaz), AKM, Ankara Ekim 1990, s. 200-201.

¹⁶⁵ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 251.

¹⁶⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 296.

¹⁶⁷ Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, s. 102-105. Uygur kağanı Bögü, 755'te Çinde çıkan An Lu-shan isyanında Çin'e yardım etmiştir. Bögü Kağan Uygurlar'ın Moçak dedikleri dört Mani rahibini yanında getirmiştir. Merkez Karabalasaunda mabetler inşaa etmişlerdir. Hun ve Göktürkler'de Gök Tengri inancına sahip oldukları için Yıldı üç defa topladıkları kurultaylarda öncelikle Tanrı'ya Atalar Mezarlığında kurban kesmişlerdir.

¹⁶⁸ Mehmet Aydın, **Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı İle İlişkisi**, XI. Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler C.II, TTK Basımevi Ankara, 1994, s. 488. - Sarıtaş, **İslâmiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat**, Salca Yayınları, 2010, s. 257.-Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, sa 108-110.

bir yıl sonra gelip kurban keserlerdi. At yarışları düzenlerlerdi, o yerin etrafında yedi defa at koştururlardı. Ölülerini için kurban kesip tören yaparlardı. Ölüyü eşyaları ile birlikte gömerlerdi.¹⁶⁹

Türk kadınlarına yardım eden Kübey hatun, Umay ana tabiat ve şamanizmin etkisiyle ortaya çıkmış bir inançtır. Doğum yapan iyi kadınlara ve bebeklerine yardım ettiği ne inanılmıştır. Diğer bir adı da ayzıttır.¹⁷⁰ Nasıl ki her milletlerde tanrıçalar varsa Türklerde de Umay ana vardır. Kadın şamanlar (kam) saç örgülerini savurarak döne döne ayin yaparlar ve bu ayinde davullar çalınırken ilahiler de söylenir. Şaman katunlar yer suv (su) kutlarını (ruhları) boyları için yardıma çağırırlar. Boyunu düşmana karşı koruması için bir er-oğul için savaş tanrısına yalvarırlardı.¹⁷¹ Kadın şaman duaları içerisinde de aile fertlerinden ana ve baba içinde dua edilmektedir. Ailenin kutsallığı dile getirilmiştir.

Benim babamı yükselten ruhlar,

Sen Ülgön Bay ki benim anamı da yükselttin...

Sana babam vasıtasile yalvarıyorum.

Ey, babam bana hayır ve bereket gönder.

Bana yardım et.¹⁷²

Bu dua ile kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olduğunu görüyoruz. Ana ve babanın hane içerisinde aynı hakkı olduğu ve birbirine üstünlük olmadığı görülüyor.

Türkler gelen misafirlerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak onun rahat etmesini sağlardı. Türk insanı evlerine gelen herkesi Tanrı misafiri olarak kabul etmişlerdir.

¹⁶⁹ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma**, s. 33.

¹⁷⁰ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 107.-Başar, **Eski Türklerde Ailesi**, s.17. (Ayzıt,kadınların doğumu yaklaştığında törenle çağrılmaktadır. Evin reisi kayın ağacından yapılmış üç kazık çakar ve ateş yakar ateşe yağlı bir et parçası atarak bu eti ayzıtın yediğine inanılır. Evdeki bütün yiyeceklerin üstü açık bırakılarak ey doğum tanrıçası ayzıt hatun ye derler. Çocuğun doğumu gerçekleşince ev halkı yağlı yiyecek yerkerdi.); Ziya Gökalp,**Türklerde ahlâk**, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, Yeni Türkiye Yay.,s. 283-289. (Türk inancında kadınlar has bir ayzıt bayramı yapılmaktadır. Bu bayramda evler temizlenip güzel ve yağlı yemekler yapılmaktadır. Bu törene genç kız ve erkekler katılmaktadır. Törene ak şaman (yaz şamanı, kara şaman kış şamanı) katılır. Erkek ve kızlar meydanlarda beraber eğlenirlerdi. Şamanın etkisiyle ruhlarının ayzıtın sarayına girdiklerine inanılırdı. Sadece kadınlar ait olan bir törende dahi Türkler birlikte eğlenmişlerdir. Kadın ve erkek ayırım yapılmadığını göstermektedir.)

¹⁷¹ Esin, **Katun**, s. 471.

¹⁷² Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 45.

Gelen misafirlerinden kadınlarını saklama, göstermeme gibi bir davranışta bulunmayıp, birlikte aynı sofraya oturup yemek yemeye önem vermişlerdir. Kadın, erkek ayrımı yapmadan gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Misafir kabul etmek için erkeğin evle olması gerekmezdi.¹⁷³

Asyada aynı kültürü devam ettiren Moğollar'ın genel kültürüne baktığımız zaman Türk kültüründen ayırmak mümkün değildir. Yukarda bahsettiğimiz gelenek kültür Moğollar içinde geçerlidir. Moğollar kültür, coğrafya yakınlığından ve siyasî münasebetlerden dolayı Türk kültürü içerisinde Türkleşmişlerdir. Moğol kavimlerinin bir kısmı Tunguzlar'ın etkisiyle Tunguz kültürü hakim olmuştur.¹⁷⁴ Moğollar fiziki yapıları genel olarak gözleri çekik, uzun ömürlü, sakalsız, açlığa dayanıklıdır. Moğollar'ın, Türk boyları gibi temel besinlerini et oluşturmaktadır. Moğollar'da sofrada eşitlik vardı. Hanlar, hizmetindekilerle aynı payı alırlardı. Moğol geleneğinde yemek sunan kişi önce kendisi yemekten yemeliydi. Kımızı içmeden önce bir tasını göğserperlerdi. Moğollar'ın dilinden tanrı kelimesi düşmezdi. Onlara göre semanın sahibi Tanrı, yeryüzünün sahibi Han'ıdır.¹⁷⁵ Moğollara yaşamları en çok benzeyen Türk kavmi Uygurlar'dır. Cengiz Han Uygurlar'ı itaati altına aldıktan sonra Uygurlar kültür alanında Moğollar üzerinde derin izler bırakmışlardır. Moğollar, Kırgız ve Uygurlar'dan etkilenerek çadır arabalarını kullanmışlardır. Moğollar arabalara kasak tergen (kazak kağnısı) demişlerdi. Moğollar'ında ekonomileri Türkistandaki diğer Türk boyları gibi hayvancılığa dayanıyordu.¹⁷⁶ Bozkırda yaşayanlar hayvancılıkla uğraşıp, keçe çadırlarda hayat sürmüşlerdir. Yukarı kısımda, ormanlık alanlarda yaşayanlar geyik ve karaca beslemişlerdir. Bu hayvanların etinden sütünden yararlanmışlardır. Göç zamanında yük hayvanı olarak da kullanmışlardır.¹⁷⁷ Moğollar'ın uğraşları hayvancılık olduğu için kışları biraz ılıman yerlerde kışlamışlardır. Sulak ve çayır-lık olan yerleri seçmişlerdir. Yazları dağlık alanlardaki yaylalara göç ederler ancak uzun süre bir yerde kalmazlardı. Otlakların tamamen tahrip olmasını önleyip, diğer sene hayvanlar için ot bulabilmek amacıyla yer değiştirirlerdi.¹⁷⁸ Göçler ve otlaklar

¹⁷³ İbn Fadlan, **Seyahatnamesi**, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.

¹⁷⁴ Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (çev. Niğmet Uluğtuğ), s. 62-63.- Rasyonu, **Tarihte Türklük**, s. 181.

¹⁷⁵ Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 53.

¹⁷⁶ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş C.I.**, s. 401,403.

¹⁷⁷ B.Y. Vladimirtsov, **Moğollar'ın İçtimâî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), 1995. Ankara, TTK. s. 57.

¹⁷⁸ Polo, **Seyahatnamesi**, s. 68.

sürülerinin cinsine göre değişmektedir. Moğollar sene de birkaç yer değiştirirlerdi. Sığır, koyun, keçi, ve at yetiştirirlerdi. Kışın ılık yerlere göç ederlerdi. Kışlak kelimesi Moğollar'da übül sözünden übül-ce-be veya übül-çi-be kelimeleri kullanılmıştır.¹⁷⁹ Camuga ve Cengiz Han arasında geçen konuşmadan anlaşıldığı üzere her hayvanın cinsine göre göç edilmektedir. *“Eğer biz şimdi bir dağ yamacına konarsak at sürüleri besleyenler yurt kazanır; akarsu yanına konarsak koyun ve kuzu çobanları boğazlarına yiyecek bulurlar.”*¹⁸⁰ demiştir. Sürüler ne kadar fazla olursa o kadar sık göç edilmiştir.

Kerulen ve Onan nehirleri kıyılarında yaşayan Moğol kabileleri keçe çadırlarda ve araba evlerde yaşamaktadırlar. Göç ve baskın sırasında hızlı hareket edebilmek için at ve araba kullanmışlardır. Dağlık alanlarda dahi araba kullanmasını başarmışlardır. Karakurum çevresinde Onan ve Kerulen ırmakları boyunda tarım yapmaktadırlar, kenevir ve buğday ekerlerdi.¹⁸¹ Moğollar'ın Cengiz Han öncesindeki durumları şöyle açıklamaktadır. *“Evlâtlar babalarının nasihatlarını dinlemiyorlardı; küçük kardeşler büyük kardeşlerin sözlerine bakmazlardı; koca karısına inanmaz, karı da kocasının buyruklarını tutmazdı. Bundan dolayıdır ki muhalifler, hırsızlar, yalancılar, fitneciler ve haydutlar türüyordu. Bu gibi adamlar kendi evlerinde bile güneş görmezlerdi, yani onlar yağma ederler, atları ve at sürüleri rahat görmezdi; öncü olarak akın ettiklerinde atları dinlenmek bilmezdi ve bu atlar nihayet geberir, çürür, telef olurlardı. İntizamı olmayan aklı olmayan bu kabilelerin hali işte böyle idi.”*¹⁸² sözleriyle Moğollar'ın genel yaşamlarını kısaca özetlemiştir. Ögeday zamanında Moğollar kendi içlerinde fakir olanlara yardım etmek için halktan zengin olanlardan hayvan almışlardır. Bu hayvanların sayısı ve cinsine göre değişmiştir. Her ulustan kendi fakirleri için her yüz koçtan bir koç, her yüz attan bir kısrak, yüz sığırdan bir sığır alınması kararlaştırılmıştır. Bu durum Moğollar'ın kabile içinde birbirlerine yardımcı olduklarını ve devlet olarakta sosyal bir devlet olduklarını gösterir.¹⁸³

Moğollar'da ailelerin oluşturduğu halk topluluğuna Küren adı verilmişti. En yaşlısı ve tecrübelisini reis seçerlerdi ve onun çadırı ortada olurdu. Kürenlerin büyümesiyle

¹⁷⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş** C.I., s. 9.

¹⁸⁰ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (Çev. Abdülkadir İnan), s.61.

¹⁸¹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (Çev. Abdülkadir İnan), s. 69-73.

¹⁸² Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (Çev. Abdülkadir İnan), s. 97

¹⁸³ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (Çev. Abdülkadir İnan), s.171.

aullar oluşmuştur. Genel halka karaçu kölelerde boğul denirdi.¹⁸⁴ Moğollar soylular için hanedan üyelerine ve kabile boy reislerine Noyan, sengün, tegin, buyruk, nişancı unvanlarını kullanırken, kadınlar içinde Hatun (xatun), begi adlarını kullanmışlardır.¹⁸⁵ Moğol prenslerinin ve kadınlarının küre şeklinde kampları vardır. Kürende reisin çadırı ortada olur ve etrafı yuvarlak şekilde diğer çadırlarla kapatılırdı. Savaş ve yağmacılık zamanlarında tek göçmek imkansız olup toplu halde hareket edilirdi.¹⁸⁶

Kadınlar hayvan bakımı, halı kilim dokuma, elbise yapımından sorumludurlar. Moğollar'ın evleri keçe çadırdan olup araba üstünde idi. Erkekler av ve savaş için hazırlık yaparlardı. Moğollar besin olarak et ve süt tüketirlerdi. Evli kadınlar ve erkekler birbirlerine sadık idiler. Moğollar'da çok evlilik vardı. Aynı çadırın içinde bir den fazla kadın yaşardı. Her kadının ayrı görevi vardı. Hayvan bakımı çocuk bakımı, yemek yapma işleri kadınlar arasında iş bölümü yapılmıştır.¹⁸⁷ Moğol Kadınları ev için satılacak ve alınacak şeyleri alır-satarlardı. Evin idaresi tamamen kadınlara aittir.¹⁸⁸ Arabaları idare etmek, göç sırasında eşyaları toplamak, hayvanların sağımı, sütten yiyecek yapmak, deri ve postları imal etmişlerdir. Kadınların günlük işlerde, sefer zamanında ve diğer işlerde fikirleri alınırdı. Savaşlarda kadınlardan da erkeklerin yaptıkları işleri başarmaları beklenirdi. Moğol kadınlarında acizlik yoktu.¹⁸⁹ Moğollar'da da Hun ve Göktürkler'de olduğu gibi hanın yanında solunda hatunu otururdu. Sağ tarafta hanın oğulları yine solunda hanın diğer eşleri ve gelinleri yer alırdı. Hatun geldiği zaman emirler ayağa kalkarlardı.¹⁹⁰

Moğollar'da Gök Tengri inancı esastı. Gök Tanrı için her gün dualar edilirdi. Bunun yanında başka ilahların varlığına inanmışlardır. Bu ilahlar şamanizmde görülen güçlerdir. Evlerini, çocuklarını, hayvanlarını dünyevi olarak koruduğuna inanılmaktadır. Her evde bu tür ilahlar bulundurulup, yemekten önce ilk onlara yemek verirlerdi. Bir kap et suyu alıp kapının önüne serperlerdi. Dünyevi tanrıların bu yemeklerden yediklerine inanmışlardır.¹⁹¹ Yukarda bahsettiğimiz Asya Hunlar'ından başlayıp Moğollar

¹⁸⁴ Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s.179.

¹⁸⁵ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s.115.

¹⁸⁶ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 61,62,63.

¹⁸⁷ Polo, **Seyahatnamesi, C.I.**, (çev. Filiz Doküman,) s. 69.

¹⁸⁸ Polo, **Seyahatnamesi, C.I.**, (çev. Filiz Doküman,) s. 69.

¹⁸⁹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (Çev. Abdülkadir İnan), s. 88.

¹⁹⁰ Polo, **Seyahatnamesi, C.I** (çev. Filiz Doküman,) s.100.

¹⁹¹ Polo, **Seyahatnamesi C.I.**, s.70.

da dahil olmak üzere Asya da yaşayan Türk toplumları arasında gelenek örf ve adetleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Birbirinin devamı şeklinde devam ettirmişlerdir. Yıkılan devletin yerine hemen aynı devletin sınırlarında yaşayan boylar birleşerek yeni bir devlet kurmuşlardır. Asya coğrafyasına dışarıdan gelip farklı bir millete mensup insanların devlet kurduğu görülmemektedir. Kültür olarak tamamen millidir. İstila, akın, göç etkisiyle değişen bir kültüre rastlanılmamaktadır. Kendi içinde doğup gelişmiştir.

1.2.Türklerde Akrabalık İlişkileri ve Ahlâk Anlayışı

Araştırmacılara göre akraba ve aile ayrılmaz birbirini atamamlayan unsurlar olarak nitelendirilip, ayrı ayrı görüşler sunmuşlardır. İçlerinde dikkate aldığımız, A.V. Gabain'e göre, kabile nesil, akraba; A.Caferoğlu'na göre, Kabile, soy, aile; G.Clauson'a göre, aile; Divân'ü Lûgat'it-Türk'e göre, hısım, akraba adları kullanılmıştır.¹⁹² Akraba olanlar ve küçük sürü sahipleri hep birlikte bir yerde yaşarlardı. Akrabaların bir araya gelmesiyle oluşan en küçük topluluğa aul adını vermişlerdi. Aullar 6-10 aileden oluşmaktadır. Aul içerisinde en kudretli, zengin olan aile reis olurdu. Bozkırda devletler kolay kuruluyordu. Akraba boylar seçtikleri bir reis etrafında toplanarak devletin temelini atarlardı. Seçilen reisin temel görevi boylar arasında sahip oldukları otlakları adaletli bir şekilde dağıtmaktı. Kışlıkta birkaç aul bir araya gelirdi. Kışın sürüler ağıllara alındığı için bakmak için fazla adama ihtiyaç vardır. Yazın yaylalarda her aul bir dağ yamacını tutardı. Toplu halde olmaları savaş ve baskın zamanında hemen toplanmalarına kolaylık sağlamıştır.¹⁹³

Türklerde aile farklı isimlerle adlandırılmıştır. Arkagün ve Törkün adı verilmiştir. Türklerde akrabalık adları :

Ata, Kang: Baba	Katın: Karı, eş
Ana, ög: Ana	Küdegü, kübek: Güvey, kızın koca
Aga, eci: Küçük birader	Yezne: Enişte kız kardeşin kocası
Abaga: Amca	Singil: Küçük kız kardeş

¹⁹² Abdülkadir Donuk, **Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Aile**,Tarih Dergisi say.33, İÜEF 1980, s.162.

¹⁹³ Rasony, **Tarihte Türklük**, s. 55.-Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 12.- Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, s. 28.

Atı: Yeğen	Yenge: Büyük erkek kardeşin karısı
Apuşka, er: Koca	Keling- Kelin: Gelin ¹⁹⁴
Tayaka: Dayı	Eke: Büyük kız kardeş
Tayece: Teyze ¹⁹⁵	Öğ: Üvey ana
Eçi: Amca,	Eni: Küçük kardeş,
Uri: Erkek çocuk,	Çıkan: Teyze, dayı, hala erkek çocukları,
Qunçuy: Karı, eş,	Küdegü: Güvey,
Tüngür: Dünür,	Kadaş: Akraba,
Apa: Dede, ata,	Döl kız: Kız çocuğu,
Yunç: Kayınbirader ¹⁹⁶	Kangsık ata: Üvey baba,
kangsık oğul: Üvey oğul,	Tun: Kadının ilk çocuğuna verilen ad,
Kadhın: Kayın, dünür hısım,	Çamrak: Çoluk çocuk,
Ulugana: Nine,	Uluata: Dede,
Açı: Yaşlı kadın ¹⁹⁷	

Ayrıca Ça Höl, Barık, Uyug, Ulu kem, Altın Köl II, Uybat, Mınsink (Bay Burun) yazıtlarında: Kadaş (kardeş), ögüm (ana), kunçuy (hatun), oglım, yotuzim (kadın), bodum (boy), kang (baba), üç içi, ebçim (ev) gibi akrabalık ifadeler kullanılmıştır. ¹⁹⁸

Ayrıca Orhun Abidelerinde ve diğer yazıtlarda geçen akrabalık terimleri şöyledir:

“qangım qağan ...uça barmış”(KT D 16) (Babam Kağan ...uçuvermiş[ölmüş])

“eçim qağan uça bardı”(KT D 24) (Amcam Kağan uçuverdi[öldü])

“singlım qunçuyuğ birdimiz” (KT D 20) (Küçük kız kardeşimi verdik “evlendirdik”)

¹⁹⁴ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 329.- Divitçioğlu, **Orta Asya Türk İmparatorluğu**, s.139.- Gökalp, **Türklerde ahlâk**, s. 283-289.

¹⁹⁵ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 192.

¹⁹⁶ Divitçioğlu, **Orta Asya Türk mparatorluğu**, s. 139.

¹⁹⁷ Kürşad Koçak, **Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.,2011, s. 139.

¹⁹⁸ Jean Poul Roux, **Ortaçağda Türk kadını I.** (çev. Gönül Yılmaz), s. 214.

“öğüm qatun ulayı öğlerim ekelerim kelingünüm qunçuylarım...” (KT K9) (Anam hatun, sırasınca üvey analarım, ablalarım, gelinlerim, karılarım [prensese, kuma].)

“tabgaç qağan çıqanı” (K K13) (Çin Kağanının teyze “ya da hala” oğlu.)

“ong tutuk yurçın yaraqlıǵ eliǵın tutdı” (KT D32) (Ong Valinin kayınbiraderini, silahlıyken, eliyle tuttu.)

“ulayı iniǵ günüm oǵlanım biriki oǵuşum budunum” (KT G1) (Başta inilerim, çocuklarım, bütün oǵuşum ve budunum.)

“beǵlik ırı oǵlın qul boltı şilik kız oǵlın qüng boltı” (KT D7) (Beylik erkek çocuğun kul oldu, hanımlık kız çocuğun cariye oldu.)

“er küdegülerim değerli kelinglerim bükmedim” (Ork. ETY, Uyug-Turan) (Erkek güveyilerim, kız gelinlerim katlanamadım.)

“Kuyda qunçuyum yazıda oǵlım ayta” (Ork. ETY, Uyug-Turan) (Su başlarında karım, ovada oǵlum, Hayda!)

“Kızın erine bükmedim” (Ork. ETY, Çakul) (Kızın kocasının “ölümüne” katlanamadım.)¹⁹⁹

Türk boyları atalarına büyüklerine saygılı olmuşlardır. Onlar öldükleri zaman unutmamışlardır. Onlar için anıt mezarlar yaptırmışlar ve yılın belirli zamanlarında onlar için kurban kesmişlerdir. Türk kavilerinde ataları için yaptıkları anıt mezarlara zarar verenler en ağır şekilde cezalandırılmışlardır.

Türkler akrabalık ilişkilerine büyük önem vermişlerdir. Orhun Abideleri’nde Bilge Kağan kardeşi Kül-Tegin’in vefatından dolayı büyük üzüntü duymuştur. Kül-Tegin öldü. Ben çok üzuldüm. Görür gözüm görmez oldu. Bilir biliğim bilmez gibi oldu. Üzuldüm. Ebediyen ancak Tanrı yaşar. Kişi oğlu ölüme mahkûmdur. Fakat çok üzuldüm, gözlerimden yaş akıyordu. Ben inliyordum. Yüreğimden inleme taşıyordu. Üzülüyorum. Çok üzülüyorum.²⁰⁰ yine Bilge Kağan yazıtında “Tüǵış kaganka kı-zım(in) eritǵü (ulug) tören alı birtim Tüǵış kağan kızın ertingü ulug törün oǵlıma alı birtim....”²⁰¹ Tüǵış Kağan’ına kızımı büyük toyla verdim. Tüǵış Kağanın kızını

¹⁹⁹ Divitçioǵlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, s. 137-138.

²⁰⁰ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 58.

²⁰¹ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 92.

oğluma büyük toyla alıverdim. Evlilik yoluyla iki devlet arasında akrabalık ilişkileri kurulduğu açıkça görülmektedir. Bu gelenek diğer Türk kağanlıklarında da devam etmiştir.

Uygurlar'da kan bağı akrabalığına oğuş denilmektedir. Aile kan akrabalığına dayanmaktadır. Pederşahi aile yapısı görülür, ancak bu yapı diğer milletlerde olduğu gibi zorba değildir.²⁰² Uygurlar zamanında siyasî evlilik dediğimiz Çin sarayından hatun alma çok görülmektedir. Uygur kağanı Hasar Tegin (Ay Tengride Kut Bolmuş Bilge Kağan) Çin sarayından alacağı kız ile akrabalık ilişkilerini güçlendirip, bu ilişki sayesinde sınırdaki şehirleri yağmalamayacaklardı. Çin içindeki zayıflık iç kargaşada Çin'e destek olunacak Türk boyları için ticaret daha düzenli ve güvenli yapılmış olacaktı. Çin bu evliliği saraya çok masraf olacağı için başta kabul etmemiş ise de sonradan kabul etmişlerdir. Çin İmparatoru kız kardeşi T'ai-ho Konçuy'u Hasar Tegin ile evlendirmiştir. Bu evlilikler bize Türkler'in hatunlara ve akrabalık ilişkilerine ne kadar önem verdiklerini bir kez daha göstermektedir.²⁰³

Türkler'in akrabaya ve aileye verdiği önemi gösteren bir başka metinde ise kızının kocasının ölümüne üzüldüğünü dile getirmiştir. (*Budunumdan akrabalarımдан ayrıldım hayda düñürümden ayrıldım. Kızımın erine бүкмедим kızın kocasının ölümüne katlanamadım*).²⁰⁴ Şeklinde ifade edilmiştir.

Moğollar kan akrabalığına büyük önem vermişlerdir. Cengiz Han amcasını öldürtmek istediğinde adamları "kendi akrabayı öldürmek, kendi ateşini söndürmekle biridir." demişlerdir.²⁰⁵ Moğollar'da yedi göbek akrabalık anlayışı vardır. Bunun için yabancı kabilelerden evlenmişler ve akrabalık kurmuşlardır. Baba soyundan olanlardan değil ana soyunun akrabalarından kız almışlardır. Evlilik için dayı kızları seçilebilirdi. Böylece aradaki akrabalık ilişkileride pekiştirilirdi. Yesugai, Cengiz için kayınlarından kız bakmaya gidirken yolda karısının akrabalarından olan Dei-secen rastlamışlardı. Temuçin için kayınlarım Ol-huo'ut kabilesine kız istemeye gidiyorum demiştir. Dei-secen akraba olduğu için kendi kızını Temuçin'e vermiştir. Yesugay ile

²⁰² Donuk, *Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Aile*, s.162.

²⁰³ İzgi, *Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)*, s. 25.-Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 114.

²⁰⁴ Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*, s.138.

²⁰⁵ Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve siyasî Yapı*, İÜEFB, İstanbul 1984, s. 88.

akraba olmuşlardır.²⁰⁶ Moğollar arasındaki hasımlıkları bitirmede ve akrabalığı güçlendirmede kız alıp vermeler önemli rol oynamıştır.

Bozkır hayat şartlarında kadın ve erkek güçlü olmaları gerekti. Hun Türkler’inde zayıflar hor görülürdü. Her eli silah tutan erkek savaşta ölmeyi onurlu bilmişlerdir. Hun başkentine gelen Çinli elçi hanın hizmetine girmiş bir Çinli’ye Hunlar neden yaşlılarına değer vermiyorlar diye sormuştur. Verilen cevapta: “*Çinlile oturdukları garnizondan akına gitmek üzere asker toplanırken askerlerin Çin’li akrabaları ile yakınları, en kalın ve sıcak tutan elbiseleri ile en iyi yemeklerinden vazgeçebiliyorlar mı? Elbiseleri giyinsinler ve yemekleri de yolda yiyip içsinler diye askere gidenlere veriyorlar mı? der. Çinli elçi doğru vermiyorlar*”²⁰⁷ deyip susmak zorunda kalmıştı. Bu konuşmadan da anlaşılıyor ki, ev ahalisi neleri varsa hepsini askere giden oğulları ile kardeşlerine veriyorlar, bundan sonra da yoksulluk içinde yaşamaya gayret ediyorlardı. Çinliler ise askere giden gençlere yapılan bu yardımı, yaşlılara karşı bir saygısızlık olarak görüyorlardı. Halbuki yaşlılar elbise ve yiyeceklerini oğul ve torunlarına, savaşta sıkıntı çekmesinler diye, isteyerek veriyorlardı. Türkler yaşlılardan aksakallar olarak tercübelerinden yararlanmışlardır.

Hunlara göre herkesin bir adı vardı. Ancak lakap kullanmazlardı. Bu adı taşımaktan onur duyarlardı. Türk toplumlarında aile içindeki ahlakada önem vermişlerdir. Diğer milletlerde rastladığımız ahlaksızlıklara rastlanılmamaktadır. Baba ölünce üvey analayla, kardeş ölürse kardeşin karısıyla (bugünkü anlamı yenge) evlenirlerdi.²⁰⁸ Kutluklar’ın kadınları tek erkekle evlenirlerdi. Kocaları öldüğü zaman tekrar evlenmezlerdi. Onlar arasında boşanma görülmezdi. Çünkü kocanın malı kadına kalırdı. Başka birine muhtaç olmazlardı. Erkekler evlenecekleri zaman kadını ailesine bir yıl hizmet ederlerdi.²⁰⁹ Türk toplumlarında zinaya rastlanılmamıştır. Kızlara, evli kadınlara ve çocuklara karşı cinsi münasebette bulunulmazdı. Bu ahlaksızlığı yapanlar hemen idam edilmişlerdir. Ayrıca Türk boyları arasında faşelikte büyük bir ahlaksızlık olarak kabul edilmiştir. Faşelik yapanlarda, evli kadınlara tecavüz eden erkekler gibi kazıklara bağlanarak ortadan ikiye ayırarak öldürülürlerdi.²¹⁰ Köktürkler’de rastla-

²⁰⁶ Yüan-ch’ao Pi-shi, **Moğollar’ın Gizli Tarihi**, (çev. Ahmet Temir), (2010). Ankara, TTKB. s. 19.

²⁰⁷ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 110,111.

²⁰⁸ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 75.

²⁰⁹ Fadlan, **Seyahatnamesi**, (çev. Ramazan Şeşen), s. 68.

²¹⁰ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 229.

madığımız üvey ana ile evlenme diğer (Hunlar, Kırgızlar, Uygurlar) boylarda görül-
mektedir. Ancak Çin, Arap toplumlarında rastladığımız ahlaksızlık gibi cinsellik ön
planda olmayıp, aile bütünlüğünün ve kadının korunması esasına dayanmıştır.²¹¹
Türk kadınları için araştırmacılardan İbn Fadlan, Gerdizi ve Plan Karpini kadınların
ahlak temizliğinden söz etmişlerdir. Marco Polo dünya da en temiz kadının Türk
kadını olduğunu söylemiştir. Vambery ‘ye göre Türkler arasında kötü sözlere (alüfte,
piç) rastlanılmadığını belirtmiştir. Kötü sözlerin Farsça’dan geldiğini belirtir. Türk
kadınları için saf temiz güzel anlamlar içeren adlar verilmiştir.²¹²

Türkler erdem ahlak için könilik kelimesini kullanmışlardır.²¹³ Şamanizmde yani halk
arasında geçerli olan ve saygı duyulan gelenekte insanlar için iki yol vardır. Yeryü-
zünde iyilik yaparak semaya yükselmek, ölümden sonra semada yaşamak, ikinci yol
ise dünya da iken fenalık ederek ölümden sonra yerin dibine sürülmek ve orada son-
suza kadar zulüm ve fenalıklar ızdırıp içinde yaşamaya mahkum olmaktır. İnsanların
cennette yaşamak isteği olduğu için iyilik yolunu ahlâkî olanı seçmişlerdir. İnsanlar
üzerinde manevi olarak yaptırım gücü olmuştur.²¹⁴ Türk kavimleri devlet yönetimi ve
sosyal hayatta ahlaka büyük öne vermişlerdir. Türk insanı genel itibariyle utangaç bir
millettir. Türk insanı rahat döşeginde oturup yaşlanmayı ve ölümü beklemeyi hatta
hasta yatakta ölmeyi utanç saymıştır. Onlar için en iyi ölüm savaş meydanlarında
ölmektir.²¹⁵ Esir olmak köle durumuna düşmek ve kadınlarının düşman eline geçmesi
en büyük utançlarıdır. Verdikleri sözü yerine getirmek için gayret etmişlerdir. Sözle-
rini tutmamaktan böbürlenmekten yaptıklarıyla başkalarına büyüklük taslamaktan
kaçınmış bir millettir. Diğer insanların hak ve hukukuna saygılı olmuşlardır.²¹⁶ Türk
kavimleri ilk zamanlardan beri süre gelen örf ve adetlerine saygılı olmuşlar ve nereye
gitmişler ise bu ananelerini yaşatmışlardır. Toplum içerisindeki aşayış ve düzeni ko-
rumuşlardır. Türkler bir haksızlığa uğradıkları zaman ya da hoş olmayan bir işle kar-
şılaştıkları zaman hemen Tanrıya dua ederlerdi ve “Bir Tengri” ifadesini söylemiş-
lerdir.²¹⁷

²¹¹ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 52.

²¹² Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 58. -Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 79.

²¹³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 20.

²¹⁴ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 46.

²¹⁵ Sarıtaş, **İslâmiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat**, s. 252.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 257.

²¹⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 332.

²¹⁷ Fadlan, **Seyahatnamesi**, (çev. Ramazan Şeşen), s. 63.

Cengiz Han'dan sonra Moğollar'da büyük bir değişim yaşanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Cengiz Han kendinden önceki Moğollar'ın nasıl olduğunu açıklamıştır. Moğol insanlarında büyüklere karşı saygı sonsuzdu. Aralarında kavga etmezlerdi. Dövüşmek ve adam öldürmek yoktu. Hırsızlığı huy edinmiş olanlardan korkmazlardı. Hazinelelerini, otağlarını kitlememişlerdi. Başı boş dolaşan hayvanları kimse sahiplenmezdi. Bu işle ilgilenen memurlara götürürlerdi. Mal sahibi malını burada bulurdu. Açlığa ve susuzluğa dayanıklıdır ve hayatlarından şikayet etmemişlerdir. Elleriinde olanı paylaşmayı bilmişler. Kadınları ailelerine karşı sadakatli ve namuslu olmuşlardır. Tüm bu ahlaklı davranışları kendi aileleri ve boyları için geçerliydi. Yabancılar karşı acımasızlardır. Moğollar kendilerini her zaman diğer kavimlerden üstün görmüşlerdir. Savaşta esir düşmüş bir Moğol esir düştüğü hükümdardan, kendini daha üstün görmüştür²¹⁸ Bir ülkenin veya düşmanın tamamen yok edilmesi hatunun ele geçirilmesine bağlıdır. Hükümdar ele geçirilip, ordu yok edilse dahi kadın ve çocuklar ele geçirilmediği sürece tam başarıdan söz edilmez idi. Türk kadınlarının savaşta düşmana esir düşmeleri büyük bir yüz kızartıcı durumdu.²¹⁹ Orhun Abideleri'nde de kadınların esir alınmaları dile getirilmiştir. “*Oğlın yotuz (ın yı)lkısın budun yotuzın yok kıldım.*” Oğlunu karısını milletini, kızını yok kıldım.²²⁰ Şeklinde dir.

Şine Usi ve Turyat Yazıtları: *Kanım anta tutdım katunı anta alım türük bodun anta ingerü yokboltı: O zaman kağanı, o zaman hatunu aldım, o zaman Türk halkı tamamen yok edildi.*²²¹ Şeklinde esir edilmeyi dile getirmişlerdir.

1.3.Kadının Aile İçindeki Konumu

Baba soyuna dayanan bir aile yapısında Türklerde babanın mutlak yetkileri töreyle sınırlandırılmıştır. Töreye uymayan herkes öldürülürdü. Diğer milletlerde görülen ata-erkiil aile yapısından farklıdır. İsim olarak ataerkiil içerik olarak bütün bireylerin eşit hakları ve hürriyetleri vardır.²²² Türk ailesinin birliğini korumak amacıyla Köktürkler zamanında An-tan-chü-ni adında aileden sorumlu bir bakanlık oluşturulmuş-

²¹⁸ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 140.

²¹⁹ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Aile* s. 166.

²²⁰ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 84.

²²¹ Roux, *Ortaçağda Türk Kadın I*. (çev. Gönül Yılmaz), s. 205.

²²² Arat, *Kadın Sorunu*, s. 46.

tu.²²³ Kadın için “abci” evci adını kullanmışlardır. Kadın Köktürkler’de eş’tir. Kadın için ayrıca; eşi, iler, yotuz, egmiş, adlarında kullanılmıştır. Ana evin asıl sahibidir. Göktürkler’den kalma yazıtlar ve Uygurlar’a ait metinlerde ana her zaman babadan önce gelmiştir.²²⁴ Türk kadını erkeğinde ayrı ve erkeğine yabancı değil aksine erkeğinin bir tamamlayıcısı olarak daima onunla beraberdir. Hunlar ve Göktürkler’de ataerkil bir yapı görülürken, Kırgızlar’ın aile yapısına baktığımızda maderi bir aile yapısı görülsede dışta baba hakimiyetinin olduğu bir aile yapısı görülmektedir. Dış saldırılara karşı ataerkil bir yapıya bürünmektedirler. Maderi aile yapısındaki gibi çocukların velâyeti dayıya değil babaya aittir. Tam bir pederşahi aile yapısında görülmemektedir. Pederşahi aile yapısında baba aile fertleri üzerinde mutlak bir yetkiye sahiptir. Çocuk ve kadınları satama, cezalandırma, öldürme yetkisi vardır. Kadın ve çocuklara kıymet verilmez. Türk aile yapısında mutlak yetkiler töreyle sınırlandırılmıştır. Aile içindeki bütün fertler eşit söz hakkına sahiptir.²²⁵

Türk aileleri kan bağı esasına dayanmaktadır. Aileler kadın erkek soyunun eşit olmasına dikkat etmişlerdir. Her aile kendinden önceki ve kendinden sonraki aileye bağlıdır. Aile ve soy içinde kadın ve erkek büyüklerine ve küçüklerine saygılı olmuşlardır. Onlara hitaben kendilerinden önceki erkeklere ici, bütün kadınlara aba-abla, kendilerinden sonraki gelen aile fertlerine ini, kızlara singil adlarıyla çağırılmışlardır.²²⁶ Bu ifadeler bize Türk ailelerinin çekirdek aile olmalarına rağmen geniş bir aile bağları olduğunu göstermektedir. Kan bağından dolayı büyük bir birlik oluşturmuşlardır. Aile için geniş anlamda uruk soy, dar anlamda ana-baba ve çocuklardan oluşana törkün demişlerdir. Aile reisine koca, eşine katın (katılmış) denir.²²⁷ Aile içinde işlerden kadınlar sorumludur. Çocukları büyütmek, eğitmek, kısarak sağlamak, kımız yapmak, kurut yapma, yemek yapma, yün eğirme, halı kilim ve elbiselik dokumak kadının sorumluluğundaydı.²²⁸ Aile içindeki mal varlığının korunup fazlalaştırılması işleri kadına aittir. Erkekler aileyi dış saldırılara karşı koruyup bir arada tutmakla görevli-

²²³ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 175.

²²⁴ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 15.

²²⁵ Ali Erkul, **Eski Türklerde Aile**, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, 2002, Yeni Türkiye Yay., s. 97-106.

²²⁶ Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve siyasî Yapı**, s. 37.

²²⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 20.

²²⁸ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 192.

dir. Çocukların velâyet hakları baba öldüğü zaman anaya geçmektedir. Çocuklar üzerinde eşit haklara sahiptirler.²²⁹

Türk kadınlarında aranan özellikler Dede Korkut’a konu olmuştur. Dede Korkut’ta kadın tiplmesi erkek tiplmesine çok benzemektedir. Ata binen, kılıç kuşanan, savaş katılan tiplerdir. Türk kadını yaşamından dolayı ev içine kapanıp, din baskısı olmadığı için kahramanlık özelliği aranmaktadır. Dede Korkuttaki kadın tiplmesi evin dayaağı; evi ayakta tutan ev işlerini düzene koyan aileyi bir arada tutandır. Bu tür kadına güven tamdır. Kocasını olmadan ev işlerini yönetip, çocuklarına bakabilendir. Solduran sop; ev içinde huzursuzluk çıkarandır. Kocasını ne yapsa yaranamaz her şeyi kötüleyen kadındır. “Yolunu saptırarak, yerinden kalkar. Elini yüzünü yıkamadan, dokuz bazlama ile bir külek yoğurdu tıka basa doyuncaya kadar yer, elini böğrüne vurup, bu evi yıkılası herife varalıdan beri, daha karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım paşmak, yüzüm yaşmak görmedi der. Ah nolaydı, bu öleydi, birine daha varaydım, umduğumdan güzel olaydı... der. Onun gibisinin han’ım, bebekleri yetişmesin ocağına bunun gibi avrat gelmesin!” Dolduran top dedikoducu kadını anlatmaktadır. “Dürtükleyince yerinden kalktı. Elini yüzünü yıkamadan oba-nın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna gezip tozdu, dedikodu yaptı, söylenip durdu. Öğle oluncaya dek gezdi. Öğleden sonra evine geldi. Gördü ki hırsız köpek, iri dana evini birbirine katmış. Ev tavuk kümesine, sığır damına dönmüş. Komşularına şöyle seslenir: kız Zelika, Zübeyde, Ay-ne Melik, Kutlu Melik, Can Kız, Can Paşa, Ürüveyde ölmeğe yitmeğe gitmemiştim! Yatacak yerim yine bu yıkılasıydı. N’olaydı benim evime bir an bakaydınız... komşu hakkı, Tanrı hakkı! diye söyler. Bunun gibisinin Han’ım, bebekleri yetişmesin ocağına bunun gibi avrat gelmesin!.”²³⁰ Türk kadın tipini evin dayaağı kadın temsil etmektedir.

Türk boylarında kadınlar ve kızlar için kullanılmış olan isimler; karı, tişi, kişi, kız, giz, ana, ögüç, uma, öğ, âbci kelimeleri kullanılmıştır. Baldız anlamında baltır, abla-âkâ, gelin-kâlin, yaşlı kadın- ka-dın kurtga, kızkardeş-singıl, yengeye- yângâ, cariyeye-

²²⁹ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I**, s. 73.

²³⁰ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 270-272.; ...**Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, s. 17-18.

âbci, karabaş, kırkın, küng adları verilmiştir.²³¹ Halk arasında kadınlara yotuz ve yaşlı kadınlara kurtga denmekteydi.²³²

Aile içinde çocuklar babalarına gösterdiği saygıyı analarına göstermek zorundaydılar. Kadının iffetini korunması zorunluluktu. Kadına başkası tarafından zarar verilirse en ağır şekilde cezalandırılırdı. Aile içinde kadına şiddet söz konusu değildi. Böyle bir durum olursa kadın kocasından ayrılma hakkına sahiptir. Kadınların savaşta düşmana esir düşmesi namus meselesidir. Türkler’de Kadınlar esir pazarlarında satılmazlardı.²³³

Hun ailelerinde babaları kadeşleri öldüğü zaman dul kalan kadını ve çocukları yanlarına alırlardı. Ailelerinden birinin dahi kaybolup gitmesini istemezlerdi. Bu bize aileye ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Yanlarına alma bir evlilik yoluyla olsada özünde koruma sahip çıkma esası vardı.²³⁴ Her aile devlete asker vermek zorundaydı. Savaşa katılanlar öldükleri zaman aileme kim sahip çıkar endişesi taşımazdı. Ailesine mutlaka kendi ailesinden birisinin sahip çıkacağını biliyordu. Kadın aile içinde ailenin devamını sağlayan üretici koruyucudur. Türk aile yapısının temelinde kadın vardır.²³⁵

Türk toplumlarında ölümden sonra tekrar dirileceğine inanıldığı için öteki alemde erkeklerde kadınsız kalma korkusunda olmuştur. Tuva ve Yenisey mezar taşı yazıtlarında yaşamını kaybederken, kaybettiği en değerli şeyler arasında kadınlardan ayrılmak olduğunu belirtmiştir.²³⁶ A. İnan’dan edindiğimiz bilgilerde Altay destanlarında da kadının aile içindeki önemine vurgu yapılmıştır. Kahramanlar kadınların sözünü dinlemekdikleri için ölmüşlerdir. Kadınların kocaları öldüğü zaman tekrar aile içinde bir evlilik yapabilirlerdi. Evlenmek istemeyen kadınlar zorlanmazdı, tamamen kadının isteğine bağlıydı. Ancak koca öldüğü zaman kocasının ailesini terk edip, kendi öz ailesine gidemezlerdi. Çocuklarını kocasının ailesinin yanında büyütürlerdi. Altay Türkleri’nin kadına verdikleri değerın göstergesi olarak Altayların en yüksek zirvesine Kadın dağı adını vermişlerdir. Şamanizm etkisinden dolayı kadınlar aile

²³¹ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 27.

²³² Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 15.-Gültepe, *Türk Kadın Tarihine giriş*, s. 170-171.

²³³ Işık, *Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 34.

²³⁴ Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s. 258.- Roux, *Ortaçağda Türk Kadını I.*, (çev. Gönül Yılmaz), s. 223.

²³⁵ Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s. 249-260.

²³⁶ Roux, *Ortaçağda Türk Kadını*, s. 209.

içindeki bazı inanışlara da saygılı olmuştur. Yabancı boyda gelin gelen kadının çadırın ortasında yanan ateşten yukarı geçmesi bir süre hoş karşılanmadığı için yukarı geçmeyip, bu ananeye dikkat etmiştir.²³⁷

Moğollar'da erkekler genelde at sırtında hayat geçirirlerdi. Geri kalan bütün işler hatunlara kalırdı. Kadınlar ev işleri, halı, keçe, kıyafet yapımı, göç zamanında göçün toplanması ve araba kullanmak gibi işlerle meşgul olmuşlardır.²³⁸ Moğollar'da çok eşlilik görüldüğü için ilk ve en uzun süre evli olan kadınları diğer kadınlardan üstün tutmuşlardır. Aile içinde üstün olan kadının sözü geçerliydi. Moğollar'da aile içinde çocuklar hangi kadından olursa olsun kardeşti.²³⁹ Baba öldüğü zaman ailenin idaresi kadına kalırdı. Kadın çocuklarına bakmakla sorumludur. Temuçin'in anası, babası Yesugay öldükten sonra Onan nehri kıyısında çocuklarını tek başına büyüttü. Çocukların velâyet hakkı anada kalmıştır. Erkek akrabaların çocuklar ve kadınlar üzerinde hakları yoktur.²⁴⁰

1.4.Siyasi Alanda Kadının Rolü

Türk tarihinde tahta oturan hana İl-Kağan adı verilirken kağanın eşine Hatun (Ko-ho-tun) unvanı verilmiştir. Kadın kelimesi Orhun Kitabeleri'nde, Uygur hukuk vesikalarında ve Çin kaynaklarında geçtiği görülmekte. Çin imparatorları tarafından Türk kağan eşlerine imparatoriçe anlamına gelen K'o-tun / Ko-ho-tun (kraliçe prenses), Türkçe'de Hatun adı verilmiştir.²⁴¹ Edindiğimiz bilgiye göre Hunlar zamanında kadınlar Yen-shih unvanını kullanmıştır. Göktürkler'de 552'de kağanlık ilan edildiğinde Bumin'in eşi hatun unvanını almıştır.²⁴² Hatun kelimesi Türk kavimleri arasında eş karı anlamında kullanılmıştır. Çinliler'in hitap ettiği gibi sadece kağan eşlerine verilen bir ad değildir. Orhun Abideleri'nde öğün ilbilge katunug (anam İlbilge Hatun) ifadesiyle geçmektedir.²⁴³ Erkekler devlet yönetiminde tek başlarına değillerdir. Hatun ile birlikte yönetirler. Hatun kurultayda, dini merasimde, elçi kabulünde, törenlerde barış ve savaşta kağanın yanında yer alırdı. Hatun kağanın soyundan olan

²³⁷ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, TTKB, Ankara, 1968, s.275,276.

²³⁸ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, s. 142.

²³⁹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İçtimai Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 84.

²⁴⁰ Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, (çev. Ahmet Demir), s. 25.

²⁴¹ Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1946, s. 38.-Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 169.

²⁴² Bahaeddin Ögel, **Doğu Göktürkler'i Hakkında Vesikalar ve Notlar**, Belleten, C.21, sayı 81-84, s. 129.

²⁴³ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 44.

bütün prenseslerin ortak adı idi. Türkan (terken) yönetimde hakana ortak olan hatuna verilen addı. Hatun, kağan öldüğü zaman tahta çıkacak olan veliaht küçük olursa, veliaht devletin başına geçecek olgunluğa gelinceye kadar devleti yönetirdi. Kadınlar usta binici, iyi bir silah kullanıcı ve yiğit kişiler olmakla birlikte iyi bir eğitimidir.²⁴⁴

Türk töresi gereğince hatunlar resmi törenlerde han ile birlikte tahta oturlardı. Kadınlar hanın sol tarafında oturlardı. Hun hükümdarı Mete Han Çin ile yaptığı ilk barış antlaşmasını Mete Han'ın hatunu imzalamıştır. Hanın emrinin geçerli olması için yazılan emirnamelerde han ve hatun buyuruyorki yazması gerekti. Yazılmadığı veya emir karabuduna duyurulurken söylenmezse emir geçersiz sayılmaktadır.²⁴⁵

Orhun kitabelerinde hatunun siyasî alanda kağan ile birlikte söz hakkına sahip olduğuna kanıt olarak : *Üze türük tengrisi iduk yiri subı anca temiş Türük budun yok bolmazun teyin bobun bolcun tiyin kangım İltiriş Kaganıg ögim İlbilge katunug tengri töpesinde tutıp yögerü kötürmiş erinç.* (Onlar dediler ki, Türk halkı yok olmasın, bir halk olsun! Göğün yüksekliklerinden babam El Teriş Kağan'ı ve annem El Bilge Hatun'u tutarak, onları yukarı kaldırdı)²⁴⁶ şeklinde ifade edilmekte. Bilge; Bilgili akıllı demektir. İlbilge; Kağanın eşleri tarafından kullanılırdı. Türk hanedan kadınları Türk devletlerinin komşu devletlerle olan ilişkilerinde önemli rol oynamışlardır. Devletler arasında siyasî, ekonomik konularda etkili olmuşlardır. Bu tür ilişkiler Hun, Göktürk, Uygurlar'da rastlanılmaktadır. En fazla Uygurlar'da görülmektedir. Çinliler'den alınan prenseslere Konçuy adı verilmiştir. Hun ve Göktürkler zamanında hatunluk (İlbilge Hatun) yaptıklarına rastlanılmamaktadır. Hanın asıl hatunluk yapan eşi Türk asıllı olaması gerekti. Hatun Türk hanedanının prenseslerine verilen genel addır. Türk Kağan eşlerine Türkan adı da verilmiştir.²⁴⁷

620'de Göktürk Kağanı ve Çin derebeyi Wang Shih-ts'ung iki devlet arasındaki ilişkileri düzeltmek için Wang Shih-ts'ung kendi kızını Göktürk Kağanı'na gelin olarak göndermiştir.²⁴⁸ Türk tarihinde Çinli prensesler devletin dış işlerinde etkili olmuşlardır. Evliliklerinin amacı ülkeleri için casusluk yapmaktır. Türk kağanlığında yapılmış ve yapılacak olan işleri Çin sarayına haber vermektir. Türk tarihinde sıkça karşılaştı-

²⁴⁴ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 228.

²⁴⁵ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 180.-Gökalp, **Türklerde ahlâk**, s. 283-289.

²⁴⁶ Ergin, **Orhun Abideleri**, s.44.

²⁴⁷ Gökalp, **Türklerde ahlâk**, s. 283-289.

²⁴⁸ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s.30.

ğımız bir Çin politikası kağanlık ve Çinli bir prensesle evlenme vadi Göktürk prensi Çi-çi Şad'a da yapılmıştır. Milletin geleceği ve özgürlüğü için Çinliler'in kağanlık ve bir Çinli prensesle evlenme vaatlerini kabul etmemiştir. Bu tür teklifin rededilmesine Türk tarihinde az rastlanılmıştır.²⁴⁹ 726'da Çin imparatorunun, doğu topraklarına yapacağı ziyaretini ve Kuzeyde yapılacak olan Feng-shen törenini haber vermeye gelen elçiyi (Chung-shu-chi-shang), Bilge Kağan'ın eşi (Pofu), Tonyukuk, Kültegin ve diğer devlet görevlileriyle birlikte karşılamışlardır.²⁵⁰ 7. yy'da Uygurlar hanı savaşta iken anası Uluğ Hatun ünvanıyla devlet idaresini ele almıştı. Halk arasındaki davalara kanunlara uymayanları cezalandırıyordu.²⁵¹

Dokuz Oğuzlar'ın Hanı Pusa Han kendisi devletin askeri işleri, av, sefer, asker talimi gibi işlerle meşgul olmuştur. Devletin idari işleri ekonomi işlerini anası Olu-Hoen'e devretmiştir. Olu-Hoen Hatun halkın şikayetlerini dinlemiş ve töreye karşı gelenleri cezalandırmıştı.²⁵² İbn Batuta'dan edindiğimiz bilgilere göre; Türk kadınları siyasî alanda erkeklerin yaptıkları vazifeleri yerine getirebilecek kabiliyette olduklarını görmekteyiz. Bu kadınlardan Türk tarihine adına yazdırmış olan Nogatay Beg'in kızı Kebek Hatun'dur. Kebek Hatun gelen elçileri ve misafirleri kendi otağında kabul etmektedir. Gelen misafirlerine ikramlarda bulunmuştur. Gelen misafirlerine kendi eliyle kırmızı ikram etmiştir. Kıpçak kadınlarından Ordaca Hatun karargahta doğduğu için bu adı vermişlerdir. Ordaca hatunun anasının bir savaşçı kadın olduğunu düşünebiliriz. Türk kadınları orduyla birlikte savaşa gidip, şehir, ülke elde ederek ganimet kazanmışlardır. İbn Batuta ayrıca Kıpçak kadınlarının elçi kabul ettiklerini de belirtmektedir.²⁵³

Türk töresinde Kadın ve erkek ayrılmaz bir bütün olup, devlet işlerinde de aynı vazifeyi üstlenmişlerdir. Türk kadınları; hükümdarlık, kale muhafızlığı, vali ve sefir görevlerini üstlenmişlerdir.²⁵⁴ Aynı dönemde yaşayan toplumlara baktığımızda siyasî yetki ve hakları Türk kadınları kadar olan başka bir millet yoktur. Hanın sülalesine mensup kadınlar elçi vazifesi yapabiliyorlardı. Çin sarayına kız istemek için elçi olarak giden Kutlu Bilge Hatun Çin hükümdarına hediye takdim ettiği sırada hatunda

²⁴⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.104.

²⁵⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 121.- Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 100.

²⁵¹ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 182. -Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 100.

²⁵², **Türk Tarihinin Ana Hatları**, s. 334.

²⁵³ Battuta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, s. 251-252.

²⁵⁴ Gökalp, **Türklerde ahlâk**, s. 283-289.- Ediz, **Kadınların Tarihine Giriş**, s. 20.-Arat, **Kadın Sorunu**, s. 50.

ayağa kalkıp eğilmekte idi ve tercüman aracılığı ile konuşmuştur. 8. asırda Fergâna hükümdarı Arslan Tarkan'ın anası Araplar'a elçi gitmiştir.²⁵⁵

Siyasi alanda değerlendireceğimiz bir başka örf ise savaş sırasında düşman öldüren veya esir alan kişi savaş bittikten sonra askerler huzurunda bir tas kımızla ödüllendirilirdi. Esir ona verilirdi. Savaş sırasında kendilerinden bir asker ölürse ve bunu savaş dışına çıkarıp, yurduna getirmeyi başarabilen kişiye, ölenin mal varlığının bir kısmı akrabası yoksa tamamı verilir. Bu durum kadın veya erkek ayrımı yapılmazdı, öleni kadın getirmişse mal onun olurdu.²⁵⁶

Moğollar'da siyasî ve sosyal alanda kadınlar erkeklerden geri durmamışlardır. Cengiz Han'ın anası Uluneke (uluhatun, Höelin) ve eşi Börte Han sarayında büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır. Kurultay çalışmalarına katılıp, askeri ve siyasî alanda söz sahibidirler.²⁵⁷ Moğollar'ın devamı olan Timurlular zamanında saray kadınları içkili meclislere katılmaları devam etmiştir.²⁵⁸

1.5.Hükümdarlık Seçimi ve Kadın Hükümdarlar

Türk devletlerinde kağan olabilmenin birinci şartı Türk soylu bir anadan doğmaktır. Bu sıfatı bulundurmadan kağan olanlar öldürülmüşler ya da tahtan zorla indirilmişlerdi. Hun kağanı Teoman oğlu Mete Han'ı varis göstermişti. Mete'nin üvey anası (Yart-şi) Teoman'ı ikna edip kendi oğlunu (Yen-chih) varis yaptırmıştır. Mete'yi tahtan uzak tutmak için Yüeh-chih'lere esir göndermişti. Mete durumu fark edince hem babasını hem üvey anasını hem de üvey kardeşini öldürtmüştür.²⁵⁹

Türk kızları Çin, Bizans ve İran saraylarına gelin olarak gönderilmişlerdir. Gittikleri saraylarda Türk geleneğini devam ettirmişlerdir. Komşu devletlerden Türk kağanları hatun almışlardır. Türk tarihinde karşılıklı kız alıp-vermeye oldukça fazla rastlanılmaktadır. Hanın anası veya eşleri hanın yokluğunda İl Bilge Katun veya Terken adıyla devleti idare ediyorlardı. Hatunların kendilerine ait otağları "örg"²⁶⁰ bulunmaktadır. Türk kızları komşu devletlere hatun olarak gitmişlerdir. Saraydaki diğer hatunlardan üstün olmuşlardır. Türk örfündeki gibi hanın anasının kendi soyundan

²⁵⁵ Esin, **Katun**, s. 475-476.

²⁵⁶ Eberhaed, **Çin'in Şimal Komşuları**,(çev. Nimet Uluğtuğ), s. 76.

²⁵⁷ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s.101.

²⁵⁸ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 101.

²⁵⁹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 78.-Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, s. 51.

²⁶⁰ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 231.

olma şartı aranmadığı için tahta çıkmaları zor olmamıştır. İsmeti Kağan kızını İran Sasani hükümdarı I. Hüsrev (Hüsrev Anuşirvan) ile evlendirmiştir. İsmeti'nin kızı İran Sasani sarayında otorite kurmayı başarmıştır. Hüsrev'in diğer hatunları saray işlerinde fazla söz sahibi değil iken İstemi'nin kızı Hüsrev ile birlikte devlet yönetmiştir. Daha sonra Sasani tahtına geçecek olan IV. Hüzmüz (579-590) bu hatunun oğludur.²⁶¹

Göktürk Kağanı Mukan, oğlu Talopien'i varis göstermiştir. Talopien'in anası Çinli olduğu için kurultay kararıyla tahtan indirilerek anası asil (Türk) olan Kolo'nun oğlu İşbara (Şa-po-lo) tahta çıkarılmıştır.²⁶² Bilge Kağan'ın ölümünden sonra oğlu Tengri Han İ-yan 740 da tahta geçti. Ancak yaşı devlet yönetmeye yetecek olgunlukta değildi. Anası Tonyukuk'un kızı (P'o-fu / Sabek) naiblik yapmıştır. Po-fu devleti sükûnet içinde bir süre idare etti, ancak dağılma sürecinde olan devlette hanedan üyeleri birbirine düştü ve iç karışıklıklar çıktı.²⁶³

Hatun ünvanını alan kişinin erkek çocukları tahta varis olabiliyorlardı. Türk kağanları en fazla Tang hanedanının kızlarıyla evlilik yapmışlardır. Tang hanedanı gönderdikleri prenseslerin hatun olmaları için devletlerin zayıf zamanlarında baskı yapmışlardır. Uygur hatunları hatunluk alameti olarak al elbise ve altından bir başlık giyip, merasimle tahta çıkarılır ve kut almış olurdu. Hükümdar ile birlikte hatunun adı paralar üzerinde tasvir edilmiştir. Tasvirlerde hatunun yüksek başlığı kullanılmıştır.²⁶⁴ Uygurlar'da hükümet erkânı ve danışmanlar Manici Soğdaklar'dan²⁶⁵ seçilirken hükümdar hatunları ve kağan olacakların anasının Çinli olması esası aranmıştır. Uygurlar'da baş hatun Çin asıllı olmuştur.

Cengiz Han'ın sağlığında anası Höelin Uluneke (ulu-hatun) unvanıyla devlet işlerinde söz hakkı vardı. Cengiz Han kadar etkilidir. Cengiz Han'ın ilk eşi Börte de devlet idaresinde söz sahibi olan hatunlardandır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra ikinci hatunu Oğultaymış hatun devlet idaresini ele almıştır. Ölene kadar baş hatunluğunu korumuştur.²⁶⁶ Avrupa'dan İç Asya'ya seyahat eden Johannes Plano de Carpini Altın-Ordu hanı Batu'nun sarayına vardığında Batu'nun yanında büyük hatunu otur-

²⁶¹ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 72.

²⁶² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 102.

²⁶³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 124.- Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s. 60.

²⁶⁴ Esin, **Katun**, s. 474.

²⁶⁵ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 119.

²⁶⁶ **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, s. 34.

muştur. Kardeşleri, Oğulları, baş adamları hatundan aşağıda oturmakta idiler. Oturma usulüne göre kadınlar solda erkekler ağda otururlardı. Carpini Moğollar'ın merkezine vardığı sırada kağan seçimi yapılmaktaydı. Carpini ve papazlar birkaç gün bekletildikten sonra Küyük'ün anası (Oktay'ın karısı) onları huzuruna kabul etmiştir. Gelen elçileri kağan seçilene kadar kağanın anası kabul etmiştir. Devletin idaresi hatunun elinde olduğundan kağanlık seçimi için kurultay Güyük'ün anası Turakina'nın karargahında toplanmıştır. Büyük han seçilinceye kadar bütün Moğollar'ın idaresi hatunda olmuştur. Turakina oğlu Güyük'ü han seçtirmiştir (1246).²⁶⁷ Güyük ölünce tahta karısı Oğulkaymış naiblik yapmıştır. Oğulkaymış Hatun, Oktay'ın (Ögeday) torunu Şıramun'u han seçtirmek istemiştir. Tuli'nin dul hatunu, oğlu Monka (Möngge)'yi han seçtirmek istemiştir. Bu iki kadın arasındaki rekabet Kıpçak Hanı Batu'nun yardımıyla Möngge Han seçilmesiyle son bulmuştur. Hanlık Oktay'ın kolundan Tuli'nin koluna geçmiştir.²⁶⁸ Yine Moğollar'ın soyundan olan Kara-Hıtaylarda Yelyu-taş'ın (1141) halefi bir hatun idi. Pusuan Hatun 1155'te Hıtay tahtında 12 yıl hükümdarlık yapmıştır. Devleti sükûnet içinde yönetmeyi başarmıştır.²⁶⁹

1.6.Savaşlarda Kadının Rolü

Türk kadınları savaş zamanında da erkeklerin yanında yer almışlardır. Kurultayda, elçi kabulü ve emir verilirken hanın mührünün yanında hatununda mührü yer almıştır. Türkistanda dış ilişkilerin ve ekonominin belirlenmesinde hanedan kızlar büyük rol oynamışlardır. Devletler arasına yapılan antlaşmalara madde olmuştur. Kağan için yabancı bir kavimden hatun alma amacı aradaki siyasî ve ticari ilişkileri düzeltmekti. Kız alıp vermeden dolayı aralarında bir akrabalık bağı kurarak savaş yapılmasını önlemektir. Her ne kadar Türk kağanları devlet ilişkilerini düzeltmek için hatun almışlarsa da aynı sebepten dolayı Türk hanedan kızları diğer kavimlerin hükümdarlarına hatun olarak gitmişlerdir. M.Ö. 138'de Çinliler'in Hsiung-nu olarak kaydettikleri, Hunlar ile yaptıkları ilk antlaşmada bir Çinli prenses Hsiung-nu imparatoru ile evlenecektir, maddesi yer almaktadır. Bu madde iki devlet arasında barışın sağlanması için önemli maddelerden birini oluşturmuştur²⁷⁰ Mete Han idareyi ele aldıktan sonra Çin seferini yapmıştır. Bu seferde Mete'nin hatunu Yensi Hatun da yanındaydı.

²⁶⁷ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 124-127.

²⁶⁸*Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 361.

²⁶⁹*Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 345.

²⁷⁰ İzgü, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 99.

Yensi hatunun merhameti Çin toplumunu tamamen esir olmaktan ve Çin ordusunu tamamen imha edilmekten kurtarmıştır. Mete Çinliler'i vergiye bağlamıştır. Çinliler yok olmaktan vergi vermekle kurtulabilmişlerdir (M.Ö. 199).²⁷¹ Hunlar evlilik yoluyla iki devlet arasındaki savaşı durdurup, ticareti geliştirip halkın refahını sağlamak istemekteydiler. Çinliler Hunlar'dan tamamen kurtulmak için bahanelerle bu evliliklere engel olmaya çalışmışlardır. Hun Çin arasındaki bu siyaset M.Ö. 105'e kadar devam etmiştir.²⁷² Çinliler Hunlara karşı Wusunlarla ittifak arayışlarını yine evlilik yoluyla yapmışlardır. Wusun hanı yaşlı olduğu için gönderilmiş olan prensesi torununa vermek istemişti. Prenses kabul etmeyip, Tang sarayına mektup göndermiştir. Gelen cevapta: *"Onların geleneklerine göre hareket et. Wu-sun'la birleşip Hunlar'ı yok etmek istiyoruz."* demişlerdir. M.Ö. 71 de bu politikalarının sonucunu almışlardır.²⁷³ Hunlar'ı ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Kadın iki devlet arasındaki itifakı sağlayan bağ olmuştur.

Kadim Türk tarihinde memleket meselelerinde kadınlar bazen ikinci plana atılmışlardır. Bize bunun için en iyi örneği Asya Hun İmparatoru Mete Han halkını savaşa girdirmemek için at ve kadın benim şahsi malım, toprak devletin malı diyerek atını ve hatununu Tung-hu'lara göndermesi, göstermektedir.²⁷⁴

Göktürkler'de de siyasî evlilikler görülmektedir. Hunlar'da olduğu gibi amaç devletler arasındaki siyasî ve ticari ilişkiyi düzeltmektir. 546'da Jun-Jan kağanı A-na-kuai'nin emriyle Ting-lingler'e karşı yapılan savaş sonucunda Ting-Linler'i (Tölesler) yendiler. Bumin Kağan bundan cesaret alarak Juan-juan (Avar) kağanın kızını kendisine istedi. Ancak Ju-Jan kağanı Bumin'e *"Siz bizim demirci kölelerimizsiniz. Böyle bir teklif yapmaya nasıl cesaret edebiliyorsunuz."* demiştir. Bumin Kağan böyle bir cevap beklediği için çok kızıp, gelen elçilerin kafalarını kestirmiştir. Batı Wei imparatorluğu kendisine, Avarlara karşı ittifak aramakta idi. Bumin Kağan ile kızını (Chang Lo Konçuy) evlendirmişti. Bumin Kağan Ju-Jan kağanın kendisine verdiği cevabı unutmayıp 552'de Batı Wei imparatorluğunun ordusuyla birleşip Ju-Janlar'a saldırdılar Ju-jan yenilince A-na-kuai intihar ettiği görülmektedir.²⁷⁵ Bu evliliğin

²⁷¹**Türk Tarihinin Ana Hatları**, s. 324.

²⁷² Türkeli, **Çin-Hun Evlilik İttifakı**, s. 325.

²⁷³ Türkeli, **Çin-Hun Evlilik İttifakı**, s. 328.

²⁷⁴ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 78.

²⁷⁵ Ögel, **Doğu Göktürkler'i Hakkında Vesikalar ve Notlar**, s.134.- Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 70.

ardından 552’de Kök-türkler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu evlilik Göktürkler’in kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bir başka evlilik yoluyla devletin dış siyasetini belirleyen olay ise; Eftalitler’in batıda Sasaniler ile arası bozuktur. Sasani hükümdarı Piruz (babası Eftalitler tarafından öldürüldü) Eftalitler’den intikam almak için kızını kök-türkler’in Batı kanadını yöneten İstemi Yapgu’ya verdi ve karşılığında Eftalitleri topraklarından kovmasını istedi. İstemi önce Avarlar’ı (Ju-Janlar) sonra Eftalitler’i ortadan kaldırdı.²⁷⁶

Göktürkler ile Çin arasında yapılan 623’teki anlaşmanın gereğince İl-Kağan Çin’e elçi gönderip kendisi için bir Çin prensesi istemiştir. Çin imparatoru şartının Ma-i şehrindeki kuşatmayı kaldırması durumunda isteği yerine getireceklerini söylemiştir. İl-Kağan Ma-i şehrinin kuşatmasını kaldırmak isteyince hatunu İ-ch’eng Konçuy karşı çıkmış ve şehrin kuşatmasının devam etmesini istemiştir.²⁷⁷ Hatun kağanın eşi olarak otağda oturur. Kadın muhafızları, özel bütçesi bulunur. Devlet meclisine katılabilir, oy kullanabilirdi.²⁷⁸ Kapgan Kağan kızını Çinli bir prensle evlendirerek iki ülke arasındaki siyasi ekonomik durumu düzeltmek istemiştir. Çin imparatoriçesi (cariyelikten gelen) Wu Tang’lardan bir prens yerine kendi akrabalarından birini damat olarak göstermiştir. Kapgan kağan duruma kızarak Çin elçilik heyetinden Yen-çi-wei’yi Çin hükümdarı ilan etti. Yeni Çin hükümdarı ile birlikte 698’de Çin topraklarına ordu gönderdi.²⁷⁹

Orhun abidelerinde bahsedildiği gibi kadınların savaşlarda esir düşmeleri utançtı. Kadın ve kızlar savaş ganimeti olarak görülmüşlerdir. Esir alınan kadın ve kızlar cariye, odalık yapılmışlardır. Orhun abidelerinde “*sarıg altun ürüng kümüş kız kuduz eğri tebi agı bungsuz kelürti.*” “*işilik kız oglung küng kıldığ*”²⁸⁰ ifadeleriyle konuya açıklık getirmektedir.

Cengiz Han’ın buyruğuna göre; kadınlar savaş zamanı kocalarının vazifelerini üsle-
neceklerdir. Evlerine temiz bakmalı, mallarını korumalıdır. Evlerine gelen devlet görevlileri veya elçileri evlerine alabilirler. İkramda bulunmalıdırlar. Savaşlarda aile

²⁷⁶ Divitçioğlu, **Orta Asya Türk İmparatorluğu**, s. 40.-Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 72.

²⁷⁷ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 30.

²⁷⁸ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 188.

²⁷⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 113.

²⁸⁰ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 110.

işlerinin tamamını kadınların üstlenmesini emretmiştir.²⁸¹ Cengiz Han 1204 baharında Naymalar'a yapacağı savaş için kurultayı toplamıştır. Savaşın ne zaman yapılacağını danışınca beyler atlarımız zayıf seferi sonbaharda yapalım demişlerdir. Cengiz Han'ın anası kurultaya katılmıştır ve söz hakkını kullanarak “*Bu savaşı ya şimdi yaparız ya da yok oluruz*”²⁸² demiştir. Savaş yapılmış ve hanın ordusu savaşı kazanmıştır. Camuka Timuçin'e saldırı planlarken Temuçin'in çadırının tüğünüğünde girip kadın ve çocuklarını yok ederek soylarını yok etmeyi planlamıştır. Savaşta kadın ve çocuklar ele geçirilmediği veya öldürülmediği sürece tam başarı sağlanmış sayılmazdı.²⁸³ Moğollar'ın Gizli Tarihi'nden edindiğimiz bilgiye göre Cengiz Han Tatarlar'ı yendikten sonra Tatar Hanı'nın kızı Yesugan'ı kendisine hatun yapmıştır. Yesugan ablası Yesui'nin daha güzel olduğunu söyleyerek onu bulmalarını istemiştir. Cengiz Han Yesui buldurmuş ve hatun yapmıştır.²⁸⁴ Türk tarihinin genelinde savaşta ele geçirilen kadın ve kızlardan hanedan mensubu olanlar, yine hanedana mensup erkeklerin karıları olmuşlardır. Marco Polo'dan edindiğimiz bilgiye göre, Moğol Türkistan hakimi Kaydu'nun kızı Ayyürek babasıyla birlikte savaşlara katılarak düşman saflarından komutan esir almayı başarmıştır.²⁸⁵ Moğol kadınları erkekler kadar cesur ve savaşçıdır. Kadına Türk tarihinin her döneminde değer verilmiştir. Timurleng'in Maverâünnehirde ilk müdahalesi Moğol askerlerinin Türk kızlarına sataşmaları üzerine başlamıştır.²⁸⁶

Kadınların savaşlarda yer almaları ve devletlerin tarihini değiştirmeleri destanlara da konu olmuştur. Bununla ilgili Dede Korkut hikayelerinde Burla Hatun, Dirse Hatun gibi hatunlara sıkça rastlanılmaktadır.²⁸⁷ Dede Korkut'a konu olan bir başka kadın savaşçı Bamsı Beyrek'in evlenmek istediği Banu Çiçek Türk kadın özelliklerini yansıtmaktadır. Bamsı Beyrek kendini esaretten kurtaran Bay-burt Meliki Parasan'ın kızıyla da evlenmiştir.²⁸⁸ Yine Manas destanında gördüğümüz Temir Han'ın kızı Kanı-key Hatun²⁸⁹ Türk kadınının savaşçı özelliklerini yansıtmıştır.

²⁸¹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 88.

²⁸² , **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, s. 34.

²⁸³ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s. 105.

²⁸⁴ Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, (çev. Temir, Ahmet), s. 83-84.

²⁸⁵ Polo, **Seyahatnamesi C.II.**, s. 200.

²⁸⁶ Celasın, **Tarih Boyunca Kadın**, s. 49.

²⁸⁷ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 149.

²⁸⁸ Hoş, **Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadınları**, s. 33.

²⁸⁹ Ögel, **Türk Mitolojisi C.I.**, s. 555-559.

1.7. Asya Toplamlarına Komşu Milletlerde Kadının Ailedeki Yeri

Türk toplumlarının yaşadıkları coğrafyayı dikkate aldığımızda etkileşimde bulundukları milletler Çin, Hint, Rus, İran, Bizans ve Arap toplumlarıdır. Türk tarihine bakıldığında en yakın ve en fazla etkileşimin yaşandığı toplum Çinliler'dir. Çin toplumlarının aile yapısında baba hakimiyeti (pederşahi) vardır. Aile yapısına saygı göstermeyenlerin gök tarafından cezalandırılacağı inancı vardır. Çocuklar üzerinde ve aile içinde velâyet hakkı babaya aittir. Babanın ölümünden sonra velâyet hakkı en büyük oğula geçmektedir. Bu velâyet yetkisi çocukların satılması öldürülmesi hakkını tanımaktadır. Kadınlar aile içinde velâyet kime geçmiş ise onun emri altındadır.²⁹⁰

Çin'de kadın, erkek evlât doğuramazsa, kocasını ve ailesini ihmal ederse, kadın hırsızlık yaparsa, kıskançlık ve zina yaparsa koca karısını boşardı. Kadının tekrar biriyle evlenmesi zordu, kadın akrabalarının yanında yaşamak zorundaydı. Erkek ise başka kadınlarla evlenebilirdi.²⁹¹ Ailede bir tane kız çocuk varsa sonraki doğan kız çocukları öldürülmüştür. Erkek çocukları kız çocuklarından üstün tutulmuştur. Kadınlar erkek çocuklarına ve kocalarına hizmet etmelidir. Kadın insandan sayılmadığı için ad vermeye de gerek görülmemiştir. 1,2,3 diye seslenilmiştir. Kocasını ölen kadınlar intihar etmişlerdir.²⁹² Çin'de evlilik öncesi damat kıza bir bedel ödemektedir. Bu bedel ödenip, erkek evine geldikten sonra damat kızın yüzünü görebiliyordu. Aileler kız ve erkeğe danışmadan aile reisleri kendi aralarında evliliğe karar vermişlerdir. Çin'de kızları çok küçük yaşlarda nişanlanmışlardır. Erkek evin reisi ve kadının da sahibidir. Kadının hukukî hiçbir hakkı yoktur.²⁹³ Çin'de kadınlar tarlalarda çalıştırılmışlar, esir pazarlarında iş yapabilme güçlerine, güzelliklerine göre satılmışlardır. Çin hukuku aile reislerine kadınları öldürme yetkisini tanımıştır.²⁹⁴

Çin'in her bölgesinde aynı hukuk kuralları geçmemektedir. İnsanların yaşamlarına göre hakları da değişmiştir. Bunda insanların inançları da etkili olmuştur. Çin toplumlarında hangi sebepten olursa olsun erkek her zaman üstündür. Kadın erkek eşitliği söz konusu değildir. Çin'in Kotan şehrinde ticaret ya da başka sebepten dolayı evini terk eden adam yirmi gün içinde geri gelmezse kadın başkasıyla birlikte olabilirdi.

²⁹⁰ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile*, s. 148.

²⁹¹ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 39.-Erkul, *Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri*, s. 58-66.

²⁹² Arat, *Kadın Sorunu*, s. 20.

²⁹³ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.38.

²⁹⁴ Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 36.

Erkeklerin bekleme süreleri yoktu. Her zaman başka kadınlarla birlikte olmuşlardır.²⁹⁵ Kamul şehrindekiler ise evlerine gelen misafirleri memnun etmek için ev sahibi karısını misafire teslim edip birkaç gün evden uzaklaşmıştır. Bu ahlaksızlıkları Mongu Han tarafından yasaklanmıştır. Üç yıl sonra şehrin ileri gelenleri Mongu Han'a hediyeler sunup, rica minnet bu yasağın kalkmasını istemişlerdir. Mongu Han Kamullular'a alnınızdaki leke size aittir, deyip yasağı kaldırmıştır.²⁹⁶ Aynı gelenek Tibet toplumunda da görülmüştür. Tanrıların kendilerine bolluk verdiğini ve kızlarının kabuk koca bulduklarına inanmışlardır.²⁹⁷ Tangut adetlerine göre Budistler'in birden fazla kadın alma hakları vardı. Kadınlarla evlenirken kadınlara para mücevher hayvan ödemişlerdir. İlk karısı her zaman üstün olmuştur. Erkekler yeğenleriyle evlenebilmişlerdir. Üvey ana ile evlenme görülmektedir.²⁹⁸ Ortaçağ Avrupasında görülen evlenecek olan kızın ilk gecesinde derebeyle beraber olması adeti Güney Asya'da da görülmektedir. Çamba kiralığında evlenecek olan kız evlenmeden önce Çamba kralına sunulurdu. Kız kralı memnun ederse evlenmesine izin verilirdi.²⁹⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türk toplumlarında gördüğümüz başka kavimlerden hatun alma Tibet ve Çin toplumlarında da vardır. Tibet sarayında da yabancı hatun alma ve verme geleneği mevcuttur. Yapılan evlilikler iki ülke arasındaki ticaret ve sınır güvenliğini, savaşa engel olmak, barışı sağlamak gibi nedenlerden yapılmıştır. Tibet sarayındaki evlilik dini yönde olmuştur. Buddha dinini Tibet'te yaymak için Çin prensesini Tibet hükümdarı Totori'ye vermişlerdir. Yine aynı şekilde Nepal kralının kızı da Tibet sarayına gelin gelmiştir. Bu hatunlar iyi yetiştirilmişlerdir. Gittikleri yerde Buddha'nın temsilcisi olmuşlardır.³⁰⁰ Çin toplumlarında sadece hanedan kadınları bir takım hukukî ve siyasal haklara sahip olmuşlardır. Halktan olanlar erkek egemenliğinde yaşamışlardır. Kadınlar siyasî sosyal hiçbir hak tanımamışlardır.

Hint toplumlarında aile hukuku, sosyal ve siyasal hukukta kadına verdikleri değerlere baktığımızda ilk zamanlarda aile içinde kadının baskın olduğu kadarı olarak atlandırdığımız bir aile yapısına rastlamaktayız. Hint aile yapısında kadın baskın durumda idi. Kadın aynı evin içinde kardeşlerle evlenebilirdi. Birden çok evlilik yapabiliyordu. Daha sonraları Hint topraklarına gelenlerin etkisiyle bu yapı yerini babanın

²⁹⁵ Polo, *Seyahatnamesi* C.I, s. 58.

²⁹⁶ Polo, *Seyahatnamesi* C.I. s. 63.

²⁹⁷ Polo, *Seyahatnamesi*, C.II. s. 179.

²⁹⁸ Polo, *Seyahatnamesi*, C.I. s. 65.

²⁹⁹ Polo, *Seyahatnamesi*, C.II. s. 131.

³⁰⁰ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, C.II. s. 125.

hakim olduğu pederşahi aile yapısına bırakmıştır.³⁰¹ Küçük yaştaki kızlar yaşlılara verilmektedir. Kadın hasta olursa ya da kız çocuk doğurursa bırakılır.³⁰² Hintlerde evlenmenin amacı öldükleri zaman arkalarından kendileri için günahlarının affedilmesine dua edecek, günahlarından kurtaracak erkek evlât sahibi olma amacı vardır. Aile içinde erkek çocuk şeref, kız çocuk rezillik olarak kabul edilmiştir. Hint toplumlarının dini inançlarından dolayı aynı puta tapanlar akraba sayılırlardı. Aile içindeki mirasın varisleri erkek çocuklardır. Kızların erkek çocukları mirasçı olabilirlerdi. Kadının boşanma hakkı yoktu. Erkek istediği gibi boşama hakkına sahiptir.³⁰³ Kadınlardan kocalarına ihanet edenler köpeklere parçalatılarak öldürülmüştür. Buda dini kadını aşağılamıştır. Her kötülüğün temelinde kadın olduğunu söylemektedir. Kadının görevi çocuk doğurmak, ev işleri yapmak ve kocasına hizmet etmektir.³⁰⁴ Hindistan'da kadınlar para ile satın alınırdı. Aile içinde kızlar bir yükü. Aileler bu yükten kurtulmak için kızlarını küçük yaşta evlendirmişler. Kocasını ölen kadın tekrar evlenemezdi. Kocasının ailesiyle birlikte yaşamak zorundaydı. Kocasını ölen kadın mütevazı bir hayat sürdürmeliydi, bunun göstergesi olarak kadınlarda sürekli oruç tutmak adetti. Böyle yaşamak istemeyen bazı kadınlar kendilerini yakmışlardır.³⁰⁵ Hindistan halkının inancına göre kocasını ölen kadın, kocasının cenaze merasiminde yaktıkları ateşte önce kocasının cesedini, sonra kadın kendisini diri diri ateşe atıp yakmıştır. Bu inanışa göre kadınlar öteki dünya da itibar sahibi oluyorlardı.³⁰⁶ Aile içinde baba aile fertleri üzerinde sınırsız yetkiye sahipti. Aile fertleri aile reislerinin kölesi idi. Babanın isteği ile kadın ve çocuklar köle pazarlarında satılabiliyorlardı. kadınlar tarlalarda çalıştırılıyordu. Siyasal ve sosyal hakları yoktu esir pazarlarında iş yapabilme güçlerine güzelliklerine göre satılıyorlardı. Aile reisleri kadınları öldürme yetkisine sahiptirler.³⁰⁷

Rus toplumunda kadına verilen değer ve aile yapısı ise; Ruslar zenginliklerine göre kadınlarına süs eşyaları almışlardır. Kadınların kullandıkları eşyalar onların zenginliklerini göstermiştir. Ancak Ruslar kölelerine ve cariyelerini bir ticaret malı olarak görürlerdi. Cariyeleriyle hem kendileri birlikte olmuşlardır hem de onları başka biri-

³⁰¹ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile*, s. 149.

³⁰² Arat, *Kadın Sorunu*, s. 19.

³⁰³ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile*, s. 150.

³⁰⁴ Arat, *Kadın Sorunu*, s. 20.

³⁰⁵ ..., *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 110.

³⁰⁶ Polo, *Seyahatnamesi C.II.*, s. 154.

³⁰⁷ Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 34-36.

ne satmıştırlar. Ruslar liderlerinden ve ya zenginlerden birisi öldüğü zaman ölenin malının bir kısmıyla şarap alıp, şarabı cenazeye gelenlere ve cenazede yakılacak cariyelere içirmişlerdir. Yakılacak olan cariyeler şarapla şarhoş edildikten sonra cenazedeki birçok erkekle cinsi münasebette bulunmuştur. Ölülerini yakarken cariyeleri de canlı ateşe atmışlardır.³⁰⁸ Sılavlarda kadın, çocukların aile içinde hakları yoktur, baba hakimiyeti vardır. Kadın eşya konumundadır.³⁰⁹

İran toplumlarının aile ve kadının değerine baktığımızda İran Sasani Hükümdarlığı zamanında 484'te Eftalitler yenilince ülke topraklarında Mazdek olarak adlandırılan sosyal-dini içerikli isyan ortaya çıktı. Mani dinine ait olan iyilik-kötülük, Işık ve karanlık kavramlarını da ekleyerek toplum üzerinde büyük etkileri olmuştur. Mazdek'in savunduğu düşünce insanın huzurunu bozan iki temel düşüncenin servet ve kadın olduğunu açıklamıştır. Bu iki kavramın herkesin ortak malı olduğu durumda huzursuzlukların biteceğini iddia etmişlerdir. Mazdek'e inanalar tarafından İran topraklarındaki kahinler, asiller öldürüp, kadınlara tecavüz edilmiştir. Halk yağmalanmıştır. 488-496 bu ahlaksız isyanı bastırmak için Ak-Hun Eftalit hükümdarı 30 bin asker göndermiştir.³¹⁰ İran Zerdüştlüğü'ne göre kadın kötülüğün sembolüdür. Her fanalık kadından doğmaktadır. Fenalığı simgeleyen her şey dişidir.³¹¹ Firdevsiye göre kadınlar zayıf kişilikli güvenilmez ve erkeğe zarar veren yaratık olarak görülmektedir.³¹² İran'da toplumun huzurunun sağlanması Kavad'ın oğlu Anûşirvan zamanında sağlanmıştır.³¹³ İran toplumunda kadınlar siyasete karışmamıştırlar.³¹⁴ İran pazarlarında en değerli şey kadınlardı. Satıcının ne kadar iyi esir kadını varsa o kadar iyiydi. Onlar için kadın bir ticaret malıydı.³¹⁵ İran'da aile reisi babadır. Kadın ve çocuklar babanın velâyetindedir. Babaya itaat etmeyen çocuklar mirastan çıkartılmıştırlar.³¹⁶ Erkekler birden fazla kadınla evlenebilirdi.

Arap toplumlarının aile yapısı ve kadın verdiği değerleri incelediğimiz de İslâm öncesi Arap toplumlarında kadınların hiçbir değeri bulunmuyordu. Kadınların aile için-

³⁰⁸ Fadlan, *Seyahatnamesi*, s. 39-41.

³⁰⁹ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile*, s. 161.

³¹⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 86.

³¹¹ Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, t.y., s. 128.- Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, M.E.B, İstanbul 1982, s. 3.

³¹² Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s. 158.

³¹³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 86.

³¹⁴ Esin, *Katun*, s. 478

³¹⁵ Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s.37.

³¹⁶ Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile*, s. 150.

de miras evlenme boşanma çocuklar üzerinde hakları bulunmamaktadır. Kadınlar ve kız çocukları hakkında söz babalarına ya da kocalarına aitti. Kadınlar köle ve ticaret eşyası olarak kullanılmıştır.³¹⁷ Erkek istediği kadınla velenabilir, istediği zaman kadını boşayabilirdi. Boşanan kadın eski kocanın baskısından yine kurtulamazdı. Kadın çocuk sahibi olursa aileye o zaman dahil edilirdi.³¹⁸ Erkekler aynı anda iki kız kardeşle ve üvey ana ile evlenebilirlerdi. Kadının evliliğinin onaylanması için kadın kimin velâyetinde ise ona mehir denen bedel ödenmeliydi. Evlilik ticari esasa dayanarak kadın alış-verişi şeklinde yapılmaktaydı.³¹⁹ Erkek çocuğu doğduğu zaman şenlikler yapılır. Kız çocukları toprağa gömülürdü. Kız çocuğunun varlığı aile için utançtı.³²⁰ Kadın çocuk doğurmadan ölürse evli sayılmıyordu. Çocuksuz kadın bedel ödemek zorunda kalırsa kadının kocası değil ailesi verirdi.³²¹ Bütün milletlerde evlenirken kadına karşılık mal ödeme görülmüştür. Bu bedel farklı isimlerde söylense de aynıdır. İbraniler’de mohar, İslâm’da mehir, Babiller’de tirhatu’dur. Kocasını ölmüş bir kadının miras hakkı yoktur. Miras ev içindeki erkek çocuklara aittir. Babanın ölümünden sonra velâyet aileden erkek çocuklara ya da başka erkeklere geçerdi. Ölen kişinin erkek evladı yoksa aileye en yakın akrabaları erkek mirasçı olur ve dul kadını evlenirdi. Kadın kocasından önce ölürse kadının yerine kız kardeşi verilirdi. Kadının çocuğu olmazsa yine kız kardeşi verilirdi. Kadının kız kardeşi olmadığı durumlarda en yakın akrabasının kızı verilirdi. Kadın çocuk doğurmadan ölürse yine yerine kız verilirdi. Bu tür evliliğe sorarat adı verilir. Bu tür evlilikler Arap ve Mısır toplumlarında görülmektedir.³²² Bazı cariye sahipleri ise cariyelerini zorla fuhuş yaptırıp, onlar üzerinden para kazanmışlardır.³²³ Fahişeler kimden çocuk doğurursa onunla evlenmişlerdir.³²⁴ Kız çocuğu olan aileler çocuklarını toprağa gömüyorlardı.³²⁵ Toprağa gömme nedenleri ise; ekonomik durumları, kızların aileye yardımları olacağı zaman evlenmeleri, kabileler arasındaki kavgalarda esir edilerek köle cariye olarak pazarlarda satılmalarıdır.³²⁶ Araplar’da kızın yaşamasına izin veren babaya

³¹⁷ Esin, **Katun**, s. 476.

³¹⁸ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile**, s. 159.

³¹⁹ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile**, s. 160.

³²⁰ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile**, s. 160.-....., **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, s. 38.-İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, s. 30.

³²¹ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 889.

³²² Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarih**, s. 81-82.

³²³ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 195.

³²⁴ Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 84.

³²⁵ Işık, **Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 37.

³²⁶ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 191.

kıldan cübbe giydirmişler ya da çölde çobanlık yaptırmışlardır. Babalar kızlarını gezmeye götürür gibi alıp gittikten sonra ıssız bir yerde çukurun içine gömmüşlerdir. Kadınlar ise doğum sırasında bir çukur açarlardı ve doğan çocuk kız olursa çukura gömerlerdi. Erkek olursa alır giderlerdi.³²⁷

Arap toplumları bu bozuk aile ilişkilerinden İslâm'ın gelmesiyle kurtulabilmişlerdir. İslâm Arap kadınlarına geniş haklar getirmiştir. Kadınlar eşlerini seçmekte, isterlerse tek eş olma şartını koşabilmekte, miras hakkı, servet, kazanç elde edebilme haklarına sahip oldular.³²⁸ İslâm süt kardeş ve üvey anayla evlenmeyi, aynı anda kız kardeşlerin bir erkekle evlenmesini, evli kadının başka biriyle evlenmesini yasaklamıştır. Evlilikte kadının rızası, kız çocukları ergenliğe girdikten sonra evlendirilmelerine yeni haklar getirmiştir.³²⁹ İslâmla birlikte kadınlara boşanma ve velâyet hakkı tanınmıştır.³³⁰ Bekar olanlar zina yaparsa evlenme cezası ve yüz dayak cezası verilmiştir. Evli olanlara dayak ve recim cezası verilmiştir. Recim İran ve Yahudiler'de görülen bir ceza iken İslâm'da Hz. Ömer zamanında uygulanmaya başlanmıştır. Recim zina yapanların bellerine kadar toprağa gömülüp taşlanarak öldürme cezasıdır.³³¹

³²⁷ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 192.

³²⁸ Esin, **Katun**, s. 476.

³²⁹ Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarih**, s. 86.

³³⁰ Üçok- Mumcu, **Türk Hukuk Tarih**, s. 94.

³³¹ Ateşoğlu, **Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu**, s. 35-37.

II. BÖLÜM

2.İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA HUKUK VE CEZA

Türk hukuk tarihi Asya Hun Devleti hükümdarı Mete Han ile başlar. Mete Han M.Ö. 209'da tahta geçmeden önce orduyu disiplin altına almıştır. Tahta geçtikten sonra devlet nizamını töreye göre düzenlemiştir. Mete Han oluşturduğu töre yusunlarını birden bire oluşturmamıştır. Araştırmacılar tarafından ortaya konulan Mete'nin tahta çıkma tarihinden önce Hunlar'ın atalarının uyguladıkları töre yusunları vardır. Yazı kullanılmadığından töre sözlü hukuk olduğu için Mete de kendinden önceki cedlerinin yusunlarını alarak oluşturmuştur. Mete'den sonra Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar ve Asya Moğol İmparatorluğu zamanında oluşturulan yusunların temelinde Mete Han'ın ve cedlerinin yusunları vardır. Yusunlar oluşturulurken devletlerin siyasî sosyal durumları ve halkın gelenek görenek örf ve adetleri yaşadıkları bölge, coğrafya, iklim göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Töreyi oluşturmak için toplanan meclise kurultay (Kengeş, toy) adı kullanılmıştır. Danışma meclisi özelliği göstermektedir. devlet idaresini temelini oluşturmuştur. Toyun düzenini sağlayan kişiye Yasavul veya Bekavul adı verilmiştir. Aynı ad Moğollar zamanında da görülmektedir.³³² Kağan herhangi bir sebepten dolayı toya başkanlık yapamazsa Aygucı üge (öge) başkanlık ederdi.³³³

Türkler tarih sahnesine çıktıklarından itibaren toplu halde yaşayıp büyük devletler kurmuşlardır. Devletin düzenini korumak için caydırıcı önlemler almışlardır. Türkistan devletleri kendilerine has hukuk kuralları oluşturmuşlardır. Türk devletlerinde yazı yaygın kullanılmadığı için sözlü hukuk kuralları gelişmiştir. Bu kuralların geneline töre adını vermişlerdi. Töreyi uygulamak devletin göreviydi. Toplumun düzenini bozacak suçlar mahkeme edildikten sonra ağır şekilde cezalandırılmıştı. Mahkeme başkanları yargan ve yargu unvanını taşımışlardır.³³⁴

Suçluları ağır ve hafif olarak iki gruba ayırmışlardır. Ağır suç işleyenlere idam cezaları vermişlerdir. Ayrıca ağır suçlulara; tırmağa şeker kamışı çakmak, vücudun bazı organlarını kesmek ya da koparmak, göze mil çekip kör etmek, azı dişlerini söküp kafasına çakmak, ayağının altına at nalı çakmak, ellerini çivilemek, göbekten ikiye

³³² Ögel, *Devlet Meclisi ve Kurultaylar*, s. 874-887.

³³³ Akpınar, *Büyük Hum Devletinden Osmanlı devletine kadar Türk devletlerinde Meclis* s. 8.

³³⁴ Güven, *Uygurluk Tarihi*, s. 254.

ayırmak, çarmıha germek, hançerlemek, kulağa kazık vurmak, kaynatılmış bakır kazana oturtmak, ateşte kızarmak, kazığa oturtmak, canlı canlı toprağa gömme,³³⁵ kemet kirişiyle boğmak, suda boğmak, asarak, ateşe atmak, derisini yüzmek, kılıçla kesmek, aç bırakarak, döverek öldürme, zehirleyerek ya da zehirli hançerle öldürme yöntemlerini kullanmışlardır. En yaygın kullanılan cezalar ise kılıçla kesmek, ortadan ikiye bölmek, atın ayakları altında ezme cezaları kullanılmıştır. Hafif suç işleyenlere: para cezası, yağmalatma müsadere etme, onur kırıcı cezalar, hürriyetin kısıtlanması; hapis cezası, sürgün etme, köleleştirme, zorunlu ikamette tabi tutma, işkence cezaları; herhangi bir organın kesilmesi, çıkarılması, sakat bırakma,³³⁶ azarlamak, dövmek, alıkoymak, ellerinden asarak bekletmek, aç ve susuz bırakmak, kamçılama ve yüz dangalama³³⁷ cezaları vermişlerdir. Hunlar zamanında temelli oluşturulan hukuk daha sonraki Türk devletlerinde gelişerek devam etmiştir. Hukuk kurallarının oluşmasında yaşadıkları bölge, coğrafya, iklim etkili olmuştur.

Hunlar'da Genel Hukuk: Hunlar'daki hukuk gelişimine baktığımız zaman Asya Hun Devleti'nin başında Tengri-Kut ünvanı ile bulunan hükümdar yasalar koyma hakkına sahiptir, herkes bu yasalara uymak zorundadır. Suçluları bizzat kendisi cezalandırır. Milli kurultayı toplayıp kendisi başkanlık yapmaktadır.³³⁸ Hunlar'da suçluları cezalandırmak devletin görevidir. Davaları hanın başkanlığında yapılan mahkemelerde veya hanın vekili olarak bulunan yarganlar yaparlardı. Görevini yerine getirmeyen görevlilerin cezalandırılması için açık mahkemeler kurulmuştur. Açık mahkemelere aksakallar katılmışlardır. Toyda çıkan kararı uygulanmaktan çekinilmemiştir. İlk açık mahkeme M.Ö. 101'de Hunlar'da görülmüştür.³³⁹ Batı topraklarındaki Türk boyları hakimlere Yula, Karhas adı verilmiştir. Mahkeme başkanlığını o yerin en yetkili komutanı yapardı.³⁴⁰ Hunlar mahkemelerin çabuk yapılmasına dikkat ederlerdi. Her suçlu on gün içinde mahkeme edilmelidir. Hun hapishanelerinde az kişi bulunurdu. Üç türlü ceza şekli vardır. Birincisi hususi intakam safhası, ikincisi mali uzlaşma, üçüncü devlete ait bir iş olmasıdır. Hususi intikam öç alma usulü yerine bedel verilmesidir. Bedel miktarı bizzat kişinin kendisine veya akrabasına verilir. Hususi ceza

³³⁵ Altan Çetin, *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, Lotus Yayınevi, 2013, s. 148.

³³⁶ Çetin, *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, s. 77.

³³⁷ Çetin, *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, s. 148.

³³⁸ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 196.

³³⁹ Ögel, *Devlet Meclisi ve Kurultay*, s. 874-887.

³⁴⁰, *Türk Hukuk Tarihi*, Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler, Köyhocas Matbaası 1935, s. 7.

kişinin kendisi ya da akrabasından öç almaktır. Üçüncü ceza yönteminde cezalandırma direk devlete aittir.³⁴¹ Hun cezaları ağır ve hafif olmak üzere suçlar ikiye ayrılmıştır. Ağır suçlar adam öldürme, zina yapma, hırsızlık yapma, birinine tecavüz etme, barış zaman birini öldürme ve kılıç çekme, evli kadına saldırma ağır suçlardır, cezası ölümdür. Hafif suçların cezası, araba tekerleği altında ezmektir. Bu yüz damgalama ve sopa cezasına denktir. Kan davaları görülmez, biri birini öldürürse idam edilirdi. Sopa cezası kırbaçla vurulmaktadır.³⁴²

Suçlular için iki farklı zindan kullanmışlardır. İlkini ağır suçlular için kullanmışlardır. İkincisi ise hafif suçlular için kullanılmıştır. Suçluların suçuna göre bazen sopa, işkence, ayaklarında ağır bukağılar geçirilirdi, boğazlarına tahta geçirilir, saçından asma, kızgın aletlerle dağlama, dar sandık içinde bırakma gibi cezalar verilirdi. Hunlar'da ana-babasını öldüren evlâtlara bu tür cezalar verilirdi. Bu cezalara dayanma gücü olanlar sağ kalırdı. Zayıf olanlar ölürdü. Bazen şehir, çarşı pazar meydanlarında kafaları vurulurdu.³⁴³ Türklerde en hafif ceza misafirlere verilmiştir. Misafirler, adamda öldürse on günlük bir hapis cezası uygulamışlardır. İdam cezası vermemişlerdir.³⁴⁴ Bu sosyal hukuk kuralları dışında, siyasî savaş kuralları da Mete zamanında töreye eklenmiştir. Savaş disiplinini bozan asker, emirlere uymayanlar ölümle cezalandırılmışlardır.³⁴⁵ Cezaların bu kadar ağır olması ve devlet tarafından uygulanması aileler ve boylar arası kan davasını önlemiştir. Türk töresi içerisinde özel mülkiyete de yer verilmiştir. Toprak devletin temelidir. Devlet içerisindeki toprakların kullanımı bütün halka eşit olarak verilmiştir.

Göktürkler'de Genel Hukuk; Bumin Kağan 552'de devleti kurduktan sonra devletin kanunlarını oluşturmuştur. Göktürkler'de hukukla ilgili bazı ifadeler: Yang (örfi hukuk), Bert (mükellefiyet), Tusu (menfaat), Togu (örf ve âdet), Kîyîn (ceza), Korlug (zarar gören) vb. kelimeler kullanmışlardır.³⁴⁶ Göktürkler'de meclisin karşılığı toy idi. Toyun üyelerine Toygun (Çince Ta-guan) denilirdi. Toyun tabi başkanı kağandı. Kağanın olmadığı zamanlarda hanedana mensub olmayan Aygucı ve Ügeler başkan-

³⁴¹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku** s.200.

³⁴² Andolu- Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültürü ve Medeniyeti**, s. 229.-....., **Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler**, s. 7.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 30.-Ömer Lütfi Barkan, **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, Belgelerle TTD Nisan 1986, s. 12.

³⁴³**Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler**, s. 7.

³⁴⁴ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 62.

³⁴⁵ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 51.

³⁴⁶ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 73.

lık ederlerdi. Aygucı aynı zamanda başbakan konumundadır. Toy kağanın tahta çıkıp, tahtan inmesinde büyük rol oynamıştır.³⁴⁷ Aile ve devleti ayakta tutabilmek için devletin bekasına, can ve mal güvenliğine, aile düzenine ve ahlakına, mülkiyete karşı tecacüzde bulunanları ağır bir şekilde cezalandırmışlardır. Göktürkler’de de suçluları yargılama ve hapis süresi on gün sürmüştür.³⁴⁸

Göktürkler’de yüksek devlet mahkemesine yargu denirdi. Yarguların görevi töreyi ve örfi hukuku uygulamaktı. Suçlar siyasî ve örfi suç olarak ikiye ayrılmıştır. siyasî suçlara hakanın başkanlığındaki mahkemelerde ya da hakanın yerine vekil görevini yapmış olan yarganlar davalara bakarlardı. Göktürkler’de bu görevi vezir Tonyukuk üstlenmiştir. Örfi hukuka töre denmektedir. Töre kaynağını üç yerden alır. Birincisi halk, ikincisi kurultay, üçüncüsü kağandı. Göktürk yasaları bu üç unsurun birleşmesiyle oluşmuştur. Orhun abidelerinde töre 11 yerde geçmektedir. Bunlarda 6 tanesi il (devlet) ile birlikte kullanılmakta. Beşi törenin devletle ilgisi açıkça belirtilir. Devlet töreye dayandırılmıştır. Göktürkler’de ağır suçlar; isyan edenler, vatana ihanet edenler, adam öldürenler, başkasını karısına tecavüz edenler, bağlı atı çalmak, ikinci defa hırsızlık yapanlar ağır suçlar gurubuna dahil edilmişler ve idam cezası verilmiştir. Bu suçu işleyenlerin idamdan kurtuluşları yoktur. Suçluları yargılamak ve verilen cezaların yerine getirilmesi işi devlete aittir. Hafif suçlar ise bağırsız at çalmak, fazla değeri olmaya küçük eşya veya mal çalmak, kavgada adam yaralamak, organlardan birine zarar vermek hafif suçlardır.³⁴⁹ Köktürkler’de adam öldürenler, devlete baş kaldıranlar, insanları baştan çıkaranlar bellerinden ikiye bölünerek parçalara ayırılırdı.³⁵⁰ Türklerde hanedan mensubu, beyler, prensler kutlu olduğuna inanıldığı için öldürülecekleri zaman bu kişilerin kanları yere akıtılmazdı. Belleri kırılarak,boyunlarına ip geçirilerek, yay kirişi ile sıkılarak, halıya sarılarak ya da çuval içine konularak ezilirdi veya havasız bırakılırdı.³⁵¹ Hun ve Göktürk yusunlarından ulaşabildiklerimiz:

1. Genç kıza tecavüz eden ağır mal ve tazminat cezası verildikten sonra kızla evlenmek zorundaydı. Adam yaralayanlar yaranın derecesine göre mal tazminat ödemesi gerekiyordu.
2. Zina yapan evlilerin cezası ölümdü.

³⁴⁷ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 94.

³⁴⁸ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I**, s.50.

³⁴⁹ Cin- Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 71.

³⁵⁰ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 213.

³⁵¹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 318.

3. Adam öldürmenin cezası idamdı.
4. Soygun yapan ve at çalan idam edlirdi. At ve koyun çalanlar çaldığı malın on katını geri ödemek zorundaydılar.
5. Vatana ihanet, ordu düzenini ve askeri disiplini bozanlar idam cezası verilir. Cezalarda ayırım gözetilmeden herkese aynı uygulanırdı.³⁵²
6. Dövüş ve kavga sırasında birbirini yaralayanların hangi organı zarar görmüş ise karşı tarafında aynı organı yaralanır. Kıssas uygulanır.
7. Kavga sırasında birinin gözüne zarar veren, maddi bedel öder. Göze zarar veren kişi, varsa kızını zarar verdiği adama vermek zorundaydı. Eğer kızı yoksa karısının hususi mülkünü verirdi.³⁵³

Uygurlar'da Genel Hukuk: Her yıl sonbaharda büyük kurultay toplanır ve halkla ilgili bütün konular görüşülürdü. Kurultaya her er silahlı gelmeliydi. Silahsız gelenler rey hakkına sahip değillerdi.³⁵⁴ Uygur hukuk vesikalarında geçen anlaşmanın şartlarını yerine getirmeyenlere hukuken ceza uygulamışlardır. Alınmış olan malın ya da satılmış malın, ödüş verilip-alınan para ve malın, anlaşmayı yapanların ölmesi durumunda vesikalarda belirtilmediği halde akrabalarının itiraz etmeleri durumunda para cezası, dayak cezası, ölüm cezası verilmektedir. Bu cezaları suçlu taraf sadece anlaşma yapana değil, devlet memurlarına da ödemişlerdir.³⁵⁵ Tarla satışına itiraz edenler her kim olursa, ceza olarak büyük orduya bir yastık altın, hükümet memurlarına bir binek at ceza vermişlerdir.³⁵⁶ Vasiyetnameler akrabaların huzurunda yapılmaktadır. Suçlu hakim huzuruna çağrıldığı halde gelmezse suçlunun ödeyeceği miktar akrabalarından ve oturduğu yerdeki halktan alınmıştır.³⁵⁷

7.yy da siyasî bir teşkilât oluşturmada evvel Uygur boylarının reisleri savaş, hastalık ya da başka bir sebepten dolayı bulunmadıklarında kağanın anası Uluğ Hatun yargıçlık görevi yapmıştır. Halk arasındaki davalara bakıp, kanunlara karşı gelenleri ağır cezalarla cezalandırıyordu.³⁵⁸ Türk toplumlarında kadına tecavüz, vatana ihanet

³⁵² Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 50.

³⁵³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 255.

³⁵⁴ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 161.

³⁵⁵ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 148.-Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 83.

³⁵⁶ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 150, (Yastuk Çince ting denen elli liang ağırlığında gümüşdür. Yüan devrinin kağıt prasına Uygurlar yastuk adını vermişlerdir.)

³⁵⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 160.

³⁵⁸ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 31.

suçuyla denk görülmüştür. Vatan hainlerine verilen cezalar tecavüz edenlerede verilmiştir. Uygur töresinde geçen kanunlar:

1. Evli kadınlara tecavüz edenler idam edilir.
2. Vatana ihanet en ağır suçtur, şiddetle cezalandırılırlar.³⁵⁹
3. Savaş zamanında gevşeklik gösterenler idam edilirler.
4. Elçilik vazifesini, şerefli bir şekilde yerine getirmeyenler öldürülür.
5. Üstüne vazife olmadığı halde devlet işleri hakkında Acu'na yanlış bilgi verenler idam cezasıyla cezalandırılırlar.³⁶⁰
6. Verilen ya da yapılan sözleşmeleri inkar etmek, yerine getirmemek durumunda ceza uygulanır. Hükümdar adına yapılan sözleşmelere uymayanların cezası ölümdür.³⁶¹
7. Adam öldüren, birine kılıç çeken idam edilir.
8. Eşkiyalık edenlerin, soygunculuk yapanların cezası idamdır.
9. Hırsızlık yapmak yasak, bağlı atı çalmanın cezası ölümdür.³⁶²
10. Tarla satışına itiraz edecek her kim olursa, ceza olarak büyük orduya bir yastık altın, hükümet memurlarına bir binek at ceza verecektir.³⁶³
11. Çocuğun kölelikten azad edilmesine itiraz edilecek olanlar, Ögedey ordusuna bir yastuk altın iç hazineye bir at vereceklerdir.
12. Köle ve sahibi arasında yapılan anlaşmaya itiraz edecek olanlar, ceza olarak büyük orduya bir yastık altın büyük ve küçük şehzadelere birer gümüş yastuk ceza ödeyecektir.
13. Bir kız çocuğunun rehin olarak verilip, geri alındıktan sonra kızın eşyası ve kıyafetine öz ailesi itiraz edilecek olursa büyük orduya beş altın yastuk, şehzadelerin her birine birer altın yastuk, iduk-kut'a bir altın yastuk, Koçu şehri hazinesine bir gümüş yastuk verilecektir.³⁶⁴
14. baba-ana çocuklarını satabilme hakkına sahiptirler. Geçici ya da tamamen başkasının hizmetine de verebilirler.³⁶⁵

³⁵⁹ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 179.

³⁶⁰ Arsal, **Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 310.

³⁶¹ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I**, s. 83.

³⁶² Ateşoğlu, **Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu**, s. 43.

³⁶³ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 150.

³⁶⁴ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 149.

³⁶⁵, **Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler**, s. 10.

15. Bütün çocuklar baba-analarının mirasçısıdır. Evlenip ayrılan çocuklar evlenirken paylarını alırlar. Baba öldükten sonraki mirasta hak talep edemezler.
16. Baba evinin tek mirasçısı en küçük oğuldur. Haksız miras isteyenler cezalandırılırlardı.³⁶⁶
17. Bütün kadınlardan doğan çocuklar baba mirasında eşit hakka sahiptirler.³⁶⁷

Moğollar'da Genel Hukuk: Cengiz yasası 1206 kurultayında oluşturulmuştur. Yasa kelimesi kanun-ferman anlamında Yasağ-yasak kelimesinden gelmektedir.³⁶⁸ Cengiz Han Uygur hakimiyetine son verdikten sonra Uygurlar'ın devlet idaresinden oldukça faydalanmıştır. Uygur yazısını devletin resmi yazı dili kabul etmiştir. Cengiz yasaları Uygur yazısı ile yazılmıştır. Uygur terbiyesiyle ilk yetiştirilen Cengiz hanedanından Şiki-Kutuhu'dur. Tatarlar yağma edilirken bulunmuştur. Cengiz'in anası Höelün tarafından evlâtlık alınmıştır. 1206 kurultayında Cengiz Han Şigi-hutuhu'ya yasaların oluşturulması için görev vermiştir. *"Bütün ulusun içindeki hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına layık olanları öldürt, mal cezasına müstah olanlardan mal cezası al!"* Şigi-hutuhu'yu yüksek mahkeme reisliğine atamıştır. Halkı kendi adlarına göre taksim etme emrini de verdikten sonra kararların Koko Debter (mavi defter) kaydedilmesini emrettiği görülmekte. *"Şigi-hutuhu'nun benimle istişare ettiği ak kağıt üzerine mavi yazıyla yazılsın, defter haline getirilip, nesilden nesile aktarılsın, değiştirilmesin. Değiştirmek isteyenler cezalandırılsın"* emrini vermiştir.³⁶⁹

Cengiz Han daha sonra yasaların korunmasını ikinci oğlu Çağatay'a vermiştir.³⁷⁰ Cengiz Han'ın oluşturduğu Cengiz yasaları eski Türk yusunlarının toplanmasından meydana getirilmiştir. Cengiz bu yusunları yazılı hale getirerek kendiside bir takım yeni Moğollar'a ait örfi adetler eklemiştir. Hanın emirlerine yarlıg adı verilmektedir. Moğollar adli işlerle meşgul olanlara Yargucu ya da emir-i Yargu adını vermişlerdir.³⁷¹ Cengiz Han'ın torunlarından Batu *"Altın Ordu hanı Batu Han'ın yasalarını"*

³⁶⁶ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 81.

³⁶⁷ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 62.

³⁶⁸ Ali Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, Ötüken Yay. İstanbul 2012, s. 110-111.- Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 100.

³⁶⁹ Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, s. 136.- Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 415.

³⁷⁰ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 416.-Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 111.

³⁷¹ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I**, s. 92.

değiştirmeye yeltenmenin cezası ölümdür.”³⁷² ifadesini kullanmıştır. Moğollar’ın devamı niteliğinde devam eden Türk devletleri ve Hanlıklar Müslümanlığı kabul etmelerine rağmen Cengiz Hanın oluşturduğu yasaları korumaya devam etmişlerdir.³⁷³ Adalet işleri için ilk bakanlık oluşturan Timur Han’dır.³⁷⁴ Timur zamanında verilen emre göre hukukun işleyişi; “*Halk içindeki dövüşme, göz çıkarma, diş kırma, içme, zina yapma, gibi davalara şeriat kadısı, örf adet işleriyle Ehdas kadısı ilgilen-sin yaptıkları işlerden beni haberdar etsinler.*” demiştir. Timurlularda Divan-ı Buzurg-i Emaret en önemli görevdi. Cengiz Han ve Timur’un yasalarını yerine getirmekle görevlidir. Türk divanı adını da almıştır.³⁷⁵

Bozkırda mahkeme işlerine binbaşı Noyanlar bakmaktadırlar. Noyanların hasta veya başka durumlardan dolayı bulunmaması durumunda mahkemeye noyanların karıları hakimlik etmişlerdi. Moğol hanlarının karargahlarına hakimler tayin edilirdi.³⁷⁶ Moğol hukukunda bir kişi kendi suçunu itiraf etmedikçe suçlu sayılmazdı. Hanın karşısına çıkarılan suçlular genelde suçlarını itiraf ederlerdi. Hanın her şeyden haberdar olduğunu düşünürlerdi. Moğollar’da yalan söylemeye rastlanılmamıştır.³⁷⁷ Moğollar’da devlet idaresinde görevli tarhanlar her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır. Savaş ve avda ele geçirilen mallara el koyma yetkisi verilmiştir. Özel izin almadan saraya girip çıkabilirlerdi. Tarhanlar 9 defa suç işlerlerse bu ayrıcalıklardan mahrum edilirdi. İşledikleri suç idam cezası gerektiren suçlar olursa haklarını kaybederlerdi.³⁷⁸

Moğollar’da Cengiz’in emriyle halk önemli bir iş için giden elçilere atlarını, arabalarını ve erzak vermekle mükellefterler. Düşmanın saldırması, büyük bir şahsın hastalanması, Noyanların birbirleriyle savaşmaları durumunda beyler, darhanlar, budda keşişleri yardımdan sorumlu değildiler.³⁷⁹ Moğollar’da her dine hürriyet hakkı tanınırdı. Ehli-beyt mensubları ve hukukçular vergilerden muaf tutulmuşlardır.³⁸⁰ Haksızlığa uğrayanlar ilk olarak aile reislerine başvururlardı. Sorun çözülmezse mah-

³⁷² Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 164.

³⁷³ Güven, **Uygarlık Tarihi**, s. 261.

³⁷⁴ Anadolu-Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 231.

³⁷⁵ Cüneyt Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza** Küre Yayınları, , İstanbul 2010, s. 20-25.

³⁷⁶ Vladimirtsov, **Moğollar’ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 174-175.

³⁷⁷ Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99.

³⁷⁸ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 410.-Vladimirtsov, **Moğollar’ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s.135.

³⁷⁹ Vladimirtsov, **Moğollar’ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 255.

³⁸⁰ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I**, s. 93.

kemeye başvurulurdu. Mahkeme sonuçlanana kadar davacı ve davalıya kimse dokunamazdı. Dokunanlar cezalandırılırlardı. Yargıç karşısına çıkanlar yargıcın verdiği karara uyarlardı.³⁸¹ Moğol topraklarında yasaların sert olmasından dolayı hırsızlık yapma, kavga etme, cinayet, tecavüz gibi olaylar görülmemektedir. Herkesin malı ortadadır. Gizleme kilitleme adetleri yoktu.³⁸²

Yargıçlar karar verirken Cengiz'in yasalarına bire bir uymak zorundaydılar. Ceniz Yasasında; zina livata, kasten adam öldürme, yalan söylemek, sihirbazlık, büyücülük, kavga edenlerden yalnız birine yardım etmek, suya ya da küle işemek, üç defa başkalarından mal alıp üçünüde batırma ağır suçlardandı ve cezaları ölümdü.³⁸³ Her kim birinin atını çalar ya da buna denk bir suç işlerse kafasını kesmişlerdir.³⁸⁴ Moğollar'da hafif cezalar ise: Suya el sokmak, su almak için bir kap kullanmamak, bir defa giyilmiş kıyafeti yıkayıp tekrar giymek, dini ve idari bir çok lakap ve unvan kullanmak yasaktır. Erkekler savaşa gittiklerinde işleri kadınlar yapacaklardır. Yasalara karşı gelmek ve davranışta bulunmak büyük suçtur. İçkiden tamamen vazgeçemeyen birisi ayda üç defa sarhoş olma hakkı vardı. Üçü geçerse cezalandırılırdı.³⁸⁵ Yalan yere yemin edenlerin, küçük çocuklara tecavüz edenlerin elleri ve ayakları kesilirdi. Hamile bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olan kişi çocuğun ayı kadar mal vermiştir.³⁸⁶ Moğollar suça göre dayak cezası verirlerdi. Suçlulardan dayak cezasına dayanamayıp ölenlerde olmuştur. Yeni veya tamir edilmiş kuyu onu yapanındı. Yolcular sadece atlarını sulayabilirlerdi. Birisinin kuyusunu kasten bozan ve pisletenler cezalandırılmışlardır. Ceza olarak bir at veya bir tosun vermeleri gerekiyordu.³⁸⁷

Çin'den Moğollar'a geçtiği düşünülen ceza şekilleri ise; zincire vurmak, hapsetmek, uzak bölgelere sürgün etmektir. Ölen yabancı olduğu zaman katil bedel ödeyerek cezadan kurtulabilirdi.³⁸⁸ Hür olan birine yumruk veya kırbaçla vurmak 5 sığır, ana-

³⁸¹ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 63.

³⁸² Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 100.

³⁸³ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 93.

³⁸⁴ Polo, **Seyahatnamesi, C.I.** (çev. Filiz Doküman,) s. 73.

³⁸⁵ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 93.

³⁸⁶ Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99.

³⁸⁷ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 233.

³⁸⁸ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 57. (Çin sülalesi M.S. 654'ten itibaren kendi kanunlarını çıkartmıştır. Her sülale kendinden önceki sülalenin yasalarını aynen alıp devam ettirmiştir.)

babaya hakaret 27 sığır cezası verilmektedir.³⁸⁹ Birisinin kendi kölesini öldürmeye 5-9 baş hayvan, cariyesini öldürmeye 3-9 baş hayvan verirdi. Orta derecede bir adamı öldürürlerse 30 kıyafetli eşya ve 300 baş hayvan vermeliydiler. Fakir birisini öldürürse 15 baş hayvan cezası vardı.³⁹⁰ İntikam için bir adam öldürürse adamın yerine bir adam vermeli, telafi için adamı yoksa deve yavrusu ve bir at vermeli buda yoksa yüz kamçı vurulur ve bir köleye köle olarak verilir. Adam yaralamanın cezası 9 baş hayvan vermektir.³⁹¹

Av için kullanılan aletlerde haber verilmeden veya haber verilerek tuzaktan zarar gören kişiye aletlerin sahibi iyileşinceye kadar yaralıya bakmaya mecburdu. Deliler birini öldürüldüğü zaman bir yaptırım uygulanmazdı. Hayvan tarafından öldürülenin ailesine, hayvan sahipleri tazminat ödemişlerdir. Ceza her iki tarafın maddi durumuna göre belirlenirdi.³⁹² Moğollar ceza verecekleri zaman suçluyu halk arasından çıkarılıp, dışarda cezası uygulanmışlardır. Moğollar'da fahişeler bulunmazdı. Fahişelerin şehirde oturmaları yasaklanmıştır.³⁹³ Ölenlerin yuğsuz veya hiç gömülmemesi ağır bir küfür gibidir. Cenazeler törenle gömülmüştür.³⁹⁴ Cengiz Han'ın yasalarından ulaştığımız bazı töre kanunları:

- 1.Zina ister evli olsun, ister olmasın zina ölümle cezalandırılır.
- 2.Sodomi (homoseksüellik, eş cinsellik) ölümle cezalandırılır.
- 3.Bilerek yalan söyleyenler, başkasını gözetleyenler, kavga eden iki kişi arasına girenler, kavgada taraf tutanlar, sihirbazlıkla uğraşanlar ölümle cezalandırılırlar.
- 4.Kim suya ve küle işerse ölümle cezalandırılırlar.
- 5.Kim üç defa başkasından mal alırsın ve üçünde de iflas ederse öldürülür.
- 6.Esirlere sahibinden izinsiz yiyecek içecek ve giyecek verenler ölümle cezalandırılırlar.
- 7.Kaçmış olan köle veya esiri bulup, sahibine teslim etmeyenler ölümle cezalandırılırlar.

³⁸⁹ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 94.

³⁹⁰ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İçtimai Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 240.

³⁹¹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İçtimai Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 241-244.

³⁹² Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 101-103.

³⁹³ Polo, **Seyahatnamesi, C.I.** (çev. Filiz Doküman,) s. 93.

³⁹⁴ Andolu-Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültürü ve Medeniyeti**, s. 230.

8.Bir hayvan kesilirken karnı açılıp, açılan delikten kalbi ölünceye kadar elle sıkılmalı ondan sonra hayvanın eti yenebilir. Müslüman usulüne göre kesilmiş hayvanında eti yenabilir.

9.Savaşta ve geri geçilmede bir kimse yayını, okunu, veya diğer eşyalarından birini düşürürse, arkadan gelen atından inip düşen eşyayı alıp, sahibine teslim etmelidir. Bunu yapmayan öldürülür.³⁹⁵ Cengiz Yasasından ulaşabildiklerimiz:

1. Fakirler, hekimler, bilginler, din alimleri, fakihler, ölü ile ilgilenenler, Peygamber soyunda gelenler (seyit ve şerifler) vergiden muaftırlar.
2. Bütün dinlere eşit saygı gösterilmelidir. Tanrıya ulaşmada birer araçtırlar.
3. İkramda bulunan bir Tigin (prens) olsa dahi sunulan bir esir de olsa ikramda bulunan ilk önce kendisi ikram ettiği şeyden yemelidir. Bu kurala uymayanların verdiği şeyi yemek yasaktır. Bir kişinin arkadaşlarından fazla yemek yemesi yasaktır. Yanındaki kim olursa olsun birlikte yemek yenmelidir. Üstünde yemek pişirilen ateşin ve yenilmekte olan yemeğin üstünden geçmek yasaktır.
4. Yolcular yemek yiyen birilerine rastlarsa atından inip yemeğe dahil olmalıdır. İzin almasına gerek yoktur. Ona kimse engel olmamalıdır.
5. Elbiseler eskiyinceye kadar giyilmelidir.Yıkayıp tekrar giymek yasaktır.
6. Herhangi bir şeye pis etmek yasaktır. Temiz ve pis arasında fark yoktur.
7. Her hangi bir dini mezhebi üstün tutmak için kullanılan unvan ve lakaplar yasaktır. Hanla ya da başka biriyle konuşurken sadece adını söylemelidir.
8. Savaşa girmeden önce askerlerin başında bulunan emirler askerlerin silahlarını kontrol etmeli, bütün eksiklerini gidermelidir. Kontrolde bir şeyi eksik olan asker cezalandırılır.³⁹⁶
9. Suyu el sokmak yasaktır. Su almak için bir kap kullanılmalıdır (Suyu idrar yapmamak, gündüz suya girilmemeli, su dalgalı olduğu zaman elbiseler yıkanmamalı, altın ya da gümüş kapların üstüne su dökülmemeli)³⁹⁷
10. Kadınlar erkekler savaşta iken erkeklerin işlerini üzerlerine almak zorundadırlar.

³⁹⁵ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 165.-Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 101.

³⁹⁶ Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 113.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 166-167.

³⁹⁷ Jean Poul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (çe. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabcı Yay., Aralık 2001, s. 141.

11. Seferden dönen askerler hana belirli miktarda mal (vergi) vermek zorundadır.
12. Her yıl başında halk kızlarını hanın ve oğullarının kendilerine kız seçmeleri için kızlarını sunmalıdırlar.
13. Askerlerin başında her bin, yüz, on er için komutan bulunur.
14. Birlik başkanlarının en yaşlısı dahi olsa yanlış yaptığında han cezalandırmak için en alt hizmetçisini görderse dahi zorluk çıkarmadan görevliye teslim olmalıdır. Cezası ölüm olsa bile ceza yerine getirilinceye kadar önünde diz çökmelidir.
15. Askerler bağlı oldukları komutanda başkasına kendi istekleri doğrultusunda başvuramazlar. İzin almadan yer değiştiren asker öldürülür.
16. Asker vazifesini yerine getirmezse öldürülmelidir. Sürek avında hayvan vuramayanlar sopa veya ölümle cezalandırılır.
17. Adam öldüren diyet ödeyerek cezadan kurtulabilir. Bir Müslüman öldürmüştse 40 altın, bir Çinliyi öldürmüştse bir eşek vermeli.
18. At çalan kişi çaldığı atın dokuz katını geri vermeli. Ödeyecek maddi gücü yoksa at yerine çocuğunu vermelidir. Çocuğuda yoksa bir koyun gibi kesilmelidir.
19. Çok yemekten kusan birini çadırdan sürüyerek dışarı çıkarmalı hemen öldürmeli.
20. İçkiyi bırakamayan bir kişi ayda üç defa sarhoş olma hakkı vardır. Üçü geçerse suçtur.
21. Yasaların koruyucusu Çağatay'dır
22. Han ülkede olup bitenlerden haberdar olmak için posta teşkilâtı kurmalıdır.
23. Babanın ölümünden sonra büyük oğul üvey anası ile evlenebilir ya da başka birisiyle evlendirebilir.
24. hukukî mirasçılardan başkası mirasa ortak olamaz, hak iddia edenler cezalandırılır.
25. Cariyelerin çocukları babalarının hukukî mirasçılarıdır. En büyük oğul diğerlerinden daha fazla hisse alır. En küçük erkek çocuk baba evinde kalır.³⁹⁸

³⁹⁸ Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 115-114.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 167-169.

26. Cengiz soyundan olmayanlar kendilerini han ilan edemezler. Cengiz'in erkek soyundan gelenler kurultay kararı ile han olabilirler.
27. Düşman teslim olmadığı sürece barış yapılamaz.
28. Saray görevlileri, ordu ve halk kışın yiyecek bulabilmek için ilkbaharda av hayvanları avlayabilirler.
29. Savaşa katılmayanlar bayındırlık işlerini üstlenmek zorundadırlar. Haftada bir gün han için çalışacaklar.
30. Hırsızın çaldığı eşya değerli ise idam edilir. Küçük fazla değeri yoksa 7-700 sopa vurulur.
31. Erkek birinci ve ikinci dereceden akrabası olmayan ailelerden hatun satın alabilir. Her Moğol bakabileceği kadar kadın ve cariye alabilir.
32. Zimmetine para geçiren devlet memurları idam edilir. Eğer miktar az ise hanın huzuruna çıkarılacaklardır.
33. Tarkanların aynı suçu 9 defa işleme hakları vardır.
34. Gök gürlerken suya girmek yasaktır. (Moğollar gök gürlemesinden korktukları için suya girerlerdi bunu engellemek için konmuş bir yasadır.)
35. Moğollarda insanların mevki sosyal yaşantısı ne olursa olsun her birey savaş zamanı orduya katılmak zorundadır. Her boyun kendi reisi idaresinde orduya katılması değil Cengiz'in oluşturduğu genel askeri teşkilât içine girmek zorundadırlar. (Bu sistemin uygulanmasıyla ilk kurultayda 100.000 ordu oluşturulmuştur.)³⁹⁹
36. Keza livata cürmünü işleyen de ölüm cezası verilir.
37. Generallerin handan başkasına müracat etmeleri suçtur.
38. Savaşta kendi istekleriyle zorluk çıkarmadan teslim olan ülke ve şehir ahali-sine dokunulmayacaktır.
39. Kadınların nikahlanma sırasına göre değil baba soyuna göre baş hatun olabilirlerdi. Soylu aileden gelen her zaman baş hatun olurdu.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Abbashi, *Ufukların Efendisi Cengiz Han*, s. 101-103.

⁴⁰⁰ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 165-169.

2.1.Evlilik Hukuku

Dünya genelinde evlilik türlerini şu şekilde adlandırmışlardır. Gurup içi evlilik endogami, gurup dışı exogami, tek eşlilik monogami, çok eşlilik poligami, Çok kadınla evlilik poandri, çok erkekle evlilik, yenge ile evlilik levirat, baldızla evlilik sorarattır.⁴⁰¹ Türk toplumunda exogami olarak adlandırılan, dışardan evlenme aynı aile ve boydan değil yabancı boylardan ve devletlerden kız almaktır. Devletler arasında görüşümüz evlenmede exogami evliliğine girip amaç devletlerin çıkarlarını korumak olmuştur. Bu tür evlilikler genelde Tang hanedanlığı ile yapılmıştır. Ayrıca tek eşlilik (monogami) vardır.⁴⁰² Diğer toplumlarda görülen birden çok kadınla evlenme (poliandri) Türk hanedan mensuplarında görülüyordu. Bu kadınlar cariye ya da odalıklardı. Türk toplumlarında görülen aile içi evlilik (leviratus) ise diğer milletlerde yapılan evlilikten içerik olarak çok farklıydı. Türklerde görülen bu evlilik üvey ana ve dul kalan yengeyle yapılmaktaydı. Bu evlilik içinde bazı şartlar vardı. Diğer evlenme şekilleri ise, erkeğin kadını kaçırmaması ve sonra düğün yapılmasıdır. Bu evliliğe gasp evliliği de denir.⁴⁰³ Aileler karşılıklı kız alıp verme evliliği (değiş tokuş evliliği) yapmışlardır. Erkeğin kızın ailesine bir miktar mal veya para vererek kızını almasına veya kıza karşılık erkeğin kızın ailesine 1,2 yıl hizmet ettikten sonra kızını alması türü evliliklerde görülmektedir.⁴⁰⁴

Türk toplumlarında çocuklar ergenliğe girinceye kadar ana-baba ve çocuklar aynı çadırda yaşıyorlardı. Türk toplumlarında erkeğin evlene bilmesi için halk arasında bir kahramanlık yapması gerekti. Kahramanlık yapıp ergenliğe erişen erkeklere ildaz (ermiş erkek) adını vermişlerdir.⁴⁰⁵ Evlendiren her erkek evlet için ayrı bir ak keçeden çadır kurarlardı. Yakın kan bağı bulunanlarla evlenmek yasaktır. Evlenmek için belli bir yaş şartı olmayıp, çocuklar küçük yaşta aileler tarafından nişanlanabiliyorlardı. Ergenliğe girene kadar nişanlı bekletirlerdi.⁴⁰⁶ Genel evlilik yaşı kızlarda 14'tü.⁴⁰⁷ Kaşgarlıdan edinilen bilgi görede kızların evlenmesiyle ilgili uragut beglendi (kadın koca sahibi oldu) şeklinde ifade edilmiştir. Türklerde evlenecek olan kızın bakire ol-

⁴⁰¹ Erkul, *Eski Türklerde Evlenme Geleneği*, s. 58-66.

⁴⁰² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 17.-Donuk, *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile*, s.163.-Koçak, *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Törenleri*, s. 144.

⁴⁰³ Üçok- Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 80.

⁴⁰⁴ Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 80.

⁴⁰⁵ Erkul, *Eski Türklerde Aile*, s. 97-106.

⁴⁰⁶ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 329.

⁴⁰⁷ Roux, *Ortaçağda Türk Kadını I.*, (çev. Gönül Yılmaz), s. 212.

masına ve asil olmasına önem verilmiştir. Genelde ilk eşlerin Türk olmasına dikkat etmişlerdir. Evlenecekleri kızların bakire olması önemliydi. Bakire kıza Kapağlığı⁴⁰⁸ kız demişlerdir.

Türklerde cenaze (yuğ) törenine katılan kızlar ve erkekler aralarında anlaşılırsa, cenaze toprağa verildikten sonra kız istenirdi. Bu merasimler vasıtasıyla yapılan evliliklere karşı çıkılmıyordu.⁴⁰⁹ Türk kadınlar da erkekler gibi ok atma, at yarışı, güreş yapıyorlardı. Kızlar evlenecekleri kendileri seçer, erkeklerle at yarıştırmaya, güreş tutma ve ok atma yarışmaları yaparlardı. Yarışlarda kız yenilirse o erkekle evlenirdi. Kız yarışı kazanırsa evlilik yapılmazdı.⁴¹⁰ Eğer teklif kabul edilirse kaling babaya ya da yurttan sorumlu olan kişiye götürülür. Babanın oğlunu evlendirmesi için mirasından düşen payın bir kısmını kız tarafına evlilik güvencesi olarak verdiği maldır. Baba oğluna bu kalingı vermezse oğul babadan kalingı zorla alırdı ve bu davranış toplum içinde suç sayılmazdı. Kaling evlenen çiftlerin sahip oldukları hukukî mal varlıklarıdır. kaling erkeğin ailesi ve boyu birlikte yardımlaşarak öderlerdi. Kız tarafının ailesi ve boyu kalingı birlikte paylaşırlar. Kır kaçırılarak evlenilirse kıza verilen kaling hepsi bir defada ödenirdi.⁴¹¹ Bu kaling deve, at, sürü, olabilir. İstenen kaling kız tarafına verilmediği sürece kıza yaklaşılmazdı. Kız tarafı kalinga göre çeyiz hazırlardı.⁴¹² Kıza verilen çeyize yumuş⁴¹³ denmektedir. Kalingın tamamı teslim edildikten sonra damat kızın evine gelir, babasının, anasının, kardaşlarının huzurunda kızı götürüyordu. Kimse engel olmazdı⁴¹⁴ oğlan tarafı kızı almaya kalabalık giderler ve kız oğlan evine geldiğinde kapı eşine basmak uğursuzluk getireceğine inanıldığı için gelin keçe üstüne oturtularak kapıdan geçirilmektedir.⁴¹⁵ Gelin oğlan evine geldikten sonra verilen hediyelere yüfüş adını vermişlerdir.⁴¹⁶ Kalın bölümlerden oluşmaktadır: Kara mal; söz kesmede kızın babasına verilen mal, Yelü; erkeğin kıza ilk ziyaretinde getirdiği nişan hadiyesidir. Tüy mal; düğün masrafına yardımcı olmak

⁴⁰⁸ Erkul, *Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri*, s. 58-66.-Başar, *Eski Türklerde Aile*, s. 38.

⁴⁰⁹ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 229. -Koçak, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri*, s. 145.

⁴¹⁰ Esin, *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*, s. 7.-Esin, *Katun*, s. 472.

⁴¹¹ Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 191.- Erkul, *Eski Türklerde evlenme gelenekleri* s. 58-66.-Başar *Eski Türklerde Aile*, s. 55.

⁴¹² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 18.

⁴¹³ Menekşe Avcı, *İslâm Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 29.

⁴¹⁴ Fadlan, *Seyahatnamesi*, sa 11.- Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 139.

⁴¹⁵ Erkul, *Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri* s. 58-66.

⁴¹⁶ Koçak, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri*, s. 146.

için verilirdi. Süt hakkı; kızın anasına damat tarafından verilen hediyedir. Kaling kızın yetiştirilmesi için harcanan masrafların karşılığıdır. kadına verilen kalinga toyluk adı veriliyordu.⁴¹⁷ Türk töresi aileye önem verdiğinden, ailenin dağılmaması, nişandan ve evlilikten kolay vazgeçilmesini için sınırlamalar getirmiştir. Evlilikten hangi taraf vazgeçerse kalingı geri alamıyordu.. Erkek düğün öncesi ölürse yerine geçecek erkek kardeş varsa kız onunla evlendirilirdi. Kız tarafı buna rıza göstermezse kalingı geri öderlerdi.⁴¹⁸ Kızın ölmesi durumunda kızın kardeşi varsa yerine onu evlendirilirdi. Erkek tarafı kabul etmezse kız tarafı kaling geri öderdi. Erkeğin gayrimeşru ilişkisi, iktidarsız olması durumunda kadın erkekten boşanırdı. Kadın aynı hatayı yaparsa erkek kadını boşardı. Boşanmada koca suçlu ise kadın kaling geri vermezdi. Baba evinden getirdiği çeyizi de geri götürürdü. Kadın suçlu ise kaling geri öderdi. İki tarafında suçu yoksa kız tarafı aldığı kalingı geri öderdi. Erkek tarafında çeyizi geri verirdi.⁴¹⁹ Kalın her iki taraf için de itibarın göstergesidir. Erkeğin evlendiği kadına ve doğacak olan çocuğuna bakabilmesi için kaling bir kanıttır. Kalın ailelerin boy içerisindeki itibarını göstermektedir. Gelin ve damada küdegü denilmiştir. Bu kelimeye ilk kez Uyuk Turan kitabesinde rastlanılmıştır.⁴²⁰ Yukarda bahsetmiş olduğumuz aile içi evliliğin (leviratus) gerçekleşmesi için Türk toplumlarında öncelikle kadının rızası olmalıdır. Kadının genç olması veya çocuksuz olması gerekiyordu. Üvey ana ve yengeyle evlenecek olan kişi bu kadınların gelin olarak geldiği zamandan önce doğmaları şartı. Kadınlar gelin olarak geldikten sonra doğan erkek kardeş ve oğullar bu tür evlilik yapmaları yasaktı.⁴²¹ Baba ödüğü zaman karısı öz oğlu hariç diğer oğullarından en büyüğü ile evlenebiliyordu. En büyük sağ iken küçükler böyle bir evlilik yapamazlardı. Kadını korumak için yapılmış bir evliliktir. Büyük kardeş öldükten sonra küçük kardeş büyüğün karısıyla evlenebilirlerdi.⁴²² Kocasını ölen kadı tekrar babasının evine dömez. Kocasının ailesinin yanında kalırdı. Kadının çocukları büyük ise aile içi tekrar üvey ana, kardeş karısı ile evlenme ol-

⁴¹⁷ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 18.-Hoş, **Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadınları**, s. 6.-Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 57.

⁴¹⁸ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile**, s. 165.

⁴¹⁹ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 19.-Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 63.

⁴²⁰ Koçak, **Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri**, sa 146.

⁴²¹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 220.-S.G. Klyashtorny, T.İ. Sultanov, **Türkün Üçbin Yılı**, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yay, İstanbul 2004, s. 69.

⁴²² Fadlan, **Seyahatnamesi**, s. 11.-Roux, **Ortaçağda Türk Kadını I.**, (çev. Gönül Yılmaz), s. 223.; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 17.-Orhan Türkdogan, **Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi**, *Türk Kültürü Dergisi*, 1982, sayı 225-226, yıl xx, s. 178.-Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile**, s. 163.

mazdı. Aile içi evlilikler Türklerde fazla görülmezdi. Moğollar'da daha fazla görülmektedir. Kalmuk atasözü; “ *Hanlar ve köpekler akrabalık tanımazlar*”⁴²³ sözüyle hanedan içinde yapılan evliliği özetlemiştir. Ölen kişinin oğlu yoksa kardeşleri kadınla evlenirlerdi.⁴²⁴ Kocasını savaşta ölmüş ya da savaş yerinde kalmış, kadınlara yeniden evlenme hakkı tanımışlardır.⁴²⁵ Kocasını ölen hatun baba evine dönmezdi. Koca karısını istediği zaman boşayamaz evden gönderemezdi.⁴²⁶ Türk toplumlarında bu evlilikler dışında yakın akrabalar ile evlenmek yasaktı. Yasağa uymayanlar şiddetle cezalandırılmışlardır.

Ailelerin yeni evlenen çiftler yapmış oldukları ev duası ise: “*Ateşi alevli yak. Yaktığın ateşin kıvılcımları sönmesin . Kışın oturduğün ev bereketli olsun. Yazın oturduğün ev kutlu olsun.*”⁴²⁷ Bu dua ile konar-göçer bir hayat yaşadıklarını görülmektedir. Aile ocağının (soyun) devam etmesi dileklerinde bulunmuşlardır.

Hun ve Göktürkler'de Evlilik Hukuku; Hun ve Göktürkler'de aile kurulurken dışardan evlilik (exogami) ve tek eşlilik (monogami) yapılmaktadır.⁴²⁸ Göktürkler'de düğün için törün sözü kullanılmıştır. Töründe verilen yemeğede küden tir⁴²⁹. Yüksek mevkiye sahip bir kadın kendinden aşağı bir erkekle evlenemezdi. Cenaze merasimlerinde kadın ve erkekler beraber yas tuttıkları için evlenecek kız ve erkekler birbirlerini görürler ve evlenmeye karar verirlerse yug töreni bittikten sonra kız istem gerçekleşirdi. Bu merasimler vasıtasıyla yapılacak olan evlilikler rededilmezdi.⁴³⁰ Evlilikte ana-baba onayı gerekiyordu. Evlilik öncesi kız tarafına kaling ödenirdi. Kaling at, koyun gibi hayvanlarla ödenirdi. Kızlar evlenecek oldukları erkeklerle güreşirlerdi. Yenildiği erkekle evlenirlerdi. Kızlarda erkekler gibi silah kullanırlardı. Kendilerinden güçlü olanı seçerlerdi. Evlenecek olan çiftlerin eşit olmasına dikkat ederlerdi.⁴³¹ Baba öldüğü zaman üvey ana ile evlenme (leviratus) vardır. Büyük kardeş ölürse küçük kardeş dul kalan yengeleriyle evlenebilirlerdi.⁴³² Amaç

⁴²³ Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 32.

⁴²⁴ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 37.

⁴²⁵ Gülensoy, *Barbar Türkler*, s.139.

⁴²⁶ Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s. 260.

⁴²⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi C. II.* s. 642.

⁴²⁸ Türkdoğan, *Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi*, s. 245.

⁴²⁹ Başar, *Eski Türklerde Aile*, s. 64.

⁴³⁰, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım*, s. 53.

⁴³¹ Aytunç Altındal, *Türkiyede Kadın*, Anahtar Kitaplar Yay. 1991, s.37.- İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, s. 28.

⁴³² Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi C.I*, s. 63.-Türkdoğan, *Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi*, s. 245.

dul kalan kadının bakımı ve kadın evlenirken baba evinden getirdiği çeyizi ve kocasının kendisine verdiği kalingdan payına düşeni geri götürmesini engellemektir. Kadının gitmesi aile içinde işçi kaybı idi. Ancak üvey anayla evlenebilmeleri için kadının çocuksuz ve evliliğe razısı şartı. Aynı durum hanedan üyeleri içinde geçerliydi.⁴³³ Hanedan içi evlilik Türk tarihinde ilk kez Hunlar zamanında görülmüştür. Hunlar hakkında bilgi veren Çin yıllığı şı-cı shi-ji (Tarihi Hatıralar) (erkek evlâtlar üvey analarıyla ve erkek kardeşlerini'n dul eşleriyle evlenmeleri.....) şeklinde yazılmıştır. M.Ö. 31'de Houhan-ye Tanhu ölünce anası Türk olan oğlu Yoti Tahta geçip babasının dul kalan Çinli hatunuyla (Tchao Kium) evlenmiştir.⁴³⁴

Köktürkler'deki levirat evliliğinden bahseden Çin yıllığı zhoushu (557-581)'dur. Göktürkler'de hanedan içinde yapılan leviratus evliliğine örnek ise; Şi-pi Kağan ölünce karısı I-tch'eng To'u-lo Kağan ile evlendi. Kağan ölünce İliğ Kağanla evlendi. Hatun üvey oğlu An-şe Şad ile çirkin olduğundan evlenmeyi kabul etmedi.⁴³⁵

Uygurlar'da Evlilik Hukuku: Uygurlar'da yukarda bahsettiğimiz gibi Hun ve Göktürkler'de görülen evlilik türleri yapılmaktadır. Ancak etkileşim sonucu çok evlilik Uygurlar zamanında görülür. Bu evliliklerde birinci hatunun rzası şarttı. Evliliğin yapılması için maddi gücün iyi olması gerekti. Çünkü her bir kadın için ayrı bir ev kurulurdu ve kadınlar aynı şehirde oturmazlardı.⁴³⁶ Uygurlar'da evlenecek kızın ailesinin soyu iyi olmasına bakılmıştır. Erkek kendinden aşağı bir hatunla evlenmeyi tercih eder. Soyluluk zenginlik ahlak huy güzelliğine bakarlardı. Uygurlar'da evliliğin belli bir yaşı yoktur. Ergenliğe giren her birey evlenebilirdi. Kız çocuklarında evlenme yaşı 14'tü.⁴³⁷ Uygurlar'da nişanlılara çogan denilmektedir. Uygur düğünleri halka açık olup kadın erkek birlikte yer, içer eğlenirlerdi. Düğünde verdikleri yemeğe küden demişlerdir. Gelin ve damada güven denilmiştir.⁴³⁸ Evlenecek olan çiftlerin eşit olmasına dikkat edilirdi. Evlenmede ana baba rzası şarttı. Erkek tarafı kıza belirli miktarda bedel (kaling) ödemek zorundadır evlilik öncesi kız tarafına kaling ödenirdi. Kaling at, koyun gibi hayvanlarla ödenirdi. Kızlar evlenecek oldukları erkek-

⁴³³ Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 76.

⁴³⁴ Musa Şamil Yüksel, **Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı**, Turkish Studies, 2010, s. 2038-2058.

⁴³⁵ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s.156.- Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 171.- Yüksel, **Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı**, s.2033.

⁴³⁶ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 48.

⁴³⁷ Roux, **Ortaçağda Türk Kadını I.**, (çev. Gönül Yılmaz), s. 212.

⁴³⁸ Koçak, **Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri**, s.145.

lerle güreşirlerdi. Yenildiği erkekle evlenirlerdi. Kızlarda erkekler gibi silah kullanırlardı. Kendilerinden güçlü olanı er olarak seçerlerdi.⁴³⁹

Düğün öncesinde kız ve damadın akrabalarına birbirlerine öküz ve at verirler. Atları bir ağıla kapatırlar veistediklerini seçerlerdi, seçildikten sonra at sahipleri ellerini şaklatarak atları ürkütürler. Attan düşen başka bir at seçmek zorundadır. Attan düşmezse at onun olurdu.⁴⁴⁰ Suci yazıtında kız verme ile ilgili sözler ise; *singlım qunçu-yuğ birdimiz* (küçük kız kardeşimi verdik evlendirdik). *İnim yiti urım üç kızım üç erti ebledim oğlumin kızımın kalıngsız birtim yeğenimin atımın körtüm* (küçük erkek kardeşim yedi oğlum üç, kızım üç idi. Oğlumu evlendirdim kızımı kalınsız verdim Kız yeğenlerimi ve erkek yeğenlerimi ya da torunlarımı gördüm.) *Er küdegülerim değerli kelinglerim bükmedim* (erkek güveylerim, kız gelinlerim katlanamadım).⁴⁴¹ Şeklinde yazılmıştır.

Uygurlar'da evlilik hukuku gereği erkeğin kadından boşanması için kesin bir sebep yoktur. Kadının boşanabilmesi için, kocasını zina yapması, kadına kötü davranması, cinsi iktidarsızlık gibi sebeler aranırdı.⁴⁴² Boşanma sırasında koca suçlu ise verdiği çeyizi geri isteyemez. Kız tarafının kendisine verdiği kalıng geri vermek zorundadır. Suç kadında olursa durm tam tersi olur. Kadın kalıng geri vermek zorundadır. Maddi olarak herhangi bir talepte bulunamaz. Boşanma karşılıklı olursa kocaya kalıng kadına çeyiz geri verilir.⁴⁴³ Uygurlar dul kadınlarla evlenmeyi sevmezler. Dul kadınlara karşıda saygılı ve merhametlidirler.⁴⁴⁴

Uygurlara Ait Bir Evlilik Vasiyetnamesi;

“Küskü ılının sekizinci ayının on sekizinci gününde be Tükşimi ağırca hastalandığım dan ve hastalığım gittikçe fenalaşacağını düşünerek ben karım Silang’a şu yazıyı bıraktım: benim ölümünden sonra, başka bir kimse ile evlenmeden, evimi yönetip oğlum Altmış-Kaya’nın eğitimi ile uğraşsın. oğullarım Kosang ile Ersen-Kaya üvey anamız bizimdir, alacağınız diye işe karışmasınlar. Eğer alacağınız diye dava ederlerse,

⁴³⁹ Altındal, *Türkiyede Kadın*, s. 37.- İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, s. 28.

⁴⁴⁰ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 305.-Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, s. 33.-Gülensoy, *Barbar Türkler*, sa 139.

⁴⁴¹ Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*, s.138.-Roux, *Ortaçağda Türk Kadını I.*(çev. Gönül Yılmaz), s. 219.

⁴⁴² Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi C.I* , s. 80.

⁴⁴³ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 141.

⁴⁴⁴ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 306.

büyük orduya bir altun yastık, şehzadelere birer gümüş yastık, iç hazineye bir at vermek yoluyla ağır cezaya çarptırılsınlar ve sözleri geçmesin. Ben vasiyetnameyi Sutz'a, Ked-Kaya Tukung, Tükele ve Kimtsü başta olmak üzere, halk ve yakınlarımdan Asana, onlar huzurunda verdim. Tanık İnge, Tanık Kara Toyın. Bu tamga benimdir. Ben Kaysın sorup yazdım. Bu tamga ben Tavgaç-Keke'nindir. Bu tamga ben Asana'nındır. İmlası altında yazdım."⁴⁴⁵ Bu vasiyetnameden anlaşıldığı gibi Karısının oğulları tarafından evliliğe zorlanmasının önünü kesmiştir. Kocanın mirasından kadın ve çocuğu hissesini alması açıkça ortadadır. Mirasta kimin hakkı olduğuda açıklanmıştır. Vasiyetnameye bakark diğer Türk boylarında yaygın görülen üvey ana ile evlenme Uygurlar'da da görülmektedir. Babanın öldükten sonra bu tür evliliğe rızası olmazsa evlilik yapılmamaktadır. Baba isterse hayatta iken bu tür evliliği yasalara uyararak engelleme hakkı vardır.

Hunlar ve Göktürkler'de kağanların ilk hatunlarının Türk olması gerekiyordu. sonraki hatunları yabancı olabiliyordu. Uygurlar zamanında bu anlayış değişmiştir. Çin prensesleri hatun olarak alınmıştır. Türk kağanlıkları arasına Çinli prenseslerle en fazla evlilik Uygur Kağanları arasında olmuştur. Aynı zamanda bu evlilikler Çin ile siyasî, sosyal, ekonomik ve akrabalık ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. İmparatorunun öz kızı Kutluk Bilge Konçuy unvanı ile Tun Baga Takan ile evlenmiştir. Tun Baga Tarkan'dan önce Moyuncur Kağan ve Böğü Kağan zamanında⁴⁴⁶ böyle evlilik yapılmıştır.

Kırğızlar'da ve Moğollar'da Evlilik Hukuku: Kırğız örfi ile Moğol örfi arasında benzerliler bulunmaktadır. Kara-Kırğızlar'da kız tarafına verilecek olan kaling ödenmeden kızla evlenilemezdi. Savaşlarda esir alınan kızlar ve kadınlar arasından seçilerek evlenilebilirdi. Bu evlilik manas destanında da işlenmektedir. Kadın evin ve namusun koruyucusudur. Kadınlara karşı çıkarılan dedi kodular kadının statüsüne zarar vermezdi. Genç yaşta dul kalan kadınla evlenmekten çekinirlerdi. Başka bir evlilik yapmak istemeyen kadın zorlanmazdı.⁴⁴⁷ Çocuksuz kalan dul üvey analarıyla ve ölen kardeşin karısıyla evlenebiliyorlardı.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 32.

⁴⁴⁶ İzgü, *Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)*, s. 15-21.

⁴⁴⁷ Türkoğan, *Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi*, s. 247.

⁴⁴⁸ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 94.

Güvey tarafı kızı isterken kız tarafına yani babaya bir nişan verirlerdi. baba bu nişanı kabul ederse kızı vermeyi kabul etmiş olurdu. Evlilikte kızın rızası alınırdı. Kaling at, koyun gibi hayvanlarla ödenirdi. Kızlar evlenecek oldukları erkeklerle güreşirlerdi. Yenildiği erkekle evlenirlerdi. Kızlarda erkekler gibi silah kullanırlardı. Kendilerinden güçlü olanı er olarak seçerlerdi. Evlenecek olan çiftlerin eşit olmasına dikkat ederlerdi.⁴⁴⁹ Kırgızlar’da kaling için süyek satımı (süyek kemik) da denilmektedir. Kaling parası kızın bağlı olduğu boyun ortak malı sayılabiliyordu. Aynı şekilde oğlan için ödenen kalın boyun beyleri bir araya gelerek ortaklaşa ödeyebilirlerdi. Kız tarafı verilen kalinga denk gelecek bir çeyiz hazırlardı. Çeyiz kızın evlilikteki mal güven-cesidir.⁴⁵⁰ Kız baba evinden ayrılırken mirasın da çeyiz olarak alır giderdi. Kıza hem baba evinden çıkarken hemde güvey evine geldiği zaman akrabaları tarafından iyi dileklerde bulunulurdu. Bu dileklerden bir tanesi şöyledir: *“Sana Tanrıdan rahmet, büyüklerinden alkış dileriz. Oturacağın yer bolluk olsun, senden çok çocuk ve torun dünyaya gelsin, senin önünde daima ay parlansın, arkanda güneş parlansın, eteğin etrafında çocuklar dolaşsın, pek çok davarın olsun, atların çok tay doğursun, at sürülerin eksilmesin, zayıflamasın, üstündeki elbiseler çürümesin, daima temiz olsun, zekan cevval olsun, aklın herşeyi kolay kavrasın, küstahlar hiçbir zaman sana sa- taşmasın, senin ayak bastığın yer demir gibi ol sağlam olsun, sen kendin sana fena muamele etmek isteyenlere karşı demir gibi ol, sana hiç kimse cebir ve zulüm edeme- sin, meskenin daima sıcak olsun, ocağında ateşin daima parlak yansın.”*⁴⁵¹

Moğollar’da evlilik yabancı akraba olmayan kavimlerden yapılmaktadır. Kan akraba- lı olan oymaktan kız almazlardı, dıştan evlilik esastı. Evlilik iki kabile arasında yapı- lan bir anlaşma niteliğindedir. Kabileler arasında kız alıp verme yoluyla akrabalık bağları kurularak ittifaklar yapılmaktadır. Birden fazla kadınla evlenebiliyorlardı. Ancak ilk kadın derece olarak üstündü. Cengiz Han dayılarında kız almaya giderken yolda Onggirad kabilesinden Day-seçen’e rastladıkları için kızı onlardan seçip dünür olmuşlardır.⁴⁵² Dai-seçen kızını verdikten sonra Yesugay’dan oğlu Temuçin’i damat olarak bırakmasını istemiştir. Düğün zamanına kadar damat kız tarafında kalır ve onlara hizmet ederdi. Moğollar’da güveylik olduğunu göstermektedir.⁴⁵³ Moğollar’da

⁴⁴⁹ Altındal, *Türkiyede Kadın*, s. 37.-İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, s. 28.

⁴⁵⁰ Erkul, *Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri*, s. 58-66.

⁴⁵¹ Aarsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 149.

⁴⁵² Yüan-ch’ao Pi-shi, *Moğollar’ın Gizli Tarihi*, (çev. Temir, Ahmet), s. 19.

⁴⁵³ Yüan-ch’ao Pi-shi, *Moğollar’ın Gizli Tarihi*, (çev. Temir, Ahmet), s. 21.

evlenmeden önce seçtikleri kızları kaçırlar ve kaçırmadan altı ay sonra nişanlılık dönemi başlar ve bu dönemde kız için ödenecek kalıng ödenirdi. Nişanlılık döneminde damat kız evinde kalır. Moğollar'da evlenmeden önce kızlar sebest bir ilişki yaşarlardı. Evlendikten sonra yasaktı.⁴⁵⁴ Kızın rızasına fazla dikkat edilmezdi. Moğollar'da her erkek bakabileceği kadar kadınla evlenbilirdi. Birinci kadın diğerlerinden üstündür. Çocuklar arasında böyle bir ayırım yoktur. Hangi kadından olursa olsun meşru baba mirasında hak sahibidirler.⁴⁵⁵

Moğollar'da aile içi evlilikler (leviratus) vardı. Baba öldüğü zaman büyük oğul üvey ana ile evlenebilirdi. Kardeş öldüğü zaman karısıyla evlenilirdi. Bu evliliklerde sade bir evlilik olmazdı. Gösterişli bir düğün yaparlardı.⁴⁵⁶ Evlilikteki amaç kadının kocasının ruhuna hizmet edeceği anlayışıyla yabancı bir erkekle evlenmelerine fazla müsaade edilmemiştir. İki erkeğin ruhuna aynı anda hizmet edemeyeceğine inanılırdı. Kadının aile içinde kalması durumunda hizmette zorlanmayacağı inancı vardır.⁴⁵⁷ Moğollar'da levirat usulü akrabaların ölümünden sonra dul kalan kadınlarla evlenme vardır. Moğollar'da evlilik sırasında gelin baba evinden çeyiz getirmektedir. Ayrıca damadın anasınada ayrı bir hediye sunmak geleneği vardır. Kız tarafı zengin olursa gelinle beraber ona hizmetçide gönderirlerdi. Moğollar'da evlenmeyen çocukları aileleriyle birlikte yaşarlardı. Evlenenler kendilerine ayrı bir çadır kurarlar. Evin en küçük oğlu baba evinde kalır. Ana ve babanın mal varlığında bu küçük oğula kalırdı.⁴⁵⁸

Cengiz Han'dan önceki dönemde kız kaçırma (gasp evliliği) daha fazla görülmektedir. Cengiz'in babası Yesugay Ba'atur da Cengiz'in anası Höelin'i Merkit resi Yeke-Çiledü'dan kaçırmıştır.⁴⁵⁹ Höelin'in intikamını almak için Taiçi'ut'lar (Merkitler) tarafından Temuçin'in eşi Börte kaçırlmıştır.⁴⁶⁰ 12. Asra kadar Moğollar'da bu gele-

⁴⁵⁴ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 78.- İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 166.-Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 64.

⁴⁵⁵ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Âile**, s.157.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 373.-Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 84.

⁴⁵⁶ Donuk, **Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Âile**, s. 167.- Polo, **Seyahatnamesi C. I.**, s.70.- Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), s. 415.

⁴⁵⁷ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 61.-İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 169.

⁴⁵⁸ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 87-89.

⁴⁵⁹ Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s.77.-Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, (çev. Ahmet Temir), s. 17.

⁴⁶⁰ Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, (çev. Ahmet Temir), s. 40.-Vladimirtsov, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 84.

nek devam etmiştir. 12. Asırdan sonra kız için kaling ödenmeye başlanmışlardır.⁴⁶¹ Cengiz Han'a kadar dikkat edilmeyen evlilik şartlarına büyük yasayla birlikte düzenlemeler getirilmiştir. Evlenecek olan kadın ve erkeğin yaşça akrân (yaşday) olası şartı getirilmiştir. Yaşları kayın olmayanların evliliği yasaklanmıştır.⁴⁶² Moğollar'da levirat evliliği hanedan içinde de görülmektedir, ancak kadının rızası şarttı. Cengiz Han'ın oğlu Tuluy 1231'de ölmesiyle dul kalan karısı (Sorgağtoni beki), büyük han olan Ögeday'ın oğlu Güyük ile evlendirilmek istenmiştir. Kadın karşı çıkınca evlilikten vazgeçilmiştir.⁴⁶³

Erkeğin kız tarafına ödeyecek olduğu bedele suyu adı verilmiştir. Bel ödendikten sonra nişanlılık süresi başlar nişan ile düğün arası fazla uzatılmazdı. Kız tarafı nişanlılık döneminde kızı almaları için erkek tarafına üç defa tekif ederler. Erkek tarafı üçüncüde de almazsa, nişanlılık bozulur. Kız başka biriyle nişanlanabilirdi. Ödediği bedeli geri alamazdı. Kız babası durumu hana bildirmek zorundadır. Han kızı başka birisi ile evlendirmekle sorumludur. kızın babası durumu hana bildirmezse suçludur. Han durumu öğrenirse kızın babası bedeli erkek tarafına ödemek zorundadır ve baba sürekli cezalandırılır. Sebebsiz yere kız babası kızı vermek istemezse nişanı bozarsa cezalandırılırdı. Düğün hazırlığı başlamadan önce kız ölürse erkek verdiği başlığı geri alır. Hazırlık başladıktan sonra ölürse alamazdı. Nişanlısını habersiz kaçıran erkek ağır mali ceza öderdi. Kadınlar için evlenme baba evinden ayrılma yaşı 14 bitmiş olama şartı vardır. Bu şarta uymayan erkekler 15 yaşından küçük karılarını kaybederler. Bu tür evliliklerden ayrılan kızlar han tarafından başka erkekle evlendiriliyordu. Ana-baba kızlarına kefildirler. Kız bakire değilse, başkasından hamile kalmışsa erkek kızın ana-babasından tazminat alırdı. Evlilik öncesi nişanlısı ile cinsi münasebette bulunan erkek kayınana ve kayınbabasına tazminat ödemek zorundaydı.⁴⁶⁴ Baba evine dönen kadın tekrar evlendirilirken istenen kaling ilk evlilikte istenenden kalingdan daha azdı.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 167.

⁴⁶² Erkul, **Eski Türklerde Aile**, s. 97-106.

⁴⁶³ Yüksel, **Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı**, s. 2038.

⁴⁶⁴ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 74-75.-İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 170-171.

⁴⁶⁵ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 76.

2.2.Evlâtlık Hukuku

Türk ailesi pederi bir aile yapısına sahiptir. Diğer milletlerde görülen pederşahi bir aile görülmemektedir. Ataerkil aile yapısına sahip olup, çekirdek aile yapısına sahiptir. Karı ve koca çocuklar üzerinde eşit haklara sahiptirler. Çocuklar üzerinde sadece baba sorumluluğu ve soyluluğu aranmaz aynı oranda ananın sorumluluğu ve soyluluğu aranırdı.⁴⁶⁶ Kız çocuklarının doğumu erkek çocuklarının doğumu gibi sevinçle karşılanmıştır. Türkler’de diğer milletlerde olduğu gibi erkek ve kız çocukları arasında yapılan ayırım kadar büyük ayrımlar yapılmamıştır. Ancak erkek çocukları soyu devam ettirdiği için her zaman önde tutulmuşlardır. Ergenliğe giren erkek ya da kız çocukları evlendirilirdi. Erkek çocuklar evlendirilip ayrı yurt kurulduğu halde aileden sayılmıştır. Kız çocuklar ise aileden çıktı gözüyle görülmektedir.⁴⁶⁷ Aileden büyük oğlanlar evlenip ayrı çadır kurdukları zaman baba evindeki yanan ateşten götürürler ve ilk evlerinde ateşi yakarlar. En küçük erkek evlada od-tegin ateşi yakan anlamında baba soyunu, evini devam ettiren adını vermişlerdir.⁴⁶⁸

Türk boylarında sosyal hayat hiçbir zaman babadan oğula geçmezdi. Diğer toplumlarda olduğu gibi irsi bir geçiş söz konusu değildir. Her Türk genci toplumdaki yerini kendisi oluştururdu. Çocuk bir kahramanlık gösterene kadar ad verilmezdi. Savaşta, avda kahramanlık gösterdikten sonra bir ad verilirdi. Bunun için aileler cesur evlâtlar yetiştirirlerdi. Bu özellik hanedan çocuklarında da aranmıştır. Kağan olması için cesur olması gerekti.⁴⁶⁹ Aileler çocuklarını yetiştirirken, ata binmelerini çabuk öğrenmeleri için küçük yaştan itibaren koyunların sırtına bindirmişlerdir. İyi bir nişancı olmaları için tarla fareleri ve gelincikleri çocuklara avlatmışlardır.⁴⁷⁰

Yazıtlarda ana- baba oğul arasındaki bağı gösteren metin : *Ben yaşımta kangsız kalıp tokuz yaşımta ögsiz bol (tum): Beş yaşımda babasız kalıp, on dokuz yaşımda annesiz kaldım.*⁴⁷¹ Çocuğun yaşı küçükse babanın ölümünden bahsedilirdi. Halk arasında hayat şartlarından dolayı yetim kalmak zordu. Bu tür bilgilere Orhun yazıtlarında rastlanılmaktadır. Orhun yazıtlarında geçen bilgiye göre; *kangım kağan uçdukda*

⁴⁶⁶ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 230.

⁴⁶⁷ Avcı, **İslâm Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü**, s. 5.

⁴⁶⁸ Ögel, **Türk Mitolojisi C.II.**, s. 640.

⁴⁶⁹ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 191.

⁴⁷⁰ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 51.-Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 81.

⁴⁷¹ Roux, **Ortaçağda Türk kadını I.**, s. 210.

*inim Kül Tigin yi(ti yaşda kaltı... (Kağan olan babam uçup gittiği zaman, küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında yetim kaldı.)*⁴⁷²

*kagan uçdukda özüm sekkiz yaşda kaltım. (Kağan (olan) babam uçup gittiği zaman, kendim sekiz yaşında (yetim) kaldım.)*⁴⁷³

Türklerde erkeğin başka bir kadınla evlenmesi kadının çocuğu olmaması ya da erkek çocuğu olmaması durumunda evlenilirdi. İlk kadının çocuğu olmak bir övünç kaynağı olmuştur. Bu çocuk erkek olursa daha çok sevinilirdi. Baba soyunun devam ettirilmesi erkek çocuğa bağlıydı. ilk çocuğun övülmesi amacıyla yazılmış bir şiirde:

Bildiğim şarkıyı bütün ağzımla söylerim,
Söz manasın bilmezsem niçin söylerim,
Baş kadının çocuğu olarak büyüdüm,
Kendimi övmezsem, daha neyi överim.⁴⁷⁴

Bu dizelerde bize Türk ailesinde ilk kadından olan evladın kıymetini göstermektedir. Aynı zamanda kadına verilen önemi de göstermektedir. Hanlar tarafından alınan Çinli prensesler Kuncuy adı verilmiştir. Kuncuylar baş hatundan aşağıdırlar. Kuncuy'un erkek çocuklarının han olma hakları yoktu, sadece baş hatundan doğan çocuklar han olabilirlerdi.⁴⁷⁵ Türklerde evlât edinme kadim tarihten itibaren varlığını korumuştur. Baba soyunun devamlılığı söz konusu olduğu için genelde erkek evlât sahibi olma arzusu vardır. Baba soyunu devam ettirmek için erkek evlâtlıklar almışlardır. Evlât edinme karşılıklı ailelerin rızasıyla yapılmıştır. Evlât edinen çocuk diğer çocuklarla aynı hakka sahip olmuşlardır. Evlât edinen ailenin diğer çocuklarından ayırt etmemelerine dikkat edilirdi. Evlâtlık verme bazen mal eşya karşılığı olabildiği gibi bazende karşılıksız verilmektedir. Alınan mal ya da eşyaya süt sevinci denmektedir.⁴⁷⁶ Evlâtlık edinen aile çocuğun öz ailesiyle anlaştıktan sonra bir sözleşme yaparlardı. Çocuk büyüdükten sonra öz aile geri alırsa üvey ailenin bütün masraflarını ödemek zorundadır. Evlâtlık çocuk kendi ailesine dönmek isterse sadece kendi kazandığı malını

⁴⁷² Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 50.

⁴⁷³ Ergin, **Orhun Abideleri**, s.70.

⁴⁷⁴ Avcı, **İslâm Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü**, s. 25.

⁴⁷⁵ Türkdoğan, **Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi**, s. 246.

⁴⁷⁶ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 19.-Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 81.-Ahmet Cafe-roğlu, **Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi**, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,C.II Sayı: 39 İstanbul, Burhanettin Matbaası, s. 98.

götürebilirdi. Diğer haklardan yararlanamazdı bakıcı ailesine verdiği zararlarında ödemek zorundadır. Baba öldüğü zaman evlâtlık varis oluyordu. Bu varislik babanın diğer akrabaları tarafından rededilemezdi. Bu hisseden evlâtlığın öz ailesi hak talep edemezlerdi. Öz ailesinden ayrıldığı vakit bütün haklardan da men edilmiştir. Evlâtlık kız ile evlâtlık oğul evlendirilemezdi. Böyle bir durumda kıza verilen kaling verilmemezdi. Evlâtlık oğul da kız alırken kaling ödemek zorundadır. Evlendirilmiş erkek evlâtlık aileyi terk ederse kalingi aileye bırakmak zorundadır. Ailenin erkek evlâdı olmazsa büyük kızın kocası evlâtlık olarak alabiliyorlardı.⁴⁷⁷ 8. Asırda yazılan Orhun yazıtlarının yazarı Yulluğ Tiğın'inde evlâtlık alınmış olduğu üzerinde durulmaktadır.⁴⁷⁸

Kırgızlar'da evlâtlık alınan çocuğa kurban sunulur ve çocuk yeni anasının göğsüne dokunduktan sonra meşrulaşır. Sembolik olarakda olsa çocuğa süt vermiş oluyordu. Kırgızlar'da kız ve erkek evlâtlıklar arasında ayırım olmadığı için yazılı bir metin oluşturmamışlardır. Sözleşme örfi hukuka göre düzenlenmiştir. Evlâtlıklar birer ticaret aracı olarak kullanılmamıştır. Kırgızlar'da geçerli evlâtlık hukukuna göre: Kırgızlar'da evlâtlığa verilmiş kız ya da oğul kendileri istemedikçe geri dönemezlerdi. Evlâtlık verilen kızın öz kardeşlerinden biri nişanlanır ve ölürse, yerine verilecek başka kız olmazsa. Ölenin yerine verilmek için evlâtlık verilen kız geri istenirdi. Aynı durum erkek evlâtlıklar için de geçerliydi. Kız evlâtlık analığı-babalığı tarafından nişanlanmış ise geri verilmezdi. Verilecek olursa da verilen kalingı kızın öz ailesi ödemek zorundadır ya da evlâtlık edinen ailenin başka kızı varsa, evlâtlık kızın yerine verebilirlerdi. Bu şartlar erkek evlâtlar içinde geçerlidir.⁴⁷⁹

Uygurlar'da evlâtlık almaya rastlanılmaktadır. Ancak burdaki evlâtlık Uygurlar'ın yerleşik hayata geçtiklerinden sonra tarımla uğraşmaları ile ortaya çıkan iş gücü ihtiyacını telafi etmektir. Tarlada, bağda, bahçede çalıştırılacak insan gücü ön plandadır. Uygurlar'da evlâtlık verilen erkek çocuklar alınan aile tarafından çalıştırıldıktan sonra, beğenilmezse başka birine satma yetkisi verilmiştir. Kız evlâtlıklar başka birisine satılmamaktadır.⁴⁸⁰ Uygurlar zamanından kalma evlâtlık edinme sözleşmesi;

Evlâtlık Edinmeye Ait Bir Mukavelename:

⁴⁷⁷ Caferoğlu, *Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, s. 106-107.

⁴⁷⁸ Caferoğlu, *Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, s. 98.

⁴⁷⁹ Caferoğlu, *Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, s.113-117.

⁴⁸⁰ Caferoğlu, *Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, s. 109.

Onun oğulsuz ahfatsız kaldığını düşünerek, ben iki oğlumdan Turmuş adlısını halk arasında muteber olan kaide ve âdete göre Sutpaka evlâtlık olarak verdim.

Bundan sonra oğlum artık Sutpak'ın evinde kalacağından bu Sutpak oğlu (babası evinde) yemek yemeli, gösterilen işleri ifa etmeli ve oğulluk vazifelerine ait kaidelere uygun bir surette ölünceye kadar Sutpaka sadakatle hizmet etmelidir.

Ben Sutpaka'a gelince, bende bu Turmuş adlı oğlanın benim kanımdan gelen, oğlum gibi telakki edeceğim. Eğer ben (ileride) evlenipte oğul ve kızlarım dünyaya gelirse dahi ben bunu (Turmuş'u) diğer oğullarımla müsavi tutacağım. Ev hayatımda ne varsa hepsinden, oğllarım ne kadar çok olursa olsun, bu oğlana (Turmuş'a) da mirastan hisse bırakacağım. Fakat oğlan büyüdükten sonra, onun çalışma kuvvetinden istifade ettiğim halde ona oturacak yeri ve yiyecek şeyleri temin etmezsem, ona karşı fena muamele edersem, o kendi dilek ve iradesiyle benden ayrılıp, istediği yere gidebilecektir. (bundan dolayı) bem Sutpak'ın itirazı muteber olmayacaktır. Bugün Sutpak diyor: Ben ona (Turmuş'a) kendi oğlum gibi muamele edeceğim, onu elendireceğim, onun vaziyetiyle ilgileneneğim. Fakat onu terbiye ederken sertçe dahi muamele edebileceğim.

Fakat ona karşı tarafımdan yapılan, kanun, örf ve âdet ve nizama aykırı herhangi bir cebir ve zulüm mahiyetindeki hareketlerim suç telakki olunacaktır.

Tanık: Si...Temür, tanık: Aruk'tur.

Bu mühür ben Turçi'nindir.

*Ben İş-Kara Turçi-Baksi'nin imlası altında yazdım.*⁴⁸¹

Uygurlar'da evlâtlar ana-babaya karşı saygılı yetiştirilmektedirler. Evlâtlıklar evlendikten sonra babasından düşen payını aldıktan sonra kendisine yeni bir çadır kurarak istediği yer gitmekte serbesttir.⁴⁸² Borçlu birisi borcunu ödeyemezse borç yerine çocuğu alınmaktadır. Çocuğu ister kendi işinde isterse başkasının işinde çalıştırabilirdi.⁴⁸³ Başka bir vesike ise; Abisinin (Ançuk ağabeyimin) evinde maddi kısıntıdan dolayı çocuğun bakımı için akrabalarına (Toynak Şılavanti' ye) süt sevinci (20 stir gümüş) karşılığında evlâtlık vermişlerdir. Oğlum Sambodu ile aynı haklara sahip

⁴⁸¹ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 80.-Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 32.

⁴⁸² Caferoğlu, *Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, s. 118.

⁴⁸³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 20.

olarak oğulluk aldım, yemeklerimden, elbiselerimden mallarımdan oğlum Sambodu ile bölüşüp eşit alsınlar diyerek oğullunu öz evladından ayırmamaktadır.⁴⁸⁴

Evlâtlık kabul edilen babanın evinde kalır. Ölünceye kadar babalığına sadakattir. Babalık evlâtlığını terbiye etmekle mükelleftir. Sertçe devranma muamele hakkı vardır. Babalığı evlâtlığının bakımına yiyecek ve içeceğini temin etmediği zaman evlâtlık istediği yere gitme hakkına sahiptir. Babalığını bırakabilir.⁴⁸⁵ Kocası öldükten sonra evlilik yapmamış dul bir kadın hiçkimseye danışmadan istediği kadar evlâtlık alabilirdi.⁴⁸⁶

Aynı kültürden etkilenerek kültürü devam ettiren Moğollar'da evlâtlık edinme bir gelenek halinde devam ettirilmiştir. Aileye “Kergen” adını vermişler ve baba soyu devam ettirilmiştir. Baba ana ve çocuklardan oluşan aileye Usa demektedirler. Aile reisi olarak en yaşlı olanları seçerlerdi.⁴⁸⁷ Çadırlardan oluşan topluluğa hoton adı verilir. Çadırların ortasında aile reisinin çadırı yer alırdı. Bu çadıra orgo adını vermişlerdir. Ergenliğe giren erkek ve kız çocukları ana-babalarının hotonlarından ayrı kendilerine yeni hoton kurarlardı. Orgo hariç diğer çadırlarda ocak bulunmazdı, bu çadırlarada hoçin adını vermişlerdir.⁴⁸⁸ Savaş zamanı bütün erkekler orduya katılırdı. Sadece en küçük oğul soyun devam etmesi için evde bırakılırdı. Bu çocuğa Moğollar od-çigin demişlerdi.⁴⁸⁹ Ailelerin çocuklarına ilk doğduklarında verdikleri adlar geçicidir. Erkek çocukları avda ya da savaşta kahramanlık gösterdikten sonra ad alırdı. Boyun şamanı törenle çocuğa ad vermişlerdir.⁴⁹⁰ Aileler çocukların uzun ömürlü olmaları için Toktasın Dursun gibi adlar vermişlerdi. Doğan çocuktan sonraki olacak çocuklarının erkek olması için kız-yeter, oğul-gerek vb. anlamlarına gelen adlar koymuşlardır. Aileler çocuklarına çocuğun bir özelliğinden, gelen misafirlerden, doğumun olduğu yer, doğumdan hemen sonra ilk duyulan şeyin adı doğum sırasında önemli bir olay, savaşta yenilen tarafın adı, babanın yaşı, doğan çocuğun kaçınıcı sayı olduğu gibi adları çocuklarına ad olarak koymuşlardır.⁴⁹¹

⁴⁸⁴ İzgü, **Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)**, s. 144.

⁴⁸⁵ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 340.

⁴⁸⁶ Caferoğlu, **Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi**, s. 105.

⁴⁸⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 137.

⁴⁸⁸ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 60.

⁴⁸⁹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 192.

⁴⁹⁰ Abdülkadir İnan, **Türk Destanları**, Türk Dünyası El Kitabı TKAE Yay. say. A5 Ankara 1976, s. 383.

⁴⁹¹ Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 22-24.

Moğollar, Tatarlar'ı yağma ederken bırakılmış bir çocuk buldular ve çocuğu Höelun'e vermişlerdi. Çocuğa Şigikan-hutu-hu (Şikikan huduhu) adını vererek altıncı evlâtlığını da kabul etmiştir. Cengiz Han'ın anası Höelun edindiği evlâtlıkları Merkitler'in ordugâhından Guçu, Taiçi'utlar'dan Besutlar'ın ordugâhından Kokoçu, Tatarlar'dan Şigikan-hutu-hu, Curkinler'den Boro'ul'u evlâtlık olarak almıştır. Aynı zamanda bu çocukların cedlerini Cengiz Han yok ettirmiştir.⁴⁹² Moğollar'da yok edilen ya da yağma edilen boyların hanedanına ait bir erkek evlâtlarını kendilerine evlâtlık olarak almışlardır. Bu çocukları kendi geleneklerine göre yetiştirmişlerdir. Moğollar'da han kimsesiz çocukları kendi himayesine alarak bakımını üstlenmiştir. Çocuklar için bakım evleri kurdu muşt u. Çocukların nüfus kayıtlarında tutulmuştur.⁴⁹³

Evlâtlık aldıkları çocuk ho şlarına gitmezse hiçbir şey vermeden kovabilirlerdi. Evlâtlık edinilen çocuk kendi öz ailesinden tamamen topmazdı. Bekar olanlar istediği zaman dönebilir di. Evlenmiş olan evlâtlığın serbest hareket etmesi töreye aykırıdır. İsted iği zaman öz baba evine dönemezdi. Evli olan evlâtlık analık ve babalığının yanından ayrılması için kendi karısı ve kızını onlardan satın alması gerekti. Erkek çocuğunu istediği zaman götürebilirdi. Evlâtlık alınan kız çocukları erkekler gibi kovulamazdı. Erkekler gibi istedikleri zaman analık ve babalığını terk edemezlerdi. 9 yaşına kadar böyle bir hakları vardı. Ancak 9 yaşından sonra hem işçi aybı hem de evlilikte alınacak bağıt için kızın öz baba evine dönmesi kayıp sayılmıştır. 9 ve 15 yaş arasındaki evlâtlık kızların geri alınması durumunda analık ve babalığa tazminat ödemişlerdir. Kızı öz anası ve babası satın alabilirdi. Kıza iyi bakılmamışsa istenen fiyat yarıya düşerdi. 15 yaşından sonra geri alınamazlardı.⁴⁹⁴ Moğollar'da evlâtlık alma oldukça yaygındır. Moğol kadınlarından birsi bir çocuğu kurtarmak için evlâtlık gibi göstermiştir. Çocuğa sorduklarında şöyle demesini istemiştir; “*ecige eke, nutuğ ayimağ-ıyan bağa-du abtağsan-u tula ülü meden.*” (Babamı, anamı, göçedilen öz toprağımı-oymağımı bilmiyorum, çünkü küçükken alınmışım.)⁴⁹⁵

2.3.Miras Hukuku

Türklerde görülen ataerkil yapıda çocuklar üzerinde ana ve babanın ortak velâyet hakkı vardır. Kadın ve erkek aile içinde eşit haklara sahiptir. Baba soyunun devamı

⁴⁹² Yüan-ch'ao Pi-shi, **Moğollar'ın Gizli Tarihi**, (Çev. Temir, Ahmet), s. 65-67.

⁴⁹³ Polo, **Seyahatnamesi C.II.**, s. 43.

⁴⁹⁴ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 77-78.

⁴⁹⁵ Vladimirtsoy, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 200.

esastır. Bütün çocuklar ana ve babalarının mirasında hak sahibidirler. Türklerde miras olarak kız çocuklarına evlendirildikleri zaman çeyiz olarak verilen kalınlardır. Kız baba evinden çıkarken erkek tarafına götürdüğü mal ve eşyalar onun mirasıdır. Erkek evlâtlara ise evlilik sırasında istediği kızı almak için yüklü bir kaling öderlerdi. Ayrıca ayrı bir yurt kurulduktan sonra mal ve eşya verilirdi. Ailenin en küçük erkek evladı baba ocağında kalır. Malın ana ve babaya düşün payı da bu küçük kardeş almaktadır.⁴⁹⁶ En küçük oğula od-tegin denmektedir. Göktürkler’de kışı geçirdikleri belirli bir yer arazi bulunmaktadır. Her ailenin kendisine ait böyle arazileri vardır. Bu mülk baba evinde kalan en küçük erkek oğula (od-tegin) veriliyordu. Diğer oğullar taşınabilir mülklerden hisselerini alırlardı.⁴⁹⁷ Büyük oğula fazla hak verirlerdi. Hayvanların fazlası onda kalırdı. Baba onun için kışlakta alabilirdi. Büyük kardeş cesur ve zeki olmalıydı. Kızlar arasında bu kabiliyete sahip olanlara atlar verilirdi. Ortancı olanlara kılıç yay ok verilirdi.⁴⁹⁸ Geri kalan mal evlenmemiş çocuklar arasında paylaştırılır. Baba evinde kalan erkek çocuk anasına, evlenmemiş kız kardeşlerine bakmakla sorumludur. Kız ardeşlerini evlendirmek onun görevidir. Kız için ödenen kaling onun olurdu.⁴⁹⁹ Hanedan içinde de evlenmemiş kızları, kardeşleri evlendirmişlerdir. Orhun abidelerinde “*Kagan atıg bunda biz birtimiz Singilim kunçuyug birtimiz.*”⁵⁰⁰ (Kağan (babam) adına biz verdik (gelin) küçük kız kardeşim prensesi.) Şeklinde geçmekte. Halk için geçerli bütün ananeler hanedan için de geçerliydi.

Kadın kocası öldüğü zaman malın 1/4’ünü alır. Kadının getirdiği çeyiz, kocasının verdiği kalingdan fazla olmuş ise fazlasını alır.⁵⁰¹ Kaling yeni evli bütün ailenin malı sayılırdı. Erkek kadını boşamak isterse erkeğin ailesi tarafından kızın ailesine verilen kaling geri verilmezdi. Kaling kadının güvencesiydi. Aynı durum erkekler içinde geçerliydi. Kız tarafının damada verdiği çeyiz damadın güvencesidir. Her iki tarafta keyflerine göre evlenip, boşanamazlardı. Eş öldüğü zaman kadının rızası olursa aile içi evlilik gerçekleşirdi. Kadın evliliği kabul etmezse hem kendi kalingı hem de eşinin kalingı alarak, çocuklarına bakardı. Bu iki paydan birisi çocukların hakkı idi.

⁴⁹⁶ Avcı, **İslâm Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü**, s. 6.-Arsal **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 337.-Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 73.-Anadolu-Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültürü ve Medeniyeti**, s. 228.-Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 20.

⁴⁹⁷ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 73.-Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 24.

⁴⁹⁸ Anadolu-Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültürü ve Medeniyeti**, s. 233-234.-Üçok- Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 24.

⁴⁹⁹ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 59.

⁵⁰⁰ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 46.

⁵⁰¹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 337.

Aile içinde evlilik gerçekleşirse kaling geri verilmezdi. Ailelerin birbirine ödedikleri kaling ve çeyiz, evli çiftler ayrılırlarsa ya da ölürlerse geri öderlerdi.⁵⁰² Kadın ölen kocasının ailesi dışında biriyle evlenirse, ölen kocasının malından aldığı eşyaları götüremezdi. Çeyizi ölen kocasından olan çocuklarına bırakmak zorundaydı. kadın sadece ziynet eşyası ve elbiselerini alabiliyordu. Kadın öldüğü zaman mirası (çeyiz) Çocukları varsa çocuklarına kalırdı. Çocukları yoksa kadının akrabasından birisine geri verilirdi. Öz evlâtları yoksa miras evlâtlıklarına kalırdı. Ölenin malının bir kısmını kendisiyle birlikte gömüyorlardı. Ölümünden sonraki hayata inanırlardı. Gömülen eşyalar öteki dünya da ihtiyaçlarını karşılaması içindi.⁵⁰³ Haksız miras isteyenler cezalandırılmışlardır.

Miras hukukunda savaşta düşman tarafından birinin, kafasını kesen, esir alan kişi savaş bittikten sonra han tarafından bir bardak kımızla ödüllendirilmiştir. Herkesin önünde verilen bu kımız içildikten sonra, esirin mülkiyeti o kişiye verilirdi. Savaş meydanında ölen birini, savaş dışına çıkarıp, evine kadar götürmeyi başaran kişiye ölenin mirasının bir kısmını verirlerdi.⁵⁰⁴ Bu sadece erkeklere ait bir yusun değildi. Savaşa katılan kadınlar içinde geçerliydi. Türk insanı kadın erkek herkes gönüllü askerdiler.

Uygurlar'da vasiyete tutrug denirdi. Vasiyetin korunmasından görevli olan kişi ketkara' idi. Vasiyet şahitler huzurunda yazılır, mühürlenirdi.⁵⁰⁵ Nikahlı karısından çocuğu olmayan adamın mirasına cariyelerden doğan erkek evlâtları sahip çıkarlardı. Çocukların varisliği analarının ev içindeki derecelerine bağlıdır. Baba sağ iken mirasın kimlere kalacağını belirleyebilirdi.⁵⁰⁶ Miras bırakma vasiyetiyle ilgili yazılarda imza yerine tamga, ok, mızrak uçları kullanmışlardır.⁵⁰⁷

Uygur hukuk vesikasında geçen aile mirasıyla ilgili metin:

Vasiyetname:

Fare yılının sekizinci ayının on sekizinci gününde.

⁵⁰² Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 230.

⁵⁰³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 140-151.

⁵⁰⁴ Anadolu-Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültürü ve Medeniyeti**, s. 228.- Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 52.

⁵⁰⁵ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 81.

⁵⁰⁶ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 62.

⁵⁰⁷ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 73.

Ağır bir surette hastalandığımdan ve hastalığımın gittikçe fenalaşacağını düşünerek ben karım Silanka, ailem için şu yazıyı bıraktım:

Benim vefatımdan sonra, Han'a verilmesi lazım olan kısım çıkarıldıktan sonra bütün mallarıma oğlum vâris olsun ve altmış tarlanın geliriyle yaşasın.

Oğlum Kasang Aşan tarlalarını vârisidir.

Benim büyük biraderimin mirasta hisseleri yoktur. Eğer onların arasından biri hissem vardır, diye dava açacak olursa, evelâ büyük orduya (Han ordusuna) bir yastuk altın süvarilere bir yastuk gümüş, Han'ın iç hazinesine bir yastuk altın ve bir at vermelidirler ve ağır cezaya mahkum olmalıdırlar.

Bundan sonra da onların iddiaları itibara alınmamalıdır.

Bu vesikayı Sunşa Ket-Kara saklayacaktır. Bütün işlerin başında kimense bulunacaktır ve kuvak tayanç (vasiyetleri ifa işi) başında ise ikinci ve bizim hemşerimiz Ashan bulunacaktır. Bu işleri onlara tevdi ettim. Tanık: Inge, tanık : Kan Toyın.

*Bu da benim damgamdır. Ben Kayısının imlası altında yazdım.*⁵⁰⁸ Bu vasiyetnamede aile çocuğuna bırakmış olduğu mirasa kendi akrabalarından birinin ortak olması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Ağır şartlar koyarak mirasçı olmalarını engellemiştir. Evli oğulun çocuğu olmadan ölürse mirası babasına kalır. Aynı coğrafya da yaşamış, Türk kültüründen etkilenerek Kültürün temsilcisi haline gelen Moğollar'dan bahsedeceğiz. Moğolları Türk örf ve adetinden ayrı düşünmek yanılgiya seseb olmaktadır.

Moğollar'da Miras Hukuku: Moğollar'da miras hukukunda baba-ana malı çocuklar arasında pay edilir. En küçük oğul baba ocağında kalırdı. Babanın ve ananın mirasıda ona kalırdı. Koca öldüğü zaman kadın bütün malın koruyuculuğunu üstlenir ve çocukları büyütüp evlendirdikten sonra mirası paylaştırırdı. Çocuğu olmayan kişilerin malı ise ya hizmetçilerine ya da fakirlere dağıtılırdı.⁵⁰⁹ Han soyunda da halk arasında görülen miras hukuku vardır. Devletin topraklarını miras olarak oğullar arasında paylaştırmışlardır. Cengiz Han ülkeyi oğulları arasında bölüştürdüğünde en küçük oğlu Toluy od-tigin ünvanı ile büyük ulus olarak adlandırılan merkezde kaldı. İlk oğlu

⁵⁰⁸ İzgü, Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre), sa 145.-Arsal, Türk Tarihi ve Hukuku, sa 79.-İzgü, Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları, s. 35.

⁵⁰⁹ Donuk, Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Âile, s. 158.

Coçi ilk ulusu alandı. İlk mirası alan evlât oldu.⁵¹⁰ Her cariyeden doğan çocuk babasının hukukî mirasçısıdır. Yaşça büyük olanlar bir diğerinden fazla miras hakkı vardır. En küçük erkek çocuk baba evinde kalır.⁵¹¹ Nikahlı karısından çocuğu olmayan birinin mirası, cariyelerden olan çocuğuna kalırdı. Cariye ve diğer kadınların çocukları babalarının meşru evlâtları kabul edilip, babanın vasiyetiyle mirastan hak alabilmişlerdir. Ölenin malını mirasçısı dışındakiler kullanamazlardı. Kullanmaya cürret edenler cezalandırılmışlardır.⁵¹²

2.4.Kölelik Hukuku

Hunlar ve Göktürkler’de ticaret malı olarak kullanılan kölelere rastlanılmamaktadır. Kişilerin şahsi toprakarı yoktu. Toprağın ülkiyeti devlete, kullanımı halka aitti. Herkes bu kullanımda eşit hakka sahipti. Türk ekonomisi hayvancılığa dayandığı için göçebe yaşamda beraberinde gelişmiştir. Bundan dolayı köleliğe rastlanılmaz. Köleleri çalıştıracak işleri yoktu. Kadın erkek hayvancılıkla uğraşırlardı. Çadır işleri kadınların, sürülerin otlatılması, av işleri erkeklerin idaresindeydi. İnsanlar hür idi. Kadınlar ve erkekler toplum içinde aynı söz hakkına sahiptiler. Hunlar’ın toplum yapısını incelendiğinde toplumun en alt kısmını işgal edilen toprakların halkı oluşturmaktadır. Hunlara bağlı olup yıllık vergi vermekle yükümlüydüler. Bu durumda olan Tung-hular yıllık vergilerini ödemediklerinde kadın ve çocuklar esir alınarak boy beyleri öldürülürdü, esir alınanlar fidye karşılığında serbest bırakılırdı. Hunlara ait kölelik sistemi bulunmasada Tung-hular gibi savaş esirleri, töreye karşı gelenler, köleliğe mahkum edilmişlerdir. Esirler genellikle şehirlerde tutulmuşlardır. Tarım yapılan yerlerde su kanalları açma, toprak işleme ve inşaat işlerinde çalıştırılmışlardır.⁵¹³

Yabancı kadınlar her zaman savaşta ganimet olarak görülürlerdi. Bununla ilgili Orhun Kitabaları’nda geçen metinde şöyle anlatılmaktadır: *Tabgaç bodunka beglik ırı oglın kul boldı işilik kız glın küng boldı*: (bey olan oğullarının köle kızlarının da köle olduklarını gördü). *Ol ödke kul kullug bolmuş erti, küng künglög bolmuş*: (o zamanda

⁵¹⁰ Vladimirtsoy, **Moğollar’ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 149.-Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 182.

⁵¹¹ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 93.

⁵¹² Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve siyasî Yapı**, s. 86-89.

⁵¹³ Klyashtorny-Sultanov, (çev. Ahsen Batur), **Türkün Üçbin Yılı**, s. 69.

erkek köleler erkek köle sahibi, kadın köleler de kadın köle sahibi olmuşlardı.)⁵¹⁴ kadınların cariyeye, köle olarak başka bir devlete esir düşmesinin utanç vericiliğini dile getirmiştir. Yabancıların kadınları, altın, gümüş, sürü gibi ganimet eşyası olarak görürlerdi. Tonyukuk yazıtında yine şöyle der: “...sarıg altun ürüng kümüş kız kuduz egri tebi agı bungsuz kelürti.” (...sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi...) ⁵¹⁵ savaştan ganimet olarak çok sayıda kız, kadın, sürü, ipek. deve getirilmiştir.

Savaşlarda getirilen esirler cariyeye yapılarak gelen elçilere ve devlet memurlarına nezaket olarak sunulmuştur. Bizanslı elçi Zemerkhos Batı Göktürkler’i ziyaret ettiğinde kendisine lütuf olarak Kırgız bir cariyeye verilmiştir.⁵¹⁶ Cariyeler savaşlardan esir alınanlar arasından seçilirdi.

Hunlar zamanında şehirlerde faişeler için ayrı bir mahalle oluşturulmuştur. Suçlu beylerin ve ileri gelen reislerin kadın ve kızları ceza olarak bu yerlere getirilmişlerdir. Babaları ve kocaları kanunlara karşı gelmiş kızları ve kadınlar böyle yerlere alındıktan sonra aileleriyle görüştürülmezlerdi.⁵¹⁷

Uygurlar’ın Mani dinini kabul edip, yerleşik hayata geçmeleriyle yaşamları değişmiştir. Tarımla uğraşmalarından dolayı işçi ihtiyacı artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için de köle esirler Uygurlar arasında yaygınlaşmıştır. Türk yaşayışında esirler tarım arazisi olan yerlerde tarımda çalıştırılırlardı.⁵¹⁸ Uygurlar’da esir hukuku mevcuttur. Esir sahibleri esirler üzerinde mutlak haklılara sahip olmuşlardır. Esirler evlenebilirler. Ancak sahiblerinin rızası olmalıdır. Esirlere mahkemeye müracat etme hakkı tanımışlardır.⁵¹⁹ Köleler satılabilmektedirler. Belgelerde kölelere ait hukuk kuralları yer almaktadır. Kölelerin satımı, azat edilmesi, bir kölenin öldüğü zaman yerine ne kadar bedel ödeneceği konularında açıklığa kavuşturulmuştur. Köle azad edilmesine “bos bitigs” denirdi.⁵²⁰ Esirlerin azad edilmeleri şartlı veya şartsız olabilirdi. Utuzla Toyınçuk esirini Bert (bedel) karşılığı azat etmiştir. Esir kadından (cariye) doğan çocuk meşru sayılır ve mirasta hakkı vardır.

⁵¹⁴ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 48.

⁵¹⁵ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 110.

⁵¹⁶ Liğeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.** s. 80.

⁵¹⁷ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 63-64.

⁵¹⁸ İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, s. 28.

⁵¹⁹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 325.

⁵²⁰ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 79.

Uygurlar'da kölelere Karabaş, kul, Kitay oğlan (erkek köle), küng, epci karbaş (kadın köle) adlarını kullanmışlardır.⁵²¹ Halk arasında köle esir anlamına gelecek kelime kullanılmamıştır. Kitabelerde köle cariye için kün-küng ifadesi kullanılmıştır. Siyasî hürriyetini kaybetmiş manasında kullanılmaktadır.⁵²² Daha sonraları kul kelimesi esir köle anlamında kullanılmıştır. Küng, cariye kelimesi Çince'den gelmektedir. Uygurlar ve Tabgaçlar'da köle için Karabaş, kul, adı kullanılmıştır. Kıpçak Bozkırları'nda görülen çocuk satın alınarak diğer memleketler satılması Slavlardan geçme bier adettir.⁵²³ Türk toplumlarında geniş araziler, tarım alanları fazla olmadığı için ve herkes gönüllü asker olduklarından kölelere de ihtiyaç duyulmamıştır.

Uygurlar zamanında Maymun yılının 12. Ayında tedmilik ve Kara Buka arasında geçen anlaşmada Kutluk adındaki kadın 150 top pamuk kumaşa satılmıştır. Kadının kullanım hakkını bin yıl, on bin gün olarak belirlemişlerdir. Kadının ömrü bu kadar uzun olmayacağı için kadın ölünceye kadar onun malı olmuştur. Başkasına satma hakkı vardır. Kimzun adındaki kadın göle 50 gümüş karşılığında satılmıştır. Hoşlanırsa kendi tutsun hoşlanmazsa bir başkasına satsın diyerek kadının bütün haklarına sattığı kişiye (İneçi'ye) devretmiştir.⁵²⁴ Tulat adında başka bir kadında 100 top kumaşa satılmıştır. Kadın para olarak 47 gümüş sikkeye denk satılmıştır. Kadın esirler için Küng, Karabaş adlarını kullanmışlardır.⁵²⁵

Uygurlar Moğollar'ın hakimiyetine girdikleri dönemde yazılmış vesikada çocuk kölelerin satım-alımına itiraz edecek olanlara hukuku yaptırım uygulanmasını bildirmektedirler. Çocuğun kölelikten azad edilmesine itiraz edilecek olursa, Ögedey ordusuna bir yastuk altın iç hazineye bir at verilecektir. Köle ve sahibi arasında yapılan anlaşmaya itiraz edecek olan tarafa ceza olarak büyük orduya bir yastık altın büyük ve küçük şehzadelere birer gümüş yastuk ceza ödeyecektir. Bir kız rehin olarak verilip geri alındıktan sonra kızın eşyası ve kıyafetine itiraz edilecek olursa, büyük orduya beş altın yastuk, şehzadelerin her birine birer tatın yastuk, iduk-kut'a bir altın

⁵²¹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 325-326.-Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 230.

⁵²² Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 48.

⁵²³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 230-232.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s.325.

⁵²⁴ İzgü, **Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)**, s. 138-143.

⁵²⁵ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 325.

yastuk, Koçu şehri hazinesine bir gümüş yastuk verilecektir.⁵²⁶ Uygurlar zamanına ait iki kölenin evlenmesine ve kadın kölenin satılmasına ait vesikada :

Kaplan yılının dokuzuncu ayının, yirmi altıncı gününde. Ben Utuz'un Baltur adlı demirci kölesi ve Toyınçuk'un Aysılık adlı dokumacı karabaşı beylerinden müsaade almadan evlenmişlerdir. ben Toyınçuk ve Ben Utuz, bunu öğrendik Karabaşlarımızı ayrılmasındıye Toyunçuk'un kadın kölesini ben Utuz almağa kararverdim. Ben Otuz, kulum serbest yaşasın dedim ve Toyın-Çok'a ve onun kadın Karabaşına karşı dava açacağım.

*Ben Toyın-Çok kadın karabaşım hür yaşasın diyerek Otuz'a ve onun kuluna karşı dava açmayacağım...*⁵²⁷ şeklinde ifade edilip, kölelerin hak ve hukuklarını dile getirmişlerdir. Bu vesikada kadın evlendiği kölenin sahibi tarafından satın alındığı için kölelik durumu devam etmektedir. Bu belgeden anlaşıldığına göre kölelerden doğacak olan çocuk kölelerin efendisinin malı olmuştur. Türk kültüründe cenaze toprağa konulup, çadıra gelindikten sonra akrabaları tarafından çadır önünde ağıtlar söylenirdi. Daha cariye ve köleleri ağlardı. Kölelerin daha yüksek sesle ağlamaları için yanlarına kırbaçlarla vurulmaktadır. Türklerde biri hastalandığı zaman cariyeleri, köleleri varsa onlar bakarlardı. Hasta için ayrı bir yurt kurarlardı. Hasta iyileşinceye ya da ölünceye kadar orda kalırdı. Hasta olan kişi köle ya da başka milletten ise öldüğü zaman bozkıra bırakırlardı. Ölen kişi ailelerinden biri olursa onun için küçük kurganlar hazırlardı. Ölülerini kıyafetleri ile gömerlerdi.⁵²⁸ Ölen fakir ya da köle olursa cesedi bozkıra bırakılarak hayvanlara yem edilirdi.⁵²⁹

Moğollar'da esir ve köleye rastlanılmaktadır. Moğol köleleri komşu devlet ve kabilelerden savaş esiri alınanlardır. Moğollar kölelere ötole bogol (adi köleler), jala'u (uşaklar) demişlerdir. Moğollar'da kölelerin zeki ve becerikli olanlarını karargahlarda hademe ve seyis olarak kullanmışlardır.⁵³⁰ Savaş sırasında yağma edilen kabilelerin çocukları alınırdı. Moğollar'da yenilen kabilenin tamamı esir edilirdi.⁵³¹ Celayır-

⁵²⁶ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 149-150. Yastuk Çince ting denen elli liang ağırlığında gümüşdür. Yüan devrinin kağıt prasına Uygurlar yastuk adını vermişlerdir.

⁵²⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 81.-Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 33.-Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.** s. 80.-İzgü, **Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)**, s. 147.

⁵²⁸ Fadlan, **Seyahatnamesi**, s.15.

⁵²⁹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 223.

⁵³⁰ Vladimirtsoy, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 107.

⁵³¹ Vladimirtsoy, **Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 94.

ların kadın ve çocukları Moğol kabilesinden (Ongu Bugul), Haydu'nun köleleri olmuşlardır. Cengiz Han bütün Moğol kabilelerini itaat altına alınca Celayırlar da esir olarak Cengiz'in kölesi olmuşlardır. Reis değişikliği köle olmalarından kurtulmalarına yeterli olmamıştır. Yine Cengiz Han Bayaut kabilesinin tamamını köle yapmıştır.⁵³² Köleleştirme cezası isyan eden topluluğun tamamına verilmiştir. Erkek kadın çocuk ayrımı yapılmamıştır. Esir düşenlerin kurtulması için para cezası verilmiştir. Yağmalatma cezası savaş sonunda alınan yerin bütün mallarının, insanların alınmasıdır. Bu yağmalatmada köle ve cariyeler elde edilir.⁵³³ Savaşa sebep olan isyan edenler ya da suçlu olan aileleri yok etmek için toplu idam cezaları verilmiştir. Diri diri gömme cezası toplu cezalarda görülmekte. Tuğla ve kil çamurları içine koyup kenarlarını duvar gibi örüp havasız bırakılarak öldürülmüşlerdir. Teslim olmak istemeyen şehir halkı, kaçan aileler mağaralara ya da buna benzer yerlere sığınmışlar. Askerler bu yerlerin ağızlarında büyük ateşler yakılarak içerdekilerin dumandan zehirlenerek ya da yanarak ölmelerine neden olmuşlardır. Devlete karşı isyan eden suçluların elleri ayakları bağlanarak bir evin içine doldurulurlar evin etrafından ateş yakılırdı. Evle birlikte içindekilerde yakılırlardı.⁵³⁴

2.5.Ceza Hukuku

Bütün Türk lehçelerinde kullanılmakta olan töre kelimesi Tabgaç Türkleri'nden (Törü, kanun,töre) beri kullanılmaktadır.⁵³⁵ Kelimenin aslı törö'dür. Sonradan Moğol ve Macar dillerine de geçmiştir.⁵³⁶ Töre Türk yaşamını düzenleyen kaidelerin tümüdür. Orhun abidelerinde töre 11 yerde geçmekte. 6 tanesi il devlet ile ilgilidir. 5 yerde il ile ilgisi açıkça söylenmektedir. ("Türk budun iling törüngün kim artatı udaçı (ert) i.") (iling törüg yigdi kazgandım ıd(...) tirilip yı(...) (ili töreyi çok iyi kazandı. O İltiş atalarının töresine göre bodunu teşkilâtlandırdı. Töre gereğince amcam tahta oturdu.⁵³⁷

Türk devletlerinde yasama yürütme yargı yetkileri Tengri Kut'a aittir. Tengri Kut yasa koyarken halkın yaşamını isteklerini, ihtiyaçlarını devletin bekasını dikkate al-

⁵³² Vladimirtsoy, **Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 100-103.

⁵³³ Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, s. 32-38.

⁵³⁴ Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, s. 49-54.

⁵³⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 88.

⁵³⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 237.

⁵³⁷ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 46-80.

mak zorundadır.⁵³⁸ Töreye hükümdarlar meclis toy kararı ile yeni kanunlar ekleye bilirlerdi. Önemli kararlar kurultay kararı ile alınıp, kurultay kararı ile değiştiriliyordu.⁵³⁹ Halkın değer yargıları, yaşayışı, ahlâkı törenin kurallarını belirlemiştir. Töreye danışma meclisi olan kurultayların ve hanın yasa koyma yetkisi vardı. Töre il kelimesi ile birleşerek devletin nizamı, kanunu anlamını taşımıştır. Törenin kaynağı halk, kağan ve kurultay üyeleri idi. İslâm öncesi Türk devletlerinde devlet teşkilâtı halkın yaşamına göre şekil alırdı.⁵⁴⁰ Törenin kuralları sözlü ve kesin hükümler içerirdi. Yaşanan duruma göre savaş, barış, doğal afet vb. zamanlarda yusunlarda değişiklik yapılmıştır.⁵⁴¹

Adli teşkilât hükümdarın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi (yargu siyâsî suçlarla meşgul) ve hakan adına örfi hukuka (töre hükümlerini) bakmakla görevli yarganlar vardır. Mahkemeler hakimlerin başkanlığında yapılırdı. Yargılama süresi on günden fazla sürmezdi.⁵⁴² Cezalar sabit olup, bütün herkes için geçerlidir. Hiç kimse için ayrıcalık yapılmamıştır. Kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç ayrımı yoktu. Suçu işleyen devlet memurları dahi olsa ceza uygulanmıştır. Küçük davalara hükümdarın vekili olan yarganlar bakmaktadır. Büyük davalara hükümdarlar bizzat kendileri kurultay zamanı bakarlardı. Yarganların yolsuzluk yapmaya cesaretleri yoktu. Yolsuzluk yapanlar idam dilirlerdi. Türkler’de yargı bağımsızdı.⁵⁴³

Cezalar toplum tarafından belirlenen örfe, yanlış hareket edilmesi sonucu verilmiştir. Toplum düzenini ve devlet bekasını sağlamak için var olmuştur. Cezalar maddi, bedeni olarak ikiye ayrılmıştır. Hafif olarak adlandırılan suçlara para, mal, eşya cezaları verilmiştir. Bunları karşılayacak durumu olmayanlar canıyla ödemiştirler. Hafif cezalar da yüz dağlamada vardır. Kavgada gözü kör edilen kişiye zarar veren kızını veya kızı yoksa maddi ceza ödemek zorundadır. Ağır suçlar olarak adlandırılan cezalara ise maddi güç yeterli değildir. Her kim olursa olsun suçu işleyen idam edilmiştir. Ağır suçlar: Evli kadına tecavüz etmek, suç üstü hırsızlık yaparken yakalananlar, barış zamanı kılıç çekmek, savaşta savaşımayanlar, adam öldürenler ağır cezalarla cezalandırılırlardı. Evli kadınla zina yapanlar öldürülürlerdi. Bekar kızla zina yapan-

⁵³⁸ Sevinç, **İslâm Öncesi Türk Hukuku**, s. 166.

⁵³⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 238.

⁵⁴⁰ Sevinç, **İslâm Öncesi Türk Hukuku**, s. 165.

⁵⁴¹ Işık, **Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 129.

⁵⁴² Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.16.-Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 281.

⁵⁴³ Işık, **Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 132.

lar ise önce ceza verilirdi, sonra da o kızla evlenmek zorundadırlar.⁵⁴⁴ Benzer suçlara aynı ceza uygulandığı için bir gelenek haline gelmiştir. Cezaların ağır olması suçun işlenmesinde caydırıcı olmuştur. Suçluya yapılan işkenceler suçunu itiraf etmesi ya da bilgi almak amacıyla yapılmıştır. Toplum arasında yaşanacak olan kan davasını önlemiştir. Cezalar şahıslar tarafından değil bizzat devlet tarafından kararlaştırılmış ve uygulanmıştır. Çin yıllıklarında Türk hukukuyla ilgili kadınları baştan çıkaranlar ikiye bölünerek parçalara ayırılırdı. Adam yaralayanlar ceza olarak kadın ve kızlarını verirlerdi. Verecek kadın ve kızları yoksa canlarıyla öderlerdi. Evi kadına tecavüz ya da herhangi bir zarar verenler bedelini canlarıyla öderlerdi. Kadınları kandırarak aldatanlara ağır ceza verilirdi ve o kadınla evlenmek zorunda bırakılmıştır,⁵⁴⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Hun ve Göktürk hukuku birbiriyle örtüşmektedir. Uygurlar'ın Böğü Kağan'ın Mani dinini devletin resmi dini kabul etmesi ve halkın dininde etkisiyle yerleşik hayata geçmesiyle hukuk kurallarında bazı değişiklikler olmuştur. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Moğollar'da ceza hukuku içine yer alan bazı maddeler:

Hunlar'ın ve Göktürkler'in ceza kanunlarına göre

1. Savaş disiplinini bozan askeri emirler uymayanlar idam edilir.⁵⁴⁶
2. Devlete karşı isyan etmek, vatana ihanet etmek idam cezasıyla cezalandırılır.⁵⁴⁷
3. Bağlı atı çalmak yasaktır, cezası idamdır.
4. Dövüş ve kavga sırasında birbirini yaralayanların hangi organı zarar görmüş ise karşı tarafında aynı organı yaralanır. Kıssas uygulanır.⁵⁴⁸
5. Genç kıza tecavüz eden, ağır mal ve tazminat cezası verildikten sonra kızla evlenmek zorundaydı.
6. Adam yaralayanlar yaranın derecesine göre mal tazminat ödeme, kız veya hatunun vermesi gerekirdi.
7. Zina yapan evlilerin cezası ölümdü.⁵⁴⁹
8. Adam öldürenler, katiller idam edilir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 15.

⁵⁴⁵ Başar, **Eski Türklerde Aile**, s. 79.

⁵⁴⁶ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 51.

⁵⁴⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 280.

⁵⁴⁸ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 255.

⁵⁴⁹ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 142.

⁵⁵⁰ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 213.

Uygur ceza hukukunda yer alan bazı maddeler:

9. Evli kadınlara tecavüz edenler idam edilir.
10. Vatana ihanet edenler en ağır suçtur. Şiddetle cezalandırılırlar.⁵⁵¹
11. Savaş zamanında gevşeklik gösterenler, elçilik vazifesini, şerefli bir şekilde yerine getirmeyenler öldürülürdü.
12. Üstüne vazife olmadığı halde devlet işleri hakkında acuna yanlış bilgi verenler idam cezasıyla cezalandırılırlar.⁵⁵²
13. Verilen ya da yapılan sözleşmeleri inkar etmek, yerine getirmeme durumunda ceza uygulanır. Hükümdar adına yapılan sözleşmelere uymayanların cezası ölümdür.⁵⁵³
14. Adam öldürmenin, birine kılıç çekmenin cezası ölümdü.
15. Eşkiyalık edenlerin, soygunculuk yapanların cezası idamdır.
16. Hırsızlık yapmak, hayvan çalmak yasaktır.⁵⁵⁴

Moğollar'da ceza hukuku içinde yer alan bazı maddeler :

1. Evli ya da bekar gayri meşru ilişkide bulunanlar ölümle cezalandırılır.
2. Kasten yalan söyleyen, sihirbazlıkla uğraşan, başkasının hareketlerini tecesüs eden, kavga etmekte olan iki kişinin arasına girip, yan tutanlar idam cezasıyla cezalandırılırlar.
3. Suyu ve küle ateşe su döken (işeyen) ölüm cezasına mahkumdur.
4. Üç defa başkalarından mal alıp, üçünü de batıran iflas eden kişi ölümle cezalandırılırdı.
5. Bir harp esirine, esirin sahibinden habersiz yiyecek içecek ve elbise veren ölümle cezalandırılır.
6. Kaçan harp esirini eline geçiripte sahibine teslim etmeyen kişi idam edilir.⁵⁵⁵

⁵⁵¹ Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, s. 179.

⁵⁵² Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 310

⁵⁵³ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 83.

⁵⁵⁴ Ateşoğlu, **Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu**, s. 43.

⁵⁵⁵ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 165.-Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 113.-Abbashi, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 101.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 165.

7. Savaş sırasında veya geri çekilirken at sırtındaki askerden kullandığı ok yay gibi eşyalardan yere düşür ise ve arkadan gelen atlı bu eşyayı alıp, öndeki sahibine teslim etmezse idama mahkumdur.⁵⁵⁶
8. Savaş hazırlıklarında askerler teftiş edilmelidir. Eksikler varsa tamamlanmalıdır. Askerlerden birisinin eksik bir eşyası olursa asker cezalandırılırdı.⁵⁵⁷
9. Noyanlardan izinsiz başka bir noyanın hizmetine girenler öldürülürler. Noyanların öldürme yetkileri vardır.⁵⁵⁸
10. Vazifesini yapmayan asker ve süre avında avı kaçırın kişi dayak ya da ölüm cezası verilirdi.
11. Ayağıyla askeri kumandanın eşine basan kişi idam cezası alır.
12. Ölüm cezası verilen kişi diyet ödeyerek cezadan kurtulabilir.
13. Elinde çalınmış at bulunduran kişi atın gerçek sahibine atı teslim etmemiş ise at sahibine dokuz at vermekle mükelleftir. At çalan kişi bu mali cezayı ödeyecek durumda değilse çocuklarından birini vermelidir. Çocuğuda yoksa kendisi idam edilir.⁵⁵⁹
14. Sodomî (homoseksüellik, eş cinsellik) ölümle cezalandırılır.⁵⁶⁰

2.5.1. Suç Sayılan Sosyal ve Siyasal Davranışlar

Suç sayılan sosyal davranışlar: Günlük yaşamda milletin huzurunu bozacak suç işleyenler ceza alırlardı. Bu cezalar hafif cezalar içinde yer almıştır. Bu cezalarda dayak mal para eşya, yüz damgalama gibi cezalar verilmiştir. Suç işleyen kişi işlediği suçu tekrar işlemeye devam ederse idam cezası verilmiştir.

Hun Türkleri'nde birbirine saygı vardı. Herşey için kılıç çekmezlerdi. Kılıcı kınından bir ch'ih (23,1 cm) kadar çeken kişi öldürülürdü. Suçu küçük olanların kemikleri kırılırdı. Suçu büyük olanlar ölümle cezalandırılmışlardır. Hapiste kalma süresi on gün geçmez.⁵⁶¹ Göktürkler'de adam yaralayanlar, yaraladıklarına bir kadın vererek ya da mal para eşya vererek cezalarını öderlerdi.⁵⁶² Türkler'de ateş ve su kutsal sayı-

⁵⁵⁶ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 166.-Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 113.

⁵⁵⁷ Bademci, **Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı**, s. 114.

⁵⁵⁸ Vladimirtsoy, **Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı**, (çev. Abdülkadir İnan), s. 176.

⁵⁵⁹ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 168

⁵⁶⁰ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 165.-Abbashi, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 101.

⁵⁶¹ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 102.

⁵⁶² Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 213.

lıp, her zaman saygı gösterilmiştir. Ateş ve suyu kirletmemeye özen göstermişlerdir. Kirleten ve saygı göstermeyenleri cezalandırmışlardır. Ateşe ve suya işemeyi suç saymışlardır. Üzerinde silah varken suya işerlerse suç sayılıyordu. Ceza olarak adamın silahı ve elbiseleri yağmalanırdı. Silahını çıkarıp bir kenara bırakırda işerse suç sayılmamıştır.⁵⁶³

Türk boylarında dinin yaptırımlı etkisi olmamıştı. Haklı haksız kavramı olmayıp, suçlu suçsuz kavramı vardır. Bu kavram hukuku (töreyi) oluşturmuştur. Soygun hırsızlık ve hayvan çalma kesin surette yasaktı. Eşkiyalık ve hırsızlık yapanların aileleri devlet tarafında tutuklanarak hürriyetleri kısıtlanırdı. Hırsızın ailesi de hırsızlığı yapan kadar suçlu sayılmaktadır. Ceza verilirken, babanın aile fertleri üzerinde velâyet hakkı olduğu için cezaları oğulları, kızları veya karısı çekebiliyordu.⁵⁶⁴ Hırsızlık yapan kişinin kafası kesildikten sonra, kafası babasının boynuna iple asılır ve baba ölünceye kadar oğlunun kafasını boynundan çıkaramazdı.⁵⁶⁵ Hırsızlık yapan kişi çaldığı şey az veya küçükse 7-100 arasında sopa verdi. İlk defa hırsızlık yapanlar yaklanırlarsa çaldığı şeyin 9 katını geri ödüyorlardı. Ödeyecek durumda değilse öldürülürdü. İkinci defa aynı suçu işleyenlerin ölümden kurtuluşları yoktu.⁵⁶⁶ Fadlandan edindiğimiz bilgiye göre; hırsızlık büyük suçlardan olup, yapan kişiyi ellerinden ve ayaklarından dört kazığa bağlardı. Balta ile baştan aşağı ikiye ayırmışlardır. Parçaları ayrı ayrı ağaçlara asılırdı. Bu ceza kadın ve erkek ayrımı yapılmazdı. Suçlu kim olursa olsun aynı cezayı uyguladıkları görülmektedir.⁵⁶⁷

Daha sonraki dönemde Kırğızlar hırsızlık suçunun bedelini arttırmışlardır. Hırsızlık yapan çaldığı nesnenin 27 katını geri vermek zorundadır. Çalınan bir deve ise vereceği miktarın yanına bir tanede esir vermelidir, çalınan at olursa bir tane deve vermesi gerekiyordu. Çalınan koyun ise yine bir at vermelidir. Ceza olarak verilen hayvanların değerleri ise: 100 deve 300 ata ve 1000 koyuna denkti. Ailenin bedel ödemesini

⁵⁶³ Fadlan, *Seyahatnamesi*, s. 31.

⁵⁶⁴ Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi* s. 23.-Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 281.-Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s.131.-Anadolu-Abbasi-Abasova, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, s. 229.

⁵⁶⁵ Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 131.

⁵⁶⁶ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 282.

⁵⁶⁷ Fadlan, *Seyahatnamesi*, s. 31.

kaldırıp ceza sadece suçluya verilmiştir. Kocasının hırsızlık yaptığını bilen kadın ve çocuklar resmi makamlara haber vermediklerinden sorumlu tutulmamışlardır.⁵⁶⁸

Moğollar'da suçluyu cezalandırmak kolaydı. Haydudların, hırsızların, sadakatten ayrılan koca ve karının cezası ölümdür. Ufak suçların cezası yüz deynekti. Yüz deyneğin sonunda dayanamayarak ölenler olmuştur.⁵⁶⁹ Küçük suçlara araba tekerleği altında ezmek, yüzleri damgalamak, sopa cezası vermişlerdir.⁵⁷⁰ Hırsızlık yapanlar çaldıklarının dokuz katını geri ödemek zorundadırlar. Bağlı atı çalan hırsızlar idam edilirdi.⁵⁷¹ Dövüşen iki taraftan biri ölürse, her iki taraftan da 10 kişinin boynuna zincir geçirilerek hapse atılırlardı.⁵⁷²

Suç sayılan siyasî davranışlar: siyasî suçlar genelde Kağana, vatana hanet, ordu düzenini bozanlara, savaş hukukuna uymayanlara, casusluk yapanlara, kabul törenlerinde uymaları gereken ananelere uymayanlara ceza verilmiştir. siyasî suç işleyenlerin cezası ölüm olmuştur. siyasî suçlar ağır suçlar içerisinde yer alıp yargılamaları ve ceza uygulamalarını hanın huzurunda yapılmıştır. Asya Hun Kağanı Mete'nin hükümdarlığı sırasında Doğu Huları (Tung) güçlenmişlerdi. Hular, Hunlar ile aralarında sınır olan boş arazi için elçi gönderip Mete'ye (Hsiung-nu'lar) Hunlar aramızdaki ou't'ou'larının ötesindeki topraklara gelemesler. Biz bu topraklara sahip olmak istiyoruz demiştiler. Mete Han devlet büyüklerine sorunca içlerinden, burası terk edilmiş topraktır verelim yani savaşılmaya değmez demişlerdi. Ancak Mete bu cevapa öfkelenip nasıl olurda devletin toprağını verebilirim, toprak devletin temelidir, demişti. Toprağı verelim diyen bütün devlet adamlarını öldürtmüştür. Mete savaşa çıkarken kendisine katılmakta geciken, yetişemeyen askerlerin başını vurdurmuştur.⁵⁷³

Göktürkler'de 741'de tahta Tengli geçti. Anası Sabek (Pofabek) Hatun (Tonyukuk'un kızı) bir tarkanla ilişkisi olduğu ortaya çıktı. Kağan'ın amcası sol Şad bu durumu kabullenmeyip, Sabek Hatun'u hassa askerlerinin bulamayacağı bir hapishaneye göndertti. Tarkan'ı da öldürttü. Türk hanedanı içinde evli olan hatunların yasak bir ilişki yaşamaları kesinlikle kabul edilemezdi. Böyle bir ilişkide bulunanlar canlarıyla

⁵⁶⁸ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 159-160.

⁵⁶⁹ Liğeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 142.

⁵⁷⁰ Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 15.

⁵⁷¹ Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99.

⁵⁷² Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 282.

⁵⁷³ Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 79.

bedelini ödemişlerdi. Türk hanedanında kutsanmışlık kut inancı bu ilişkileri yasaklamaktadır.⁵⁷⁴

Uygur kağanları huzurlarına kabul ettikleri kişilerin Uygur geleneğine uymalarını istemişlerdir. Kağanın karşısına çıktıkları zaman eğilip, Uygur dansı yapmak zorundaydılar. Bu kurala uymayan elçi ve komutanlara yüzer sopa ceza verilirdi. Kimisinin kemikleri kırılır, kimisi de sopaya dayanamayıp ölürdü. Uygur Kağanı Böğü Kağan Şı Çav-i'ye karşı Tanğ ordularına yardıma gittiğinde (762) huzuruna gelen Çin elçi heyetinden Uygur dansı etmelerini istemişti. Bu istek veliâht adına rededilince veliahtın yanındaki memurlar ve üç Çinli (Tzu-ang, Li Chün, Shao-hua ve Wei Chü'ye)'ye yüzer sopa ceza vermiştir. Dayak sonucu Shao-hua ve Wei Chü ölmüşlerdir.⁵⁷⁵ Kağanların otağlarına herkes giremezdi, kabul edilmeden girmeye cüret edenlere ölüm cezası verilmiştir.⁵⁷⁶

Moğollar'da hanın huzura çıkacak olanlar iki ateş arasından geçmek zorundaydılar. Moğollar, ateşin ruhları temizlediğine inanmaktaydılar. Bu kurala uymayan kadınlar, erkekler, elçiler, komutanlar ve memurlar öldürülmüşlerdir. Bu adeti redetmeyi kendilerine küfür etmek olarak kabul etmişlerdir. Altın Ordu Hanı Batu, Ruslar'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Mikhael'i huzuruna kabul etmeden önce iki ateş arasından geçirmek istemişlerdir. Rus prensi Hristiyan olduğu için bu merasimi kabul edemeyeceğini söylemişti. Saray mahafızları Rus prensinin kafasını hemen kesmişlerdir.⁵⁷⁷ Moğollar ateşe, suya, toprağa, güneş ve aya saygı gösterirlerdi.

Devlete ihanet eden evlâtlar aileleri tarafından evlâtlıktan men edilmişlerdir.⁵⁷⁸ Hükümdarların saltanat süresini 40 yıl olarak belirlemişlerdir. 40 yıldan fazla kalanların yaşlandığını ve devlete yararlı olmayacağını düşündükleri için hanın saltanatı 40 yılı bir gün geçse dahi hanı öldürürlerdi.⁵⁷⁹ Casusluk yapanlara da ağır dayak cezası vermişlerdir.⁵⁸⁰ Sınırdan oturanlar düşmanın geldiğini görüp, duyduktan sonra gerekli yerlere bildirmezse suç kabul etmişlerdi. Vatana ihanet olarak düşünülüp, en ağır ceza ile cezalandırılırlardı. Aileleri ve malları yağmalanıp, esir ediliyordu. Savaş haberi

⁵⁷⁴ Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, s. 49.

⁵⁷⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygurlar'ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü*, s. 44.-Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 119.

⁵⁷⁶ Liğeti, *Bilinmeyen İç Asya C.I.*, s. 124.

⁵⁷⁷ Liğeti, *Bilinmeyen İç Asya C.I.*, s. 137.

⁵⁷⁸ Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 39.

⁵⁷⁹ Fadlan, *Seyahatnamesi*, s. 46.

⁵⁸⁰ Alinge, *Moğol Kanunları*, (çev. Coşkun Üçok), s. 57.

verildiği halde kışlalara gitmeyenlerin, malları yağma edildikten sonra hürriyetlerini son vermişlerdir. Düşman saldırdığı zaman herkes yardımla mükellefti. Bu yasaya uymayanlar halktan olursa az mali ceza verilirdi. Bu yasaya uymayan soylu yönetici, prens olursa toprağının yarısı ceza olarak elinden alınır.⁵⁸¹ Hükümdarın vekilleri veya kumandanları savaşta yenilir ve düşmandan kaçarlarsa kadınları, çocukları, malları başka birine hibe edilirdi. Çoğu zaman onları ikiye bölerek öldürürlerdi veya boyunlarından iple ağaç dallarına asmışlardır. Hakan merhamet gösterirse onları at seyisi yapıp canlarını bağışlayabiliyordu.⁵⁸²

2.5.2.Kadınlara Karşı İşlenen Suçlar

Genç bir kıza zorla sahip olan (tecavüz eden), mali cezaya ve o kızla evlenmeye mecbur edilerek cezalandırılır.⁵⁸³ Tecavüz eden kişi, kızın akrabaları tarafından affedilirse bedel o zaman ödenirdi. Kızın akrabaları affetmezse idam edilirdi. Affedilen kişi kızın akrabalarına kalın vermek zorundadır. Erkeğe kalıng ödediği halde yine de ceza verilmektedir.⁵⁸⁴ Verilen cezalar boylar arasında farklılık göstermiştir. Dokuz Oğuzlar'da bir erkek bekar bir kızla cinsi münesebette bulunursa ceza olarak üç yüz deynek vurulur. Erkekten bir tane de kısrak alınır. Kısrak kızın bu halinden temizlenmesi için kurban kesilirdi. Kurban kesildikten sonra kız temizlenmiş oluyordu.⁵⁸⁵ Aynı suça ceza olarak, kıza tecavüz eden kişiden bir kısrak, elli gümüş ağırlıktan (gümüşlerin her birini ağırlığı bilinmemektedir.) yapılmış gümüş bir giysi istenmektedir.⁵⁸⁶ Bu şartları kabul etmeyen ya da ödeyecek durumu olmayanlar idam edilmişlerdir. Bu ceza Türk boylarının hepsinde uygulanmıştır.

Evli kadınlar kutsal kabul edilip tecavüz edenler öldürülürdü. Kadınlara tecavüz edenler ikiye ayrılarak cezalandırılırlardı. Karısını gayrimeşru bir ilişki halinde yakalayan koca karısını ve erkeği bu halde öldürürse cezalandırılmazdı.⁵⁸⁷ Birisi, başka

⁵⁸¹ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 90.

⁵⁸² Fadlan, **Seyahatnamesi**, s. 47.-Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s. 92.

⁵⁸³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 255.-Roux, **Ortaçağda Türk Kadını I.**, (çev. Gönül Yılmaz, s. 212.

⁵⁸⁴ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 158.- İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, s. 28.-Anadolu-Abbasi-Abbasova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 235.-Hoş, **Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadınları**, s. 8.-Barkan, **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, s. 15.- Altındal, **Türkiye'de Kadın**, s. 37.

⁵⁸⁵ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s.114.

⁵⁸⁶ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s.154.

⁵⁸⁷ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 158.-Roux, **Ortaçağda Türk Kadını I.**, (çev. Gönül Yılmaz, s. 212.- İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, s. 28.-Anadolu-Abbasi-Abbasova,

birinin karısını, kadının rızası olmadan, baştan çakırırsa idam edilmiştir.⁵⁸⁸ Türk boy-
larının bazılarında zina yapan kadı ve erkeğin gönüllü gönülsüz olduklarına bakıl-
madan öldürülürken, bazılarında tazminat ve dayak cezası vermişlerdir. Gayrimeşru
ilişkide bulunan kadın ve erkek kağanın huzuruna getirilirler. Her ikiside kendi istek-
leriyle yapmışlarsa, her birine üç yüz sopa vurulup, ikisi evlendirilerek, kadını eski
kocasına yeni bir hatun bulunması cezası verilmiştir. Bulunan kadına verilecek ka-
lının parasını zina yapan erkek ödemek zorundaydı. Bu istekler zina yapan erkek
zenginse istenir. Fakir ise sopa yedikten sonra serbest bırakılırdı.⁵⁸⁹

Zina dışında herhangi bir sebepten dolayı kocasını öldüren kadınlara ölüm cezası veri-
lirdi. Kun (bedel) ödeyerek cezadan kurtulma şansları yoktu. Kocasının akrabaları
affederlerse öyle kurtulurlardı. Affedilmezlerse idam edilmişlerdir. Karısını öldüren
koca, karısının akrabaları tarafından affedilirse, kun ödeyerek cezadan kurtuluyordu.
Kadının akrabaları affetmezse idam edilirdi. Hamile kadınlara idam cezası uygula-
mamışlardır. Fakat toplumdan dışlanmışlardır.⁵⁹⁰

Bazı suçlarda ceza bizzat suçlunun kendisine verilirke, bazı durumlarda suçlunun
aileside cezaya ortak olmak zorunda kalmışlardır. Kavga sırasında kavga ettiği kişi-
nin gözünü kör ederse, tazminat olarak ona kızını veya karısının malını vererek ceza-
yı öderlerdi. Kör olan kişinin işlerinde yardımcı olması içindi. Kızı olmayanlar zarar
verdiği kişi için bir hatun bulmak zorundadır. Kadının kalını zarar veren kişi öde-
mek zorundadır. Bu şartları kabul etmeyen kişiye kıssas uygulanırdı. Babanın suçuna
kadın ve kızlar cezalandırılmışlardır.⁵⁹¹ Birinci dereceden yakın akrabalarından biri-
siyle ilişkiye giren kişi idam edilmişlerdir. Bu ceza aile büyüklerinin vereceği başka
bir ceza ile cezalandırılırdı.⁵⁹²

Moğollar'da kadınlara karşı işlenen suçlar; Moğollar evli kız bakire olmazsa erkek
boşanma hakkına sahipti. Aynı soyadı taşıyan aileler arasında evlilik yapılması ya-

Türk Kültür ve Medeniyeti, s. 235.-Hoş, **Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadınları**, s. 8.-Barkan, **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, s. 15.-Altındal, **Türkiyede Kadın**, s. 37.-Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 83.

⁵⁸⁸ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 159.

⁵⁸⁹ Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk İmparatorluğu**, s.155.- Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 158.

⁵⁹⁰ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 159.

⁵⁹¹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 281.-Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 71.-Anadolu-
Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 235.-Hoş, **Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadın-
ları**, s. 5.; Ömer Lütfi Barkan, **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, s. 15.-Divitçioğlu, **Orta-Asya Türk
İmparatorluğu**, s.155.-Gülensoy, **Barbar Türkler**, s. 83.-Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 255.

⁵⁹² Sadri Maksudi Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 159.

saktı. Memurlar kızlarını himayesinde çalıştıkları görevlilerle evlendirmeleri yasaktı. Memur kızlarının veya kadınlarının dul kaldıktan sonra tekrar evlenmeleri yasaktı.⁵⁹³ Kanunda kadına hakaret edenler (başlıktan ponponun koparılması) 9 sığır cezası verilmiştir.⁵⁹⁴

Kadının bir kadın tarafından öldürülmesi ya da kadının koca tarafından öldürülmesine ceza olarak, sakatlama ve esir olarak satılma cezası vermişlerdir. Zina suçu işleyenler ölümle cezalandırılmıştır.⁵⁹⁵ Kadınların ve kızların kaçırılması durumunda gönüllü veya gönülsüz olmalarına bakılmadan aynı cezayı uygulamışlardır. Moğollar'da uygulanan bu cezalar Çinliler'den alınmıştır. Kadınların veya kızların kaçırılmasına, 9 baş sığır ve tam bir savaş teçhizatı ödeme cezası vermişlerdir. Ergin olanlar cezayı kendi mallarından öderlerdir. Baba himayesinde olanlarda miras hisselelerinden öderlerdir. Kaçırılan kadın kocasına geri yerilerek, kadını kaçıran ağır maddi cezada öderdi. Kızları kaçırınlar yakalanmadıkları sürece bir ceza uygulanmamaktadır. Bir kızı baştan çıkarmanın cezası 9 baş sığır bedel vermedir. Bu ceza 10 yaşını geçmiş kızlar için geçerliydi. Hamile birine zarar verenler verilen ceza hamilenin kaç aylık hamile olduğuna bağlıdır. Her ay için 9 sığır ceza ödetmişlerdir.⁵⁹⁶ Kovulmuş bir kadını öldürmenin cezası ağır değildi. Kovulmuş kadını öldürmenin cezası 5- 9 baş sığır, bir köleyi öldürmenin cezası 3,9 baş sığır vermektir.⁵⁹⁷ Kasten adam öldürenlerin kadınları ve malları ölenin mirasçısına verilmektedir. Para ve ya mal bedelini ödeyene kadar ölenin mirasçısında kalırlardı.

Hanedandan erkeklerinden birisi, halktan bir kadınla zina suçu işlerse cezada ayrıcalık tanımışlardır. Bu durumda erkek sadece para cezası ödüyordu. Moğol topraklarında cariyeye ile birlikte yakalanan yabancılara ceza olarak, atı ve üstündeki bütün eşyalarını alma cezası vermişlerdir. Misafirlik hakkını kötüye kullanmasından dolayı böyle bir ceza vermişlerdir.⁵⁹⁸

⁵⁹³ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 51.

⁵⁹⁴ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 94.

⁵⁹⁵ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 50.

⁵⁹⁶ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 96-98.

⁵⁹⁷ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 101.

⁵⁹⁸ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 65-66.

Moğol erkekleri istedikleri kadar kadınla evlenebilirlerdi. Moğol erkekleri kadınları başka bir erkekle gayri meşru (zina) ilişkisi kurarsa idam edilirdi. Erkekler istedikleri kadınla birlikte olabilirlerdi. Erkeklerle karşı bir ceza söz değildi.⁵⁹⁹

2.5.3.Çocuklara Karşı İşlenen Suçlar

Çocuklarla ilgili kayıtlara kaynaklarda fazla rastanılmamaktadır. Genel olarak erkek çocuk sahibi olma ve evletlik hukuku üzerine kayıtlar vardır. Ceza hukukunda ise yazılmış olan seyahatnamelerde bahsedilmiştir. Bu seyahatnamelerden İbn Fadlan'dan edindiğimiz bilgiye göre, Türkler arasında homoseksüellik büyük suçlardan kabul edilmiştir. Harezmi bir tüccar Küzerkin'in (Yabgu naibi)⁶⁰⁰ aşiretinden bir eve misafir olmuş mal almak için bir süre kalmıştı. Ev sahibinin daha ergenliğe girmemiş oğlu vardı. Harezmi tüccar oğlanı kandırmak için uğraşmış ve sonunda kandırmıştı. Ev sahibi ikisini birlikte yakalamış ve olayı Küzergin'e bildirmişti. Küzergin, çocuğun babasına halkın toplamasını emretmişti. Ahali toplandıktan sonra Küzergin çocuğun babasına doğru karar vermemi mi, sahte karar vermemi mi istersin diye sormuştur. Adam doğru karar vermeni demiş. Küzergin adamın ve çocuğun öldürülmesine karar vermiştir. Ancak adam oğlunu vermek istemeyince, tüccar çocuğun babasına fidye ödemesine karar vermişlerdir. Tüccar fidye vererek ölüm cezasından kurtulmuştur. Ayrıca tüccar Küzergin'e böyle bir karar vermesinden dolayı 400 koyun vermiştir.⁶⁰¹

Kanunlara kaşı gelen veya uymayanların oğulları en alt askeri sıfatı verilmiştir.⁶⁰² Çocuklarını öldüren ana ve baba cezalandırılmazlardı. Gayri meşru ilişkiden doğan çocuğu öldüren kadına idam cezası vermişlerdir. At üstündeki hamle kadını düşürülmesi ya da atın ayağı altında çiğnenmesinden dolayı bebeğin ölmesi ya da özürülü doğması sonucunda bedel ödemişlerdir. Bu bebekler anne karnında beş aylık ise bir at, beş- dokuz arasında ise bir deve vermek zorundaydılar.⁶⁰³ Savaşta yenilen şehrin, devletin çocukları askerlerin atlarının ayakları altında ezilerek öldürme cezaları vermişlerdir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Oktay, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, s. 53.

⁶⁰⁰ Fadlan, **Seyahatnamesi**, s.16.

⁶⁰¹ Fadlan, **Seyahatnamesi**, s.13.

⁶⁰² Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 64.

⁶⁰³ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 158.

⁶⁰⁴ Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, s. 54.

Hunlar'da anasına-babasına isyan eden, döven evlâtlara uzunca bir süre hapis ve dayak cezası verilirdi. Daha sonra yüzü damgalanırdı.⁶⁰⁵ Bunu yapan bir kız ise kızın elleri ayakları bağlanarak anasına teslim edilir. Anası istediği gibi davranma hakkına sahipti.⁶⁰⁶ Anasını-babasını öldüren evlâtlara verilen cezalar ise: sopa cezası, işkence cezası, ayaklarında ağır bukağılar çevirme, saçından asma, kızgın aletlerle dağlama, dar sandık içine koyma gibi cezalar vermişlerdir. Bu cezalara vücudu dayanıklı olanlar kurtulmuşlar. Zayıf olanlar ölmüşlerdir. Tüm suçluların yargılanması on günü geçmezdi. Yargılama o yerde bulunan en rütbeli kişi tarafından yapılırdı.⁶⁰⁷ Kanuna karşı gelmek büyük suçlardandır. Kanuna karşı gelen han dahi olsa hanlıktan azledilirdi. Tahtan azledilen hanın çocuklarının tahtan varisliğide düşerdi. Çocukların uğursuz oldukları kabul edilerek, devletten intikam alacakları düşünülerek, çocuklardan uzak durmuşlardır. Bazen bu çocuklar öldürülürdü.⁶⁰⁸

Uygurlar'da kanunlar Hunlar ve Göktürkler'den biraz farklıdır. Uygurlar'ın yerleşik hayata geçmeleri ve Çin ile daha yakın ilişkiler kurmaları kanunlarını etkilemiştir. Hunlar ve Göktürkler'de kölelik görülmemektedir. Uygurlar'da tarımın gelişmesiyle kölelik doğru orantılı olmuştur. Bu kölelik diğer toplumlardan da farklıdır. Kölelere de haklar tanımışlardır. Uygur hukukunda baba-ana çocuklarını satabilme hakkına sahiptirler. Geçici ya da taamen başkasının hizmetinede verebilmekteydiler.⁶⁰⁹

Uygurlar'da çocuğun kölelikten azad edilmesine itiraz edilecek olursa, Ögedey ordusuna bir yastuk altın, iç hazineye bir at verilecektir. Köle ve sahibi arasında yapılan anlaşmaya itiraz edecek olan tarafa ceza olarak büyük orduya bir yastuk altın büyük ve küçük şehzadelere birer gümüş yastuk ceza ödeyecektir. Bir kız çocuğunun rehin olarak verilip geri alındıktan sonra kızın eşyası ve kıyafetine öz ailesi itiraz edilecek olursa, büyük orduya beş altın yastuk, şehzadelerin her birine birer tatın yastuk, iduk-kut'a bir altın yastuk, Koçu şehri hazinesine bir gümüş yastuk verilecektir.⁶¹⁰ Yastuk Çince ting denen elli liang ağırlığında gümüşdür. Yüan devrinin kağıt parasına Uygurlar yastuk adını vermişlerdir.⁶¹¹

⁶⁰⁵ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 62.

⁶⁰⁶ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 159.

⁶⁰⁷, **Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler**, s. 7.

⁶⁰⁸ Cin -Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 60.

⁶⁰⁹, **Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler**, s. 10.

⁶¹⁰ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s.149.

⁶¹¹ İzgü, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 150.

Kırgız kanunlarında kanunlar sertti. Hırsızlık yapanlar öldürölmüşlerdir. Çocuğun yaptığı hırsızlık suçundan babası sorumluydu. Baba kafası kesilen çocuğun kuru karasını boynuna geçirip, ömrünün sonuna kadar boyunda taşımak zorunda idi.⁶¹² Eşkialık soygunculuk yapanların kafalarını yine keserlerdi. Eşkialık eden çocuğun kafası yine babasının boynuna asılırdı. Baba ölünceye kadar oğlunun kafasını boyunda taşımak zorundadır.⁶¹³

Hana yanlış bilgi veren Şaman büyücü, sihirbazların erkek çocukları öküzlerin çektiği arabaların üstüne elleri ayakları bağlanarak konulmuşlar odun yığını ateşlenerek yakılmışlardır. Kız çocuklarının yaşamasına müsaade etmişlerdir. Babalarının cezasını çocuklarda çekmişlerdir.⁶¹⁴

Moğolar'da Çocuklara Karşı İşlenen Suçlar; Küçük çocuklara tecavüz edenlerin elleri ve ayakları kesmişlerdir.⁶¹⁵ Ana-babasına karşı geleler yakın akrabaya zarar verenler, yaralayan veya öldürenler cezalandırılırlar. Ana-babaya hakaret etmeye 27 sığır ceza verilmektedir. Babasını öldüren evladın bütün malı devlet tarafından müsadere edilmiştir. Kendisine kötü davranan babayı evladın şikayet etme hakkı vardı. Babanın malları elinden alınırdı. Oğlunu öldüren babanın malına devlet tarafından el konulurdu.⁶¹⁶ Moğollar'da çocuk eğitime büyük önem verilmiştir. Çocuklar büyüklere karşı her zaman saygılı lmak zorunda idiler. Çocuk ana-babasını dinlemiyorsa hemen davalara baka memurların önüne getirilirdi. Suç çocukta ise ona ceza verirdi. Eğer suç ana-babada ise onlara ceza verirdi.⁶¹⁷ Çocuğunu iyi terbiye edemeyen ana-babaya ceza verilirdi. Bu tür suç işleyenler ceza evlerinde terbiye edilmeye çalışılmıştır. Han bu tür suçluları üç ayda bir affeder idi. Bu af sırasında kim suçlu olarak tutuluyorsa aftan yararlanırlardı. Ancak bu tür suç işleyenler cezalarını çektikten sonra çeneleri damgalanmıştır. Bu işaretler geçici değillerdi.⁶¹⁸ Anasına babasına karşı gelen evletlere maddi ceza olarak tam bir savaş teçhizatı ve 9 sığır ödeme cezası vermişlerdir. Ergin olanlar cezayı kendileri ödeyeceklerdi. Aile himayesine olanlar aile içindeki hisselerine düşen paydan ödeyeceklerdi. Kaynanası ve kayınbabasına karşı çıkan gelin ana-babasına karşı çıkan erkek gibi cezalandırılırdı. Ceza gelinin

⁶¹² Anadolu- Abbaslı-Abbasova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 230.

⁶¹³ Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları** (çev. Nimet Uluğtuğ), s. 69.

⁶¹⁴ Tarhan, **Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi**, s. 158.

⁶¹⁵ Abbaslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99

⁶¹⁶ Alinge, **Moğol Kanunları**, (çev. Coşkun Üçok), s. 95- 96.

⁶¹⁷ Polo, **Seyahatnamesi C.I**, s.150.

⁶¹⁸ Polo, **Seyahatnamesi C.I**, s. 151.

kocası tarafından ödenir. Hakaret ve tecavüz ağır olursa maddi cezanın yanında bedeni cezada vermişlerdir.⁶¹⁹

2.5.4.Ölüm Cezaları

Yukarda değindiğimiz gibi Türk devlerinde ceza verme devletin işiydi. Cezalar halkın yaşamına göre şekillenmiştir. Her boya arasında aynı suça verilen cezada farklılıklar görülebilmektedir. Kağan devletin başı aynı zamanda başbuğ, yargıçlık görevlerini üstlenmektedir. Devletin başındaki kağan devleti töreye göre idare edemezse ve töreye işlerlik kazandıramazsa kurultayda sorgulanır, hükümdarlığına son verilir. Cezalar ve yargılamalar devlet tarafından gerçekleştirilirdi. Töreyi terk edenlerin cezası ölümdü. Türk milleti ölüm cezası vermek için çok beklememişlerdir.⁶²⁰

Türk hukuk tarihinde ağır suçlar olarak adlandırılan suçlara ölüm cezası verilmiştir. Ağır cezalar: tırmağa şeker kamışı çakmak, vücudun bazı organlarını kesmek ya da koparmak, göze mil çekip kör etmek, azı dişlerini söküp kafasına çakmak, ayağının altına at nalı çakmak, ellerini çivilemek, göbekten ikiye ayırmak, çarmıha germek, hançerlemek, kulağa kazık vurmak, kaynatılmış bakır kazana oturmak, ateşte kızarmak, kazığa oturmak,⁶²¹ kemet kirişiyle boğmak, su boğmak, asarak öldürmek, ateşe atmak, derisini yüzmek, kılıçla kesmek, aç bırakarak, döverek öldürme, zehirleyerek ya da zehirli hançerle öldürme yöntemlerini kullanmışlardır.⁶²²

Bu cezalardan bedel ödeyerek kurtulma şansları yoktu. Halkın ve devletin bekası için cezalar ağır olmuştur. Cezaların caydırıcı etki yapmasında düşünülmüştür. Ölüm cezası gerektiren suçlar: Hunlar'da zina yapan evliler, soygun yapanlar, bağlı atı çalanlar, adam öldürenler, vatana ihanet edenler, ordudan kaçanlar öldürülürdü. Evli kadınlar kutsal sayılmışlar ve tecavüz edenlere ölüm cezası verilmiştir.⁶²³ Irza tecavüz ağır suçlardan sayılmıştır. İki taraf arasında uzlaşma sağlanamazsa öldürülürdü.⁶²⁴

⁶¹⁹ Alinge, **Moğol Kanunları** (çev. Coşkun Üçok), s.96.

⁶²⁰ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 50.

⁶²¹ Çetin, **Ortaçağda Devletin iki Yüzü**, s. 148.

⁶²² Çetin, **Ortaçağda Devletin iki Yüzü**, s. 77.

⁶²³ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 62.-Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 281.

⁶²⁴ Bedirhan, **İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, s. 50.

Hunlar'dan itibaren kurultay yılda üç defa toplanmıştır. Sonbaharda toplanan kurultayda ağır suç işleyenlerin davası görülmek için mahkemeler kurulurdu.⁶²⁵ Ağır suçlular için suçlular hanın huzuruna getirildikleri zaman hanın her şeyi bildiğini düşünerek suçlarını itiraf ederlerdi. Bu kurultayda hakkında kesin idam cezası verilenlerin başına kızıl bayrak takılırdı. Guruplar halinde suçluların kafası vurulurdu. İdam cezası verilenlerin adları ve idam kararları bir sandığın içine konularak 30 yıl saklanırdı. İdama çarptırılanların ailelerinin itiraz etmeleri durumunda delil olarak gösterilmiştir.⁶²⁶

Hunlar zamanından itibaren at veya değerli başka bir şey çalan hırsızlar ilk defa yaparlarsa çaldığının on katını ödeyerek, idam cezasından kurtulurdu. Ancak aynı suçu ikinci kez işlerlerse idam cezasından kurtulamazdı. Hunlar hırsızlık yapanların karnına kılıç sokularak öldürmüşlerdir.⁶²⁷ Hırsızlık suçunda ceza sadece suçluya uygulanmazdı. Hırsız kadar ailelerde suçlu sayılırdı. Hırsızlık yapan kişinin mal varlığına el konulurdu. Hırsızlık yapan kişinin aile fertlerinin hakları kısıtlanmaktadır.⁶²⁸

Hun kanunlarında töreye aykırı birisi kılıç çekerse kılıçla öldürülürdü.⁶²⁹ Hun kanunlarında siyasî suç işleyenlerinde cezası ölüm olmuştur. Hanedan mensubu olanlara dahi ceza uygulamada tereddüt edilmemiştir. Mete Han'ın üvey anası, kendi oğlunu tahta çıkarmak için Mete'yi Yüeh-chih'lere esir göndertmiştir. Mete esir hayatından kurtulduktan sonra tahta sahip olabilmek için askerleri itaat altına almıştır. Askerlerden ok attığı yere ok fırlatmayanları öldürtmüştür. Mete Han önce atına ardından en sevdiği hatununa okunu fırlatmıştır. Ok fırlatmada tereddüt eden askerlerin öldürtmüştü. Daha sonra Mete Han av sırasında babası Teoman'ın atına ok atınca bütün askerler ok atmışlardır. Mete Han oku babasına fırlatınca bütün askerler aynı yöne Teoman'a ok fırlattılar. Mete Han tahta çıkınca üvey anasını ve üvey kardeşini öldürtmüştür.⁶³⁰ Hun töreleri Mete Han zamanında oluşturulmuş ve kendiden sonra gelen devletlere miras olmuştur.

⁶²⁵ Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tesbitler Görüşler*, s. 150.- Işık, *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, s. 53.

⁶²⁶*Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler*, s. 7.

⁶²⁷ Ateşoğlu, *Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu*, s. 43.

⁶²⁸ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 50

⁶²⁹ Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 50.-Ateşoğlu, *Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu*, s. 43.

⁶³⁰ Gülensoy, *Barbar Türkler*, s.76-78.

Göktürk kanunları Bumin Kağa’ndan itibaren derlenerek oluşturulmuştur. Temelinde kendinden önceki Hun devletinin yusunları vardır. Göktürk töreleri kendinden sonrakı gelen Türk devletlerine de miras kalmıştır. Göktürk hukukunda adam öldürmenin cezası idamdı. Vatana ihanet edenler, ordu düzenini ve askeri disiplini bozanlar,⁶³¹ savaş zamanında savaştan kaçanların cezası ölümdü. Askerlerin tamamı son nefeslerine kadar savaşmaya yeminlidirler. Bu yemini bozanlar her kim olursa olsun öldürmüşlerdir. Cezalarda kadın erkek çocuk rütbeli ayrımı gözetilmeden herkese aynı uygulanmaktadır.⁶³²

Halk arasında zina suçunda İki taraf arasında anlaşma sağlanırsa zina yapan idamdan kurtulurdu. Anlaşma sağlanamazsa idam edilirdi. Göktürkler’de zina yapan Çinli bir prensesi hakan kendi kılıcıyla halkın gözü önünde boynunu kesmiştir.⁶³³ Hanedan kadınlarının kut aldığına inanılır ve bu tür ilişkiler yasaktı. Yapanlar şiddetle cezalandırılmıştır. Genç kıza tecavüz eden, kızın akrabaları tarafından affedilirse hafif ceza öderdi. Tecavüz eden hem dövülür hem mal cezasına çarptırılırdı hem de o kızla evlenmek zorundadır. Kızın akrabaları tecavüz edenı affetmezlerse tecavüz eden öldürülürdü.⁶³⁴ Kutluk topraklarında yabancı biri zina ederse, zina yapan hem adam hem de kadını yakarak öldürürlerdi.⁶³⁵

İbn Fadlan’dan edindiğimiz bilgiye göre zina yapan kadın ve erkek ikiside cezalandırılmışlardır. İbn Fadlan şu ifadelerle anlatmaktadır. “*Oğuzlardan birinin evine (çadır) indik. Adamın karısı da bizimle oturdu. Bizimle konuşurken cinsi organını açtı ve kaşdı. Biz görüyorduk, yüzlerimizi kapadık. ‘Estağfirullah!’ dedik. Kocası güldü. Tercümana ‘Onlara söyke, sizin yanınızda onu açıyor, siz görüyor ve koruyorsunuz. Ona bir şey olmuyor. Bu onu kapatımda başkalarına müsaade etmesinden daha iyidir’ dedi.*”⁶³⁶ Zina diye bir şey bilmediklerini böyle bir şey görülürse yapanları iki parçaya böldüklerini belirtmektedir. Zina yapanları ellerinden ayaklarından ağaç dallarına astıklarını ve ağacın dalları serbest bırakarak vücutlarını ikiye ayırdıklarını belirtmektedir.

⁶³¹ Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuku**, s. 255.

⁶³² Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 62.- Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 23.

⁶³³ Işık, **Türkler’in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı**, s. 131.

⁶³⁴ Üçok-Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi C.I.**, s. 23.

⁶³⁵ Fadlan, **Seyahatnamesi**, s. 68.

⁶³⁶ Fadlan, **Seyahatnamesi**, s. 11.

Kasten adam öldürenlere kıssas cezası uygulamışlardır. Hatayla öldürürse kayın ağacından bir sandık yapıp adamı içine yerleştirirlerdi. Sandığın etrafını çivilerle, adamın yanına ekmek ve su koyarlar, üç kazık çakılır ve sandık kazıklara sarmışlardır. *“Onu yer ile gök arasına bırakıyoruz. Yağmur ve güneş altında kalsın. Belki Allah ona acır”* demişlerdir. Adam bu sürede kimsenin yardımı olmadan kurtulabilirse ölümden kurtulmuş olurdu. Adam asılı olduğu yerden kurtulamazsa ölüp, çürüyene kadar asılı bırakırlardı.⁶³⁷

Uygur hukukunda sözleşmeler, verilen sözler, örf hukukunda önemlidir. Verilen ya da yapılan sözleşmeleri inkar etmek yerine getirmemek durumunda ceza uygulanır. Hükümdar adına yapılan sözleşmeleri yerine getirmeyenlerin cezası ölümdür.⁶³⁸ Adam öldürmek, birine kılıç çekmek, soygun yapmak, hırsızlık, hayvan çalmak, ırza tecavüz etmek suçlarına idam cezası verilmiştir.⁶³⁹

Hana yanlış bilgi veren şaman, büyücü, sihirbazlar cezalandırılırlardı. İdam cezası bir arabaya odun doldurulur ve araba öküzlere koşulurdu. İdam cezası verilenler ayakları birbirine, kolları arkadan bağlanır. Ağızları kapatılır. Odun yığının üstüne atılır ve odun ateşlenir. Ateşten ürken öküzler hareket etmeye başlarlar çoğu zamam öküzlerde yanarlardı. Şaman, büyücü, sihirbazın erkek çocuğu varsa onada aynı ceza verilir. Babasının suçundan dolayı yaşamasına müsaade edilmezdi.⁶⁴⁰ Tanrıya hakaret ettiği iddi edilen kişi, yedi şahid ile isbat edilirse öldürülür. Başka dini seçenin malı akrabaları tarafından müsadere edilmektedir.⁶⁴¹

Moğollar’da Ölüm Cezası: Moğollar Tatarlar olarakda bilinmektedirler. Tatarlar’da ölmek ve öldürmek sıradan bir iştir. Cezaların bir çoğu 1206 kurultayından sonra Cengiz han emriyle düzenlenen yasalarda belirtilmiştir. Dağınık ve yağmacı olarak yaşayan Moğollar’ı bir çatı altında toplamak için yasaları sert olmuştur. Hırsızlara, haydutluk edenlere, birbirine sadakatleri olmayan karı kocaya idam cezası vermişlerdir. Moğollar’ın inancına göre kan akıtmak günahı, sihir ve büyü kanda bulunurdu. İnsan ve hayvan kanını akıtmaktan kaçınmışlardır. Ölüm cezaları kan akıtılmadan

⁶³⁷ Fadlan, *Seyahatnamesi*, s. 30-31.

⁶³⁸ Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 83.

⁶³⁹ Ateşoğlu, *Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu*, s. 43.

⁶⁴⁰ Tarhan, *Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi*, s.158.

⁶⁴¹ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuku*, s. 159.

yapılmaktadır. Vergi kaçırانların kanını akıtılarak öldürmüşlerdir.⁶⁴² Misafir kabul etmeyenler, kavga eden iki kişi arasına sebatsız girenler idam edilirlerdi.⁶⁴³ Bekar kızlara tecavüz edenler, yol kesiciler, hırsızlar, savaştan kaçانlar, savaşta cesur olmayanlar, esir düşen arkadaşını kurtarmayanlara ölüm cezası uygulamışlardır.⁶⁴⁴ Kendi isteğıyle noyanını değıştiren asker idam edilirdi. Askeri kabul eden komutanı-da cezalandırmışlardır. Av kurallarına uymayanlar idam edilirdi.⁶⁴⁵ Yalancılar, sihirbazlar, kavga sırasında kavga edenlerin arasına girip taraf tutanlar ölümle cezalandırılırlardı. At hırsızlarının çaldığı atın dokuz katını kendisi veya ailesi geri ödeyemezse idam edilirlerdi.⁶⁴⁶ Kendi karısı ve cariyesinden başka birisi ile cinsi münesebette bulunanlar ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Suç üstü yakalananlar ve itirafta bulunanlar ölüm cezası ile yargılanırlardı.⁶⁴⁷ Moğollar'da verilen ölüm cezaları kafasını uçurmak, vücudu parçalamak, vücuttan koparılan etleri ağzına doldurmak, ağzına taş basmak, vahşî hayvanlara ve köpekler atmak, kızgın güneşe terk etmek, kurt ve solucanların yemesi için leşlerle birlikte asmak, at ayağı altında ezmek gibi cezalardır. Asil olanların kanı kutsal sayıldığı için boğularak öldürölmüşlerdir.⁶⁴⁸

Moğollar'da hançeri ateşe değdirmek, baltayı ateşin yanına götürmek, Kamçıya dayanmak, kamçı ile oka dokunmak, kuş tutmak ya da öldürmek yasaktır. Ata dizgin ile vurmak Kemiğı kemik ile kırmak, sütü veya başka bir içkiyi yere dökmek günahdır. Bu yasakları bilmeyerek işleyenler verilen cezaları çekmek zorundaydılar. bilmeyerek işlendiğı için verdikleri cezalar hafif olmuştur. Ancak bilerek bu suçları işleyenler ölüm cezası vermişlerdi. Bu cezalarda cinsiyet ayrımı yapılmamaktadır. Moğollar'da birine yemesi için verilen eti kesinlikle ağzından geri çıkaramazdı. Çıkarانları çadırın altından bir delik delip dışarı çıkarırlardı ve dışarda öldürene kadar döverlerdi. Verilen eti yememezlik Moğollar'da büyük küfürlerden kabul edilmekte idi.⁶⁴⁹

Moğollar'da rastlanılan bir başka ölüm ezası ise; suçlunun vücudu kuyruk yağı ile iyice yağlandıktan sonra keçeye sarılarak yaz sıcakının altında bırakılmasıdır. Bir

⁶⁴² Anadolu-Abbasslı-Abbassova, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 230.

⁶⁴³ Abbasslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99.

⁶⁴⁴ Alinge, **Moğol Kanunları** (çev. Coşkun Üçok), s. 57.

⁶⁴⁵ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), s. 410.

⁶⁴⁶ Alinge, **Moğol Kanunları** (çev. Coşkun Üçok), s. 52.-Abbasslı, **Ufukların Efendisi Cengiz Han**, s. 99

⁶⁴⁷ Alinge, **Moğol Kanunları** (çev. Coşkun Üçok), s. 63-66.

⁶⁴⁸ Ateşoğlu, **Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu**, s. 43.

⁶⁴⁹ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya C.I.**, s. 137.

süre sonra keçe ve yağ birbirine geçerek küçük kurtçuklar oluşur ve suçlunun etlerini kemirmeye başlardı. Suçlu günlerce bu acıyı çeke çeke öldürdü.⁶⁵⁰ Moğollar'daki bir diğer ceza şeklide suçlu halının arasına sarılarak askerler arasına atılarak askerler kılıçlarını batırarak öldürürlerdi.⁶⁵¹ Moğollar'da ve diğer Türk devletlerinde cezalar verilirken tereddüt etmemişlerdir. Cezalar uygulanırken cinsiyet ayrımına da rastlanılmamaktadır. Çünkü ölüm cezaları yukarda bahsettiğimiz gibi devlet tarafından verilmektedir. Güz (Son bahar)'ün yapılan büyük kurultayda hangi suça ne ceza verileceği kesinleşmiştir. Cezaların uygulanması emrini Han verdiği için cezaya karşı gelinmezdi.

⁶⁵⁰ Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, s. 55.

⁶⁵¹ Polo, **Seyahatnamesi**, s. 86.

SONUÇ

Türk devletlerinde uygulanan cezalar töreye göre verilmiştir. Toplu olarak isyan eden halkın erkekleri öldürülürken kadınları ve çocuklarını da köle ya da esir olarak cezalandırmışlardır.

Bugün Türkistan coğrafyası olarak adlandırdığımız Orta Asya'da İslâmiyet öncesi Türkler'in yaşamları göçebe bir hayat üzerine kuruluydu. Bu gelenkeleri bazı Türk boylarında günümüze kadar devam ettirilmiştir. Türk toplumları arasında yazı kullanılmış olsada sözlü hukuk kuralları (Töre) etkili olmuş ve yaptırım gücü fazladır. Törenin oluşmasında yaşam şekilleri coğrafya iklim etkili olmuştur. Yaşadıkları coğrafya Türk insanını sert, dayanıklı, güçlü olmaya, dayanışmaya, birlik ve beraberliğe sevk etmiştir. Türk insanın töresi, örf adetleri binlerce yıl onları ayakta tutmuştur. Yıllar içinde devletleri hanedanları değişsede töreleri değişmemiştir. Töreleri sayesinde yok olmadan güçlenerek varlıklarını korumuşlardır.

Türk toplumlarında cezalar ağır olup yargılanması ve uygulanması devlete ait olmuştur. Bu yönüyle aileler ve boylar arasında çıkacak kan davaları önlemiştir. Türk töresinde dini inancın bir etkisi yaptırımı görülmemektedir. Türk devletleri sosyal ve hukuk devleti özelliğine sahip olmuşlardır. Kişilerin hak ve özgürlükleri devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Töre kağanların yetkilerini de kısıtlamıştır. Keyfi bir durum söz konusu değildir. Kurultay kararıyla oluşturulan töreye karşı gelenler ve töreyi değiştirmeye yeltenenler en ağır cezayla cezalandırılmışlardır. Türkler farklı coğrafyalara göç etmeleri nedeniyle örf ve adetlerinin küçük farklılıklar görmektedir. Türkler'in en fazla etkilediği ve etkilendiği millet Çinliler'dir. Türk tarihinde hanedanlar arasında en fazla evlilik Çinlilerle yapılmıştır. Çinliler Türkler'in zayıf zamanlarında baskı kurarak Çin kültürünü kabul ettirmeye çalışmışlardır. Türkler'i Çinileştirmeyi amaçlamışlardır. Bu kadar yoğun politika sonucu Çin'den etkilenecek bazı hukuk kuralları alınıp uygulanmıştır. Uygurlar'da ve sonrasında bu etki daha açık görülmektedir. Kırgız ve Moğollar'da da Çin kanunlarından bazıları alınıp uygulanmıştır.

Sosyal, siyasal, ekonomik alanda erkeğin yanında yer alan Türk kadını Katun ünvanı olarak hükümdarlık görevine kadar yükselmiştir. Ülke çıkarlarını korumuş, veliahtlar

arasında tahta kimin çıkacağıının belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Hanedan üyesi kadınlar devletin ve haklın çıkarları için yabancı memleketlere gelin gitmişlerdir. Erkeklerle aynı sorumluluğu üstlenmişlerdir. Aile içinde erkeklerle aynı söz hakkına sahip olup çocuklar üzerinde eşit velâyet hakları vardır. Yabancı seyyahlar Türk ailesi ve kadınından hayranlıkla söz etmişlerdir. Türk memleketlerinde gördükleri huzur ve can güvenliğinden bahsetmişlerdir. Törelere aile düzenini ve birliğini korumak için sert olmuştur. Türk töresi yazılı olmayıp sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, N. (2007). *Ufukların Efendisi Cengiz Han*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları.
- AKPINAR, N. (2009). *Büyük Hun Devletinden Osmanlı Devletine Kadar Türk Devletlerinde Meclis*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul .
- ALINGE, C. (1967). *Moğol Kanunları*, (çev. Coşkun Üçok), AÜHF. Yayınları, Ankara, Sevinç Matbaası.
- ALTIN, A, (1991). *Türkiye’de Kadın*, Anahtar Kitaplar Yayını.
- ALTINDAL, A.(1991). *Türkiyede Kadın*, yy. Anahtar Kitaplar.
- ANADOLU, C.-Abbasi. N.-Abbasova F. (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, Bilge Karınca Yay.
- ARAT, N. (1980). *Kadın Sorunu*, İstanbul, İÜEF Yayınları.
- ARSAL, S. M, (2014). *Türk Tarihi ve Hukuku*, Ankara, TTK Yayınları.
- ARSLAN, M. (1984). *Step İmparatorluklarında Sosyal ve siyasî Yapı*, İstanbul, İÜEFB.
- ATEŞOĞLU, K. (1997). *Ölüm Cezası Bir İnsanlık Suçu*, Ankara, Doruk Yayınları.
- AVCI, M. (2010). *İslâm Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYDIN, M. A, (2009). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta Yayınları.

- AYDIN, M.** (1994). *Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkileri*, XI.Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler C.II., Ankara ,TTK Basımevi, s. 487-499.
- BADEMÇİ, A.** (2012). *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- BARHOLD, V.V.**(1927-1977). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Ter. Ragıp Hulusi Ö.), (2013).Ankara, TTK. Yayınları.
- BARKAN, Ö. L.** (1986). *Türk Hukuk Tarihine Giriş*, Belgelerle TTD.say. 14,s. 9-23.
- BARTHOLD, V.V.**(1968). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Çev. Yıldız. H. D.), (1990). Ankara, TTK Basımevi.
- BAŞAR, H.** (2009). *Eski Türklerde Aile*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BAYKARA, T.** (2002). *Türklüğün En Eski Zamanı*, Türkler Ansiklopedisi C.I., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYKARA,T.** (2006). *Türk,Türklük ve Türkler*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- BEDİRHAN, Y.** (2014). *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınları.
- BOKOVENKO, N.** (2002). *Tagar Kültürü*, Türkler Ansiklopedisi C.I., Ankara, Yeni Türkiye Yay.
- CAFEROĞLU, A.**(1939).*Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,C.II Sayı:39 İstanbul, Burhanettin Matbaası.
- CANBERK, B.** (1994). *Tarih İçinde Kadının Yeri ve Türk Kadını*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- CELASIN, Z.** (1946). *Tarih Boyunca Kadın*, İstanbul, Ülku Kitap Yurdu.
- CİN, H.- Akgündüz, A.** (1995). *Türk Hukuk Tarihi C.I* , İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

- ÇANDARLIOĞLU, G.** (1977). *Uygurlar'ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü*, İÜEF. Tarih Dergisi, sayı 31, sayfa 37-46.
- ÇETİN, A.** (2013). *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, Lotus Yayınevi.
- DİVİTÇİOĞLU, S.** (2005). *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI. VIII. Yüzyıllar*, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları.
- DİVİTÇİOĞLU, S.** (2006). *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, Ankara, İmge Kitapevi.
- DONUK, A.** (1980-81). *Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile*, Tarih Dergisi sayı 33, İÜEF Yayınları sayfa 147-168.
- EBERHARD, W.** (1942). *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), (1996). Ankara, TTK. Basımevi.
- EDİZ, Z.** (1995). *Kadınların Tarihine Giriş*, İstanbul, Adım Yayıncılık.
- EMEL, E.** (2002). *İç Asya'da Miattan Önceki Binyılda Türkler'in Atalarına Afedilen Kültür*, Türkler Ansiklopedisi C.I., Ankara, Yeni Türkiye Yay.
- ERGİN, M.** (2013). *Orhun Abideleri*, Ankara, Boğaziçi Yayınları.
- ERKUL, A.** (2002). *Eski Türklerde Aile*, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, Yeni Türkiye Yay., sa. 97-106.
- ERKUL, A.** (2002). *Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri*, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, Yeni Türkiye Yay., sa. 58-66.
- ESİN, E.** (1995). *Katun (Türk Kadınına Dair)*, Erdem, AKM C.7. Sayı: 20.
- ESİN, E.** (1985). *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara, AKM.
- GOLDEN, P.B.** (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Karatay O.), İstanbul. (2013). Ötüken Yayınları.
- GÖKALP, Z.** (2002). *Türklerde Ahlak*, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, Yeni Türkiye Yay., sa. 283-289.
- GÖKSAL, B.** (t.y). *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

- GÖMEÇ, S.(1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, AKM Yayınları.
- GÖMEÇ, S.(2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Barbar Türkler*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÜLTEPE, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- GÜNAL, Z. (2004). *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- GÜNGÖR, H. (1986). *Süryani Kaynaklarına Göre Türkler'in Menşei*, Dini İnanış ve Adetleri, TDA, sayı :40, sayfa 77-87.
- GÜVEN. İ. (t.y). *Uygarlık Tarihi*, Pegem Yayınları.
- HOŞ, H. (2001). *Türk Kadını ve Cumhuriyet Kadınları*, MÜTAE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul.
- İŞIK, M. (2009). *Türkler'in Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, İstanbul, Yakamoz Yayınları.
- İBN FADLAN, (921-922). *Seyahatnamesi*, (çev.Şeşen, R.), (2013). İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- İBN-İ BATTUTA, (t.y). *Büyük Dünya, Seyahatnamesi*, İstanbul, Yeni şafak Yayınları.
- İNAN, A. (1968). *Makaleler ve İncelemeler*, TTKYay., VII. Seri say.51, Ankara.
- İNAN, A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul, M.E.B.
- İNAN,A. (1976). *Türk Destanları*, Türk Dünyası El Kitabı,Ankara, TKAE Yay. say. A5.
- İZGÜ, Ö. (1977). *Hunlar Göktürkler ve Uygurlar'da Geleneksel Festival ve Eğlenceler*, İÜEFİTD Sayı:31 sayfa 28-36.
- İZGÜ, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara, TTK.Yayınları.
- İZGÜ, Ö.(1987). *Uygurlar'ın Siyasal ve Kültürel Tarihi (Hukuku vesikalarına Göre)*, Ankara TKAE.Yayınları.

- KAFESOĞLU, İ.** (2014). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ.** (2002). *Tarihte Türk Adı*, Türkler Ansiklopedisi C.I., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ.** (2014). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tesbitler Görüşler, Mülâhazalar*, Ötüken yayınları.
- KANAT, C.** (2010). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul, Küre Yayınları.
- KLYASHTORNY, S.G.-Sultanov, T.İ.** (2004). *Türkün Üçbin Yılı*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yay.
- KOCA, S.** (2002). *Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*, Türkler Ansiklopedisi C.III., Ankara, Yeni Türkiye Yay., sa. 51-57.
- KOÇAK, K.** (2011). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- KURAT, A. N.** (1952). *Göktürk Kağanlığı*, ADTCFD, C. X. sayı 1-2, sa. 1-51, Ankara.
- KURAT, A.N.** (1972). *IV. XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara TTK. Basımevi.
- LİGETİ, L.** (1991). *Bilinmeyen İç Asya C. I*, (Çev. Sadrettin Karatay), İstanbul, MEB.
- LİGETİ, L.** (1991). *Bilinmeyen İç Asya C. II*, (Çev. Sadrettin Karatay), İstanbul, MEB.
- MEMİŞ, E.** (2005). *Eskiçağda Türkler*, Ankara, Çizgi kitapevi 2. Baskı.
- NEMETH, Gy.** (2002). *Türklüğün Eski Çağı*, Türkler Ansiklopedisi C.I., Ankara, Yeni Türkiye Yay.
- OKTAY, H.** (2007). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul, Selenge Yayınları.
- ÖGEL, B.** (2014). *Türk Mitolojisi C.I.*, TTK. Yay. Ankara.

- ÖGEL, B. (2014). *Türk Mitolojisi C.II.*, TTK.Yay. Ankara.
- ÖGEL,B. (1957). *Doğu Göktürkler'i Hakkında Vesikalar ve Notlar*, Belleten, C.21, sayı 81-84. s.81-137.
- ÖGEL,B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş C.I.*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL,B. (2014). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara TTK. Yayınları,
- ÖGEL, B. (2002). *Devlet Meclisi ve Kurultay*, Türkler Ansiklopedisi C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,sa. 874-887.
- POLO, M. (t.y). *Seyahatnamesi, C.I.*, (çev. Filiz Doküman,) Tecüman Yayınları.
- POLO, M. (t.y). *Seyahatnamesi, C.I.*, (çev. Filiz Doküman,) Tecüman Yayınları.
- RASONYI, L. (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara, TKAE.
- ROUX, J.-P. (1990). *Ortaçağda Türk Kadını I.*,(Çev. Gönül Yılmaz) Ankara, AKM.
- SARITAŞ, E. (2010). *İslâmiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, Salca Yayınları
- SERTKAYA, O. F. (1987). *Tarihte Türk devletleri I.*, Ankara Üniversitesi Basınevi, Ankara.
- TALASLIOĞLU, M.- Uykucu, E.- Salman, H. (1974). *Türk Tarihi I.*, İstanbul, Fil Yayınları. TÜRKDOĞAN. O. (1982). *Eski Türklerde Aile ve Evlilik Sistemi*, Türk Kültürü Dergisi, sayı 225-226, yıl xx
- TARHAN, T. (1969-1970). *Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi*, İÜFTD, sayı 23,sa. 17-32.
- TOĞAN, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, C.I.*, İstanbul, Enderun kitabevi, 3. Baskı.
- TURAN, O. (1978). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, C. I-II*, İstanbul, Nakışlar, Yayınları.
- TÜRKELİ, C. (1920). *Çin-Hun Evlilik İttifakı*, TDA , sayı 65, sa. 321-328.
- ÜÇÖK, C. Mumcu, A. (1976). *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, Sevinç Matbaası.

- VASARY, İ.** (1993-2003). *Eski İç Asyanın Tarihi*, (çev. Doğan İ.), (2007). İstanbul. Ötüken Yayınları.
- VLADİMİRTSOV, B.Y.** (1934). *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı*, (çev.İnan, A.), (1995). Ankara, TTK.
- YÜAN-CH'AO Pİ-SHİ**, (1240). *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, (Çev.Temir, A.), (2010). Ankara, TTKB.
- YÜKSEL, M. Ş.** (2010). *Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı*, Turkish Studies, sayfa 2028-2058.
-(1931). *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım*, İstanbul, Devlet Matbaası.
-(1935). *Türk Hukuk Tarihi Birinci Kısım Araştırmalar ve Düşünceler*, Ankara, Köyhocası Matbaası.
-(2014). *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Ankara, TTK.
-(1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını*, Ankara, Cihan Matbaası.

EKLER

Eski Türklerin Kullanmış Oldukları Hukukla Alakalı Kelimeler:

Eski dilde	Bugünkü dilde
AGI	Kıymetli nesne
AGIÇI	Hazinedar
AĞILIK	Hazine, kıymetli eşya topluluğu
ALBAN	Angarya mükellefiyet
AL	Hile doluş
ALIM	Alacak, deyin
ALIMÇI	Alacaklı
ALIŞ	Vergi
AND	Yemin, ahid
ARIG	Saf temiz
ARKAGÜN	Aile
ATA-ANA	Ebeveyn
ATAÇ-OĞUL	Soyu devam ettirecek erkek evlat
AYAMAK	Unvan
EÇİ	Yaşlı Kadın
ED	Servet , mülk
EL-İL	Devlet
EMİKDAŞ	süt kardeş
ERK	Kuvvet kudret

ERKLİĞ	Kuvvetli iktidar sahibi
ERLENMEK	Evlenmek (kızlar için)
ERDEM	Fazilet Ahlaklılık
ETİŞ-BİTİĞ	Kanunen geçerli olan send
BALDIZ	Kadının küçük kız kardeşi
BASUT/ BASUTÇU	Yardımcı
BAŞGAN	Reis
BEG	Bey, görevli memur
BOY	Oymak, soylar birliği
BUDUN	Halk millet
BUYURUK	Memur
BULUN	Esir savaş esiri
ÇAM	Hukuki dava
ÇAMKILMAK	Hukuki dava açmak
ÇIGAY	Yoksul
İÇİ	Amca
İNİ	Küçük kardeş
İNÇÜ	Miras hisse,Cihaz han arazisi
İŞİ	Hatun
KENGES	İstişare Meşveret toplantı
KAVŞUT	İki devlet arasında yapılan anlaşma
KAMDU	Hanın mührünü taşıyan bez üzerine yazılmış Vesika (para)
KALIN	Evlenecek erkeğin kızın akrabalarına verdiği mal
KARABAŞ	Esir cariyeye

KARMA	Çalma aşırma gasp
KARMALAMAK	Gaspetmek zorla almak
KATUN	Han'ın eşi, zevce
KOR	Zarar ziyan
KORLUĞ	Zarar görmüş kişi
KORSUZ	Zararsız
KUT	Siyasi hakimiyet, hakimiyet kudret
KYIN	Ceza cezalandırma
KÖNİ	Adil, doğru
OKA	Kefillik
ORDU	Han'ın karargâhı, devletin merkezi olan yer
ORUNÇ	Rüşvet
ÖGE	Akıllı hâkim
ÖLÜT	Katil
ÖLÜTÇÜ	Kaatil
ÖTKÜNÇ	Bir vakayı anlatma
ÖZ	Kendi ruh
SAV	Söz kelime
SATIG	Satım, ticaret
SATIGÇI	Tacir
SİNGİL	Küçük kız kardeş
TAVAR	Mal, servet
TABLAMAK	Kabul etmek
TABLAG	Rıza, onay, tasvip

TABLATMAK	Kabul ettirmek
TAGAY	Dayı
TAMGA	Mühür
TAPUG	Memuriyet hizmet
TIDIK,TIYIK	Yasak Men
TIDMAK-TIYMAK	Menetmek
TIDIKLI	Yasak Memnu
TOLUM	Silah
TOGU	Örfi hukuk hukukî yusunlar
TORKU	İpek
TUGRAG	Han'ın mührü
TARIG	Ziraat,
TARIGÇI	Ziraatle uğraşan kişi, çiftçi
TARKAN	Tarhan
TÖZ	Esas mahiyet
TÖRÜ, TÜRE	Kanun kaide nizam hukuk
TUSU	Fayda
TUTUG	Esir harp esiri
TUTRUG	Vasiyet, vasiyetname
TUTUNÇOĞUL	Evlatlığa alınan oğul
TUTSUG	Verilmiş vazife
TÜNGÜRBUŞUK	Evlenmeden doğan Akrabalık
TÖRKÜN	Aile, soy
TÜRME	Hapis cezası

TÜŞ	Faiz
VUÇUN-BİTİG	Kaybolmuş vesikanın yerine verilmiş vesika
UL	Temel esas
ULAMYARLIG	Tapu senedi
UMAK	Yapabilmek
UNAMAK- UNATMAK	Memnun olmak kabul etmek
URUG	Soy akraba nesil
US	Akıl
ÜNDEMEK	Davet etmek çağırma
YAGI	Düşman
YAKA	Kira ücret
YALA	Şüphe
YAL	Ücret
YANG	Yusun, hukuk kuralları
YANUT	Bedel karşılık
YARLIG	Emir fermen
YASA	Hukuk mecmuası
YASAK	Kanun hukuki esas
YARGI	Kaza hüküm verme
YARGUÇU	Hakîm
YASTUK	Uygurlarda kullanılan para, Moğollar dada kullanılmıştır.
YAZIK	Günah, suç
YOLUG	Kurban
YOLMAK	Bedel karşılığı esiri kurtarmak

YORÇU

Rehber kılavuz

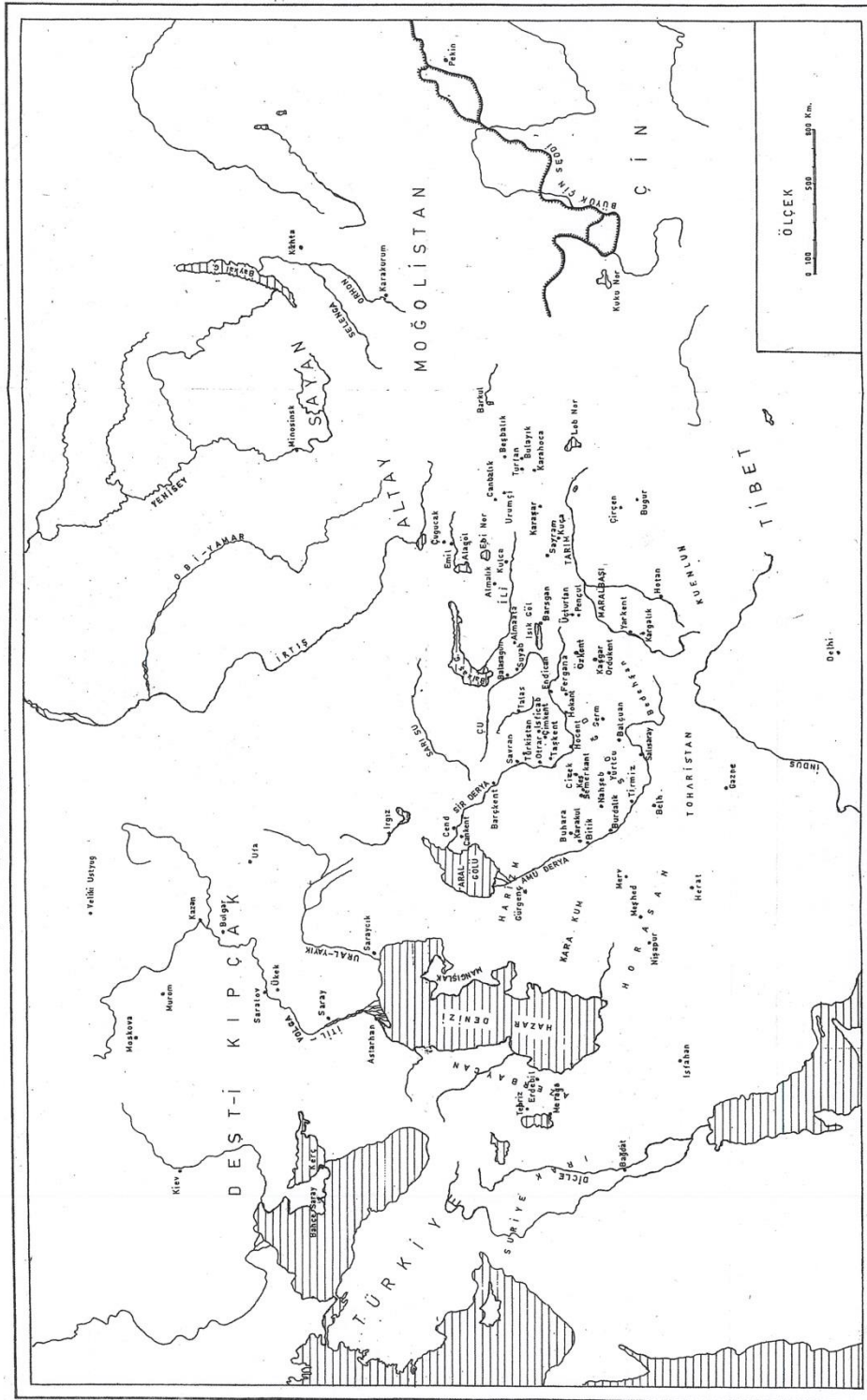
YUMUŞ

İş elçilik, vazife⁶⁵²

⁶⁵² Sadri Maksudi Arsal Türk Tarihi ve Hukuku s.391-399

MÂVERÂÜNNEHR ve TÜRKİSTAN

W. BARTHOLD'UN HISTOIRE DES TURCS D'ASIE CENTRALE İSMİ KİTAPINDAKİ HARİTALARDAN KOPYALANMIŞTIR.

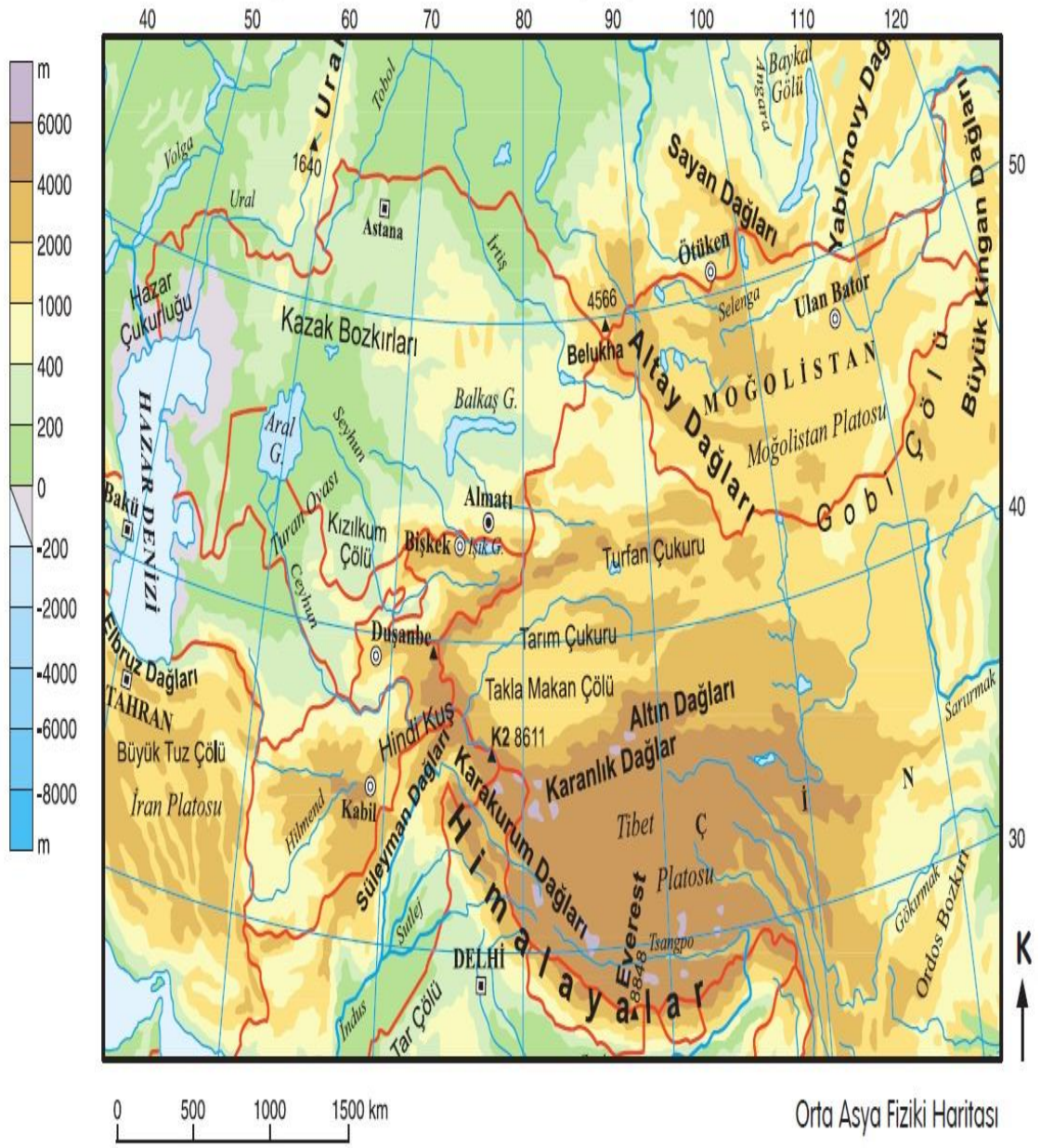
YAPARI: MESUT ELİBÜYÜK

V.V.Barthold Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Derler, kaynağından alınmıştır.

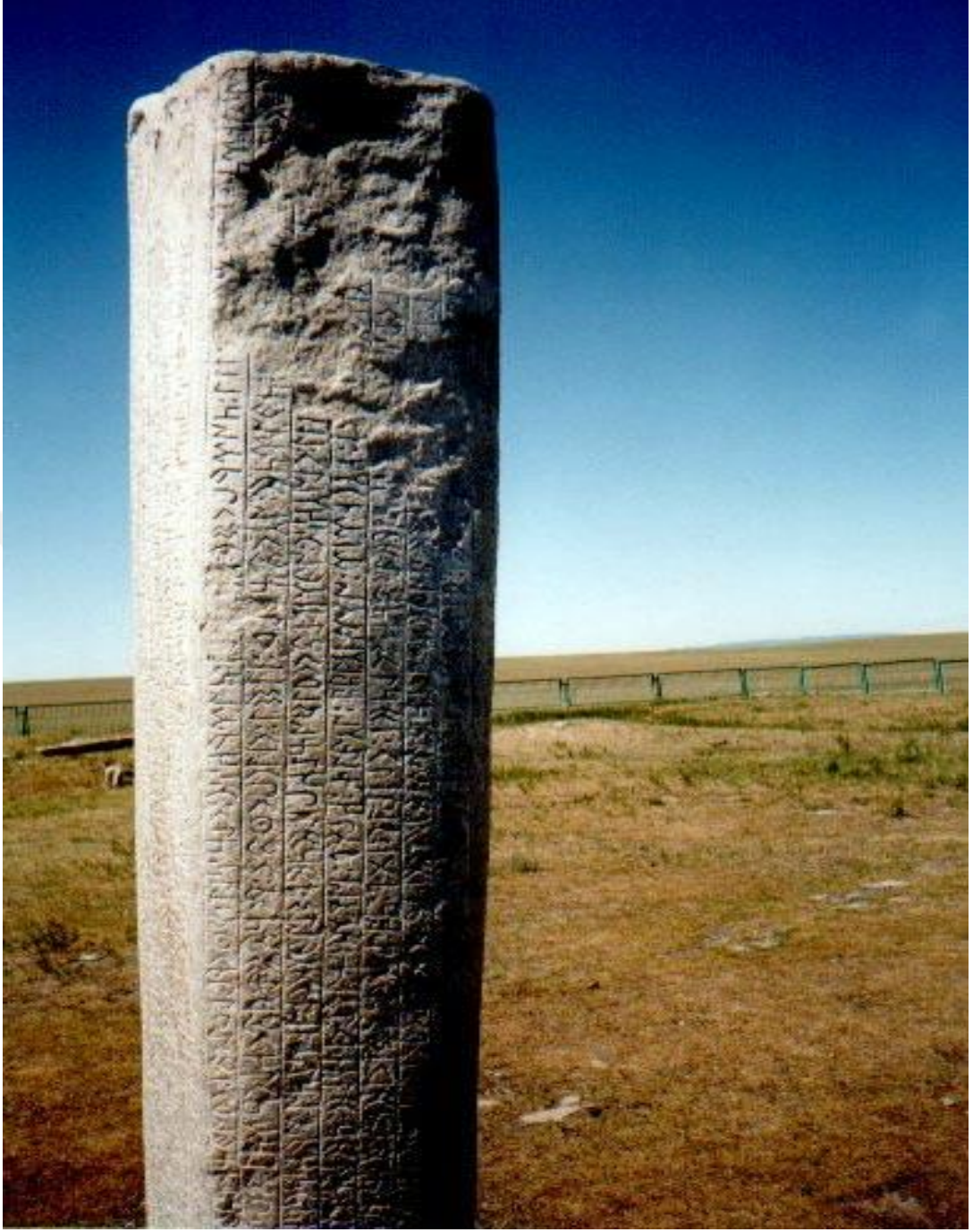

Orta Asya Fiziki Haritası

(hadicevapla.com/wp-content/uploads/2015/12/soru_48-1.jpg)

www.yardimcikaynaklar.com/wp-content/uploads/2015/12/T%C3%BCrklerin-ana-yurdu-haritas%C4%B1.JPG.

www.turkcebilgi.com/uploads/media/resim/kul_tigin_abidesi.jpg

Kül Tigin yazıtı (gokturkanitlari.appsport.com)

[Tr.wikipedia.org](https://tr.wikipedia.org)

[www.semengantourism.com/uploads/images/res4\(1\).png](http://www.semengantourism.com/uploads/images/res4(1).png).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Perihan Öksüz
Doğum Yeri	Osmaniye
Doğum Tarihi	12/09/1987

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	Fen ve Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İLETİŞİM

Adres	Karataş Mh. Öksüzler Sk. No :22 Toprakkale/ Osmaniye
E-mail	Perihan.oksuz@hotmail.com